

STUDIA

UNIVERSITATIS BABEȘ-BOLYAI

SOCIOLOGIA-POLITOLOGIA

1

1990

CLUJ-NAPOCA

STUDIA

UNIVERSITATIS BABEȘ-BOIYAI

SOCIOLOGIA-POLITOLOGIA

1990

REDACTOR ȘEF: Prof. I. HAIDUC, membru corespondent al Academiei Române

REDACTORI ȘEFI ADJUNȚI: Prof. A. MAGYARI, prof. P. MOCANU, conf. M. PAPAHAĞI

COMITETUL DE REDACTIE AL SERIEI SOCIOLOGIE-POLITOLOGIE: Prof. A. ROTH (redactor coordonator), conf. I. ALUĂȘ, conf. P. ILUȚ, conf. T. ROTARIU, conf. L. P. ZĂPIRȚAN, asist. V. DÎNCU (secretar de redacție), stud. C. TRIPON

CLUȘ-NAPOCA

STUDIA

UNIVERSITATIS BABEȘ-BOLYAI

SOCIOLOGIA-POLITOLOGIA

1

Redacția: 3400 CLUJ-NAPOCA, str. M. Kogălniceanu, 1 ● Telefon 11 61 01

SUMAR — CONTENTS — SOMMAIRE

TR. ROTARIU, Funcțiile școlii în noile condiții democratice din România ● Fonctions de l'école dans les nouvelles conditions démocratiques de Roumanie	3
A. ROTH, Știința între totalitarism și democrație ● La science entre le totalitarisme et la démocratie	12
I. POPESCU, La renaissance de la société civile en Roumanie ● Regeneration of the Romanian Civil Society	18
M. PASCARU, Quelques résultats d'une investigation sur l'interconnaissance, l'intercommunication et l'inter-action dans un village contemporain ● Some of the Results of an Investigation Concerning Intercognition, Inter-Communication and Interaction in a Contemporary Village	26
TR. ROTARIU, A. TEODORESCU, O anchetă rurală asupra mobilității potențiale și a percepției diferențelor de mod de trai ● Une enquête dans le milieu rural sur la mobilité potentielle et sur la perception des différences du niveau de vie	31
G. SZILÁGYI, Urbanismul ca mod de trai ● Urbanism as a Way of Life	43
V. S. DÎNCU, Pentru o sociologie a gusturilor literare. Fundal epistemologic, unele concluzii și prelungiri teoretico-aplicative la o cercetare ● For a Sociology of Literary Tastes. Epistemological Background, Theoretical-Valuative Conclusion and Extensions Connected to a survey	47
A. NEGRU, Aspecte ale vieții sociale interbelice oglindite în „Revista de sociologie” ● Aspects of the Inter-war Social Life Mirrored in "Journal of Sociology"	54
I. P. ZĂPÎRȚAN, Democrația ca regim politic ● La démocratie comme régime politique	61
A. MIHĂILĂ, Însemnări despre totalitarism ● Remarks on Totalitarism	72
A. LUDUȘAN, Revoluție și intoleranță ● Révolution et intolérance	79
Recenzii — Book Reviews — Comptes rendus	
Gilles Ferréol et Jean-Pierre Noreck, Introduction a la sociologie (TR. ROTARIU)	87

Judah Matras, Social Inequality, Stratification and Mobility (L. MIHUȚ) . . .	88
Christian Baudelot et Roger Establet, Durkheim et Le suicide (ȘT. LANTOȘ)	90
Putting People First (L. POPESCU)	92
Current Anthropology (M. PASCARU)	94

Cronică — Chronicle — Chronique

The Analysis of the Role of Information in Social Life. New Romanian Contributions (M. PASCARU)	95
--	----

FUNCȚIILE ȘCOLII ÎN NOILE CONDIȚII DEMOCRATICE DIN ROMÂNIA

TRAIAN ROTARIU

RÉSUMÉ. — *Fonctions de l'école dans les nouvelles conditions démocratiques de Roumanie.* Notre article touche à quelques problèmes concernant les transformations des fonctions de l'enseignement pendant l'étape du passage vers une société démocratique. En fondant son point de vue, l'auteur démontre que les fonctions principales de l'école — parmi lesquelles on peut mentionner les suivantes: *intégration morale, transmission de l'héritage culturel, formation professionnelle, re-production de la structure sociale, reproduction et mobilité sociales* — sont communes à toutes les formes d'organisation des sociétés et des systèmes scolaires modernes. Par conséquent, le problème qui se pose devant l'observateur de la vie sociale de la Roumanie post-révolutionnaire — et qui constitue l'objet de cette étude — c'est d'envisager les changements à l'intérieur de ces fonctions, dont la persistance est certaine, mais les formes de manifestation sont changeantes.

O dată cu trecerea societății românești într-o etapă de clare schimbări democratice, este de așteptat ca toate instituțiile sociale să-și schimbe rolul și funcțiile, să se transforme din mers, urmînd direcția generală prefigurată de noul sistem social, politic și economic, aflat într-o fază decisivă de concretizare. Firește că, în momentul de față, procesul este abia amorțat, că faza incipientă în care ne găsim nu ne permite să prevedem toate schimbările și în detaliul lor; sînt posibile mai multe căi pe care România va putea să le urmeze, dar este aproape cert că toate se îndreaptă, cu mai multe sau mai puține ocolișuri, în aceeași direcție: spre o societate democratică cu economie de piață, de tip occidental.

Această alternativă, care — cel puțin pentru un viitor previzibil — nu pare a se lăsa concurată de o alta, constituie elementul de fond pe baza căruia cercetătorii din domeniul științelor sociale își pot întemeia aprecierile și predicțiile referitoare la forma pe care o vor lua fenomenele din domeniul propriu de specialitate. Desigur că, plecînd de la o bază atît de săracă, și prefigurările noastre vor fi relativ abstracte, generale, urmînd ca posibilitățile de concretizare să apară pe parcurs, concomitent cu realizarea aspectelor constitutive ale noii societăți.

Instituția școlară se poate supune în mod firesc unor analize cu tentă previzională pentru că, pe de o parte, ea posedă o anumită autonomie (prin logica sa internă de organizare și funcționare, prin rosturile ei sociale generale) vizavi de sistemul social-politic în cadrul căruia funcționează efectiv, iar, pe de alta, fiindcă sfera aspectelor ei de variabilitate prezintă o mare cantitate de elemente care, la rîndu-le, devin practic uniforme în societățile cu regim politic și economic asemănător. Astfel, dincolo de diferențele aparent enorme între formele concrete de organizare și realizare a învățămîntului în țări ca Anglia, S.U.A., Franța, Ger-

mania, ca să amintim doar pe cele unde organizatorii noului învățământ românesc vor căuta cu mai mare probabilitate elemente inspiratorii, instituția școlară are practic peste tot, în societățile de tip occidental, aceleași funcții sociale, joacă mereu aceleași roluri în societatea globală și, drept consecință, se lovește de aceleași probleme și este supusă acelorași critici și chiar contestări. Așadar, indiferent de politica pe care statul român o va adopta în domeniul școlar, logica sistemului social în care școala va funcționa ne permite să decelăm de la început câteva chestiuni, câteva probleme ce vor apare cu mare probabilitate în procesul real de funcționare a sistemului de învățământ.

În rindurile ce urmează, vom încerca să analizăm succint și într-o înșiruire, care nu are nici pretenția de exhaustivitate și nici pe cea de ordonare după vreun criteriu valoric, câteva dintre funcțiile — urmărite sau neurmărite — ce caracterizează instituția școlară în sistemele sociale moderne. Precizăm că aceste funcții ni se par generale, deci nelegate de un tip — politic sau economic — de societate, fiind caracteristice școlii actuale pe toate meridianele globului. Ceea ce se cere analizat nu este deci prezența sau absența acestor funcții, ci forma pe care o îmbracă, modul de realizare, conținutul lor concret. Este ceea ce vom încerca să facem, gândindu-ne la societatea românească viitoare și luând în considerare doar o problematică strict limitată din noianul de aspecte ce-și cer cu insistență dreptul la o abordare sociologică.

Prima funcție majoră a școlii asupra căreia ne vom opri este cea care s-ar putea numi funcția de *integrare morală*. Școala, cum bine se cunoaște, este, alături de familie, cea mai importantă instituție de socializare a tinerilor, iar scopul principal al socializării nu este altul decât interiorizarea sistemului de valori și norme morale aflat la temelia oricărei societăți. Începând cu elevul din clasa I, ce învață să scrie primele cuvinte, și terminând cu studentul ce asistă la cea mai elevată prelegere universitară pe o temă științifică de strictă specialitate, tînărul este supus, de la o vîrstă tot mai fragedă și pe o perioadă tot mai lungă a vieții sale, unei influențe permanente de adaptare a personalității lui în formare la regulile și normele pe care este chemat să le respecte în calitatea lui de bun cetățean, fie că e vorba de ceea ce i se predă efectiv, fie de modul în care este organizat și se desfășoară procesul de învățământ (repartizarea tînărului într-o clasă de elevi, reguli școlare de disciplină, „drepturi și obligații“ stabilite prin regulamentele școlare, ritualul școlar etc.).

Regimurile totalitare au simțit întotdeauna, am zice instinctiv, importanța acestei funcții a școlii, fapt pentru care instituția educativă a stat în centrul atenției aparatului lor de propagandă. Oricîtă nevoie de cadre bine pregătite profesional ar fi avut aceste regimuri, pentru ele școala trebuie să producă, în primul rînd, oameni atașați ideologiei promovate de ele. Nu e cazul să zăbovim prea mult asupra insistenței cu care fostul dictator cerea dascălilor, ori de cîte ori avea prilejul, să întărească „latura educativă“ a lecțiilor, iar persoanele cu „funcții de îndrumare și control“ aveau sarcini foarte concrete de urmărire a felului cum sînt transpuse în viață aceste „prețioase indicații“. Că a supraevaluat

vechiul nostru regim rolul școlii în acest domeniu? Posibil, deși poate mai aproape de adevăr am fi dacă am porni de la ipoteza că eșecul evident al acțiunii de formare a „omului nou“ nu este rezultatul unei astfel de supraevaluări a funcției de integrare morală a școlii, ci, mai degrabă, al primitivismului politicii duse în acest sens, ceea ce a condus la o totală lipsă de eficacitate, dacă nu chiar la un fel de sabotaj, din partea majorității agenților educativi și la o reacție netă de respingere din partea celor educați. Dar aceasta este o problemă prea complexă pentru a ne permite să emitem judecăți categorice, în lipsa unui studiu serios al ei. Oricum, un lucru pare relativ sigur: și anume că alte regimuri totalitare, în circumstanțe istorice și sociale diferite, au reușit mult mai mult decât regimul ceaușist pe linia atragerii tineretului spre valorile ideologice promovate. De asemenea, se poate afirma că una dintre legile scrise și nescrise ale realizării eficiente a funcției școlii la care ne referim este aceea că acțiunea agentului educativ trebuie să se realizeze de așa manieră încât cel expus acțiunii educative să ignore total scopul ei, ca, de altfel, și majoritatea celor care o înfăptuiesc.

Întrucât școala a fost și va rămâne, prin definiție, o instanță de integrare socială a tinerilor, problema interesantă care se pune este cea a modului de realizare a unei astfel de funcții în condițiile actuale, când se observă cu claritate că revoluția a bulversat întregul sistem de valori și norme pe care vechiul regim a încercat cu obstinație să-l impună. Mai mult chiar, norme și valori cu mare generalitate socială au fost alterate prin integrarea lor în sistemul ideologic comunist-totalitar, iar readucerea la conținutul lor firesc și la locul lor natural, în raport cu alte norme și valori, rămâne o sarcină dificilă și de mare importanță pentru societatea noastră. Asadar, școala va funcționa nu numai ca un mecanism de transmitere a unui sistem etic, ci, cel puțin într-o primă fază, și ca un laborator în cadrul căruia se va produce o decantare a valorilor și se va încerca sintetizarea lor în unul nou.

Convingerea unora că religia ar constitui soluția miracol a problemei de față, prin structurarea tuturor valorilor general umane într-un sistem centrat pe credința religioasă, ni se pare o utopie care, în plan practic, poate conduce la rezultate tot atât de puțin consistente ca și utopia ateist-comunistă de care ne-am eliberat: mai cu seamă dacă se va încerca să se impună școlii o astfel de sarcină. Valorile religioase sînt importante, din punctul de vedere ce ne interesează aici, doar în măsura în care coincid cu, sau sprijină, valorile pe care societatea le promovează la un moment dat. Biserica își va dobîndi cu certitudine locul meritat, în rîndul instituțiilor care contribuie la integrarea morală a oamenilor, în general, și a tinerilor, în special. Ea are însă forme specifice de acțiune și, de aceea, imixtiunea sa în procesul de învățămînt nu credem că va avea efectele scontate. Dimpotrivă, mai ales acum, după atîtea traumatisme produse de aparatul ideologic al fostului regim, nu este exclus ca elevul să perceapă ora de religie ca un înlocuitor al fostelor lecții de „învățămînt politic“, deci tot ca o presiune morală exercitată asupra lui, cu toate consecințele ce decurg de aici.

Sintetizînd, vom spune că se poate afirma cu foarte mare probabi-

litate că perioada următorilor ani va fi una de intense căutări și transformări pe planul laturii activității educative. Pe de o parte, se vor produce numeroase răsturnări sau, mai degrabă, restructurări în ierarhia valorilor — și, în acest sens, ar fi o sarcină extrem de incitantă pentru sociolog de a porni un studiu concret, în timp, al acestora. (De pildă, o analiză de conținut a manualelor școlare pentru disciplinele cu cele mai evidente „valențe educative”: istoria, literatura etc.). Pe de altă parte, ținând cont că reproducerea corpului agenților educativi (învățători, profesori) este un proces de lungă durată, nu este exclus ca aceștia să producă disfuncții în realizarea funcției educative a școlii, poate nu atât prin conținutul ideologiei propagate, cât prin reminiscentele, greu de înlăturat, ale vechiului „stil de muncă”, ale modului concret de acțiune.

Alte două funcții la care am dori să ne referim, pe scurt, sînt cele de *transmitere a moștenirii culturale* și, respectiv, de *pregătire profesională* a tineretului. Ele se află într-o strînsă relație, parțial de suprapunere, parțial de complementaritate, motiv pentru care le vom aborda împreună. Prima funcție este chemată să realizeze ceea ce, într-o expresie mai des folosită, apare sub numele de cultură generală, adică transmiterea de la o generație la alta a unui quantum de cunoștințe — socialmente determinat. Este, evident, funcția cea mai manifestă a școlii, în sensul că este cea mai des invocată și cel mai clar explicitată. Primele niveluri ale sistemului școlar sînt prevăzute a îndeplini în mod preponderent o asemenea funcție, în vreme ce, urcînd pe scara treptelor școlare, și eventual luînd-o pe unele ramuri colaterale, ea este acompaniată și apoi treptat înlocuită cu pregătirea profesională.

Nu vom insista aici prea mult asupra acestor probleme, deoarece ni se pare că ne aflăm în fața unei situații destul de clare. Lăsînd la o parte disputa — generală pe plan mondial, dar care s-a făcut remarcată și la noi în ultimii ani, dispută ce va continua cu o intensitate sporită în viitor — deci, lăsînd la o parte dezbaterile asupra elementelor ce ar trebui să constituie cultura generală (ca volum de cunoștințe și structură), avem impresia că există la noi un consens în legătură cu ceea ce trebuie corectat din moștenirea vechiului regim: o delimitare clară a celor două funcții amintite, în raport cu nivelul școlar concret sau, mai limpede spus, eliminarea suprapunerii lor, în special pe tronsonul liceal, suprapunere ce a condus în trecut, după toate aprecierile, la disfuncționalități în realizarea ambelor obiective. Așadar, vom asista, cu mare probabilitate, la o mai clară disjungere a treptelor și ramurilor de învățămînt destinate să îndeplinească cele două funcții amintite.

Cu alte cuvinte, fără a se produce o separare completă, învățămîntul de cultură generală va tinde să se diferențieze cît mai net de cel cu funcții de pregătire profesională. Într-o primă etapă, este posibil chiar ca o asemenea delimitare să ajungă la forme exagerate, cum ar fi, de pildă, o eliminare masivă a disciplinelor de cultură generală din învățămîntul tehnic profesional, de nivel mediu sau superior. Într-o astfel de situație, va interveni foarte probabil exigența unei alte funcții a școlii — asupra căreia nu ne oprim în rîndurile de față, amintind-o în trecere doar aici — și anume cea de pregătire pentru un anumit rol social. Exer-

citarea unei profesii în societate nu presupune doar cunoștințele tehnice aferente, ci și o întreagă gamă de elemente complementare componente ale unui anumit rol pe care persoana respectivă — că este muncitor sau profesor, inginer sau preot ș.a.m.d. — este chemată să-l joace. Or, una dintre componentele oricărui rol — și care nu poate niciodată lipsi — este și cea culturală, componentă ce se realizează nu numai prin activitatea individuală a persoanelor sau a familiilor lor, ci — tocmai pentru că este socialmente impusă — printr-un subsistem social specializat, reprezentat de instituția școlară. Pe măsură ce se vor contura mai clar rolurile persoanelor ce ocupă diferite poziții în ierarhia socială, se va ajunge și la un acord relativ asupra a ceea ce este bine și convenabil ca o asemenea persoană să posede ca bagaj cultural general, iar școala va prelua neîntârziat o astfel de funcție.

O altă funcție majoră a școlii, în toate societățile moderne, este aceea de *re-producere* a structurii sociale. Diploma școlară este nu numai un certificat de calificare într-o meserie sau profesie dată — atunci când este așa ceva —, ci și un însemn social, un certificat ce conferă celui care-l posedă un *statut* social. Stratificarea și ierarhizarea constituie caracteristici generale practice ale tuturor societăților cunoscute și, în orice caz, fără nici o excepție, ale societăților moderne. Fiecare individ sau familie se plasează, într-un moment sau altul al ciclului de viață, pe o anumită treaptă a ierarhiei societății din care face parte. Cum în societățile actuale locul ocupat în acest sistem de stratificare nu mai este determinat în mod implacabil la nașterea unei persoane, societatea este nevoită să găsească instrumente funcționale capabile să preia sarcina distribuției persoanelor ce o compun pe scara statusurilor. Una dintre instanțele care joacă un rol decisiv în acest proces este școala: toate studiile sociologice concrete — indiferent de forma particulară în care se operaționalizează conceptul complex de stratificare socială — arată o corelație foarte strinsă între nivelul diplomei școlare și nivelul atins în ierarhia societății respective. Desigur, corelația nu este nici pe departe perfectă, ceea ce dovedește — așa cum ne arată și experiența cotidiană — că există și alte criterii de selecție socială, dar, cum spunem, rolul școlii în acest sens este dominant.

O predicție asupra felului în care se va realiza în mod concret această funcție socială a școlii în societatea românească a anilor ce vin nu este ușor de făcut. Pentru a încerca totuși să avansăm unele inoteze e necesar: (I) să fim conștienți de situația de la care plecăm; (II) să facem o analogie cu ceea ce se întâmplă în țările democratice avansate și (III) să nu omitem că, pentru a ajunge la situația acestora, e nevoie de o perioadă de trecere ce-si va pune pecetea specifică și în acest domeniu.

Să luăm lucrurile pe rând. În perioada vechiului regim, studiile sociologice asupra problemei stratificării au fost puține și cu rezultate practic nesemnificative pentru chestiunea ce ne interesează aici. Făcând abstracție de clasa politică aflată la vârful piramidei, dar redusă numeric, pentru care în nici un caz nu nivelul studiilor prezenta criteriul de selecție — deși odată ajunși sus mai toți doreau să-și poleiască blazonul cu o diplomă universitară ori chiar de doctorat — și de faptul că,

în ultimii ani de cruntă penurie de bunuri de larg consum, într-o stratificare după un pur criteriu al veniturilor, profesiile intelectuale au pierdut teren în fața unei categorii direct implicate în redistribuirea acestor bunuri, diploma școlară reprezenta totuși, în timpul vechiului regim, principala investiție și garanție pentru a ajunge în zona superioară a statusurilor. O comparație cu țările occidentale, ar fi pus, fără îndoială, fostele țări socialiste într-o poziție clar diferită; simplul fapt că în acestea din urmă proprietatea a fost redusă la forme și niveluri derizorii lasă să prevaleze ideea că școala a preluat și o parte a sarcinii acestei instanțe de stratificare socială. Ca o dovadă empirică foarte elocventă — deși este vorba de un argument oarecum indirect — ce sprijină afirmația de mai sus este concurența extrem de acerbă cu ocazia concursurilor de admitere în învățământul superior de la noi. Dacă toți candidații ar fi fost admiși fără examen, cu siguranță că România s-ar fi situat înaintea celor mai multe țări dezvoltate în privința numărului de studenți la mia de locuitori. Această aspirație extraordinară spre studiile universitare, nedescurajată nici de condițiile dure ale examenului de admitere, nici de cheltuielile reclamate de o pregătire extrașcolară pentru examen, dovedește că diploma a rămas, chiar și în anii din urmă, când statutul material al intelectualului a fost probabil în scădere, un element necesar pentru atingerea unei poziții sociale convenabile.

Previziunile pentru anii imediat următori merg, după părerea noastră, spre ideea atenuării rolului școlii în dobândirea de statusuri sociale. Să explicăm puțin această ipoteză. După cum ne arată toate experiențele istorice, după fiecare revoluție urmează o perioadă de anomie, în cursul căreia foarte multe dintre criteriile de ordine și ierarhie socială își pierd din importanță și se produce chiar o busculare a ierarhiilor anterioare. Este momentul marilor „lovituri“, al salturilor sociale spectaculoase. La acest lucru, la noi se mai adaugă și o foarte probabilă centrare a oamenilor pe capitalul material, revalorizat de noua formă socială în care am intrat, capital ce se poate dobîndi mult mai repede și are efecte mobilitare mai spectaculoase decât cel cultural sau educațional. Deși, într-o primă etapă, este de așteptat ca structurarea socială să se facă în mai mare măsură decât în trecut după criterii extrașcolare, aceasta nu înseamnă că nu există sectoare și domenii unde lucrurile se vor întâmpla cu totul altfel. De pildă, clasa politică este chiar de pe acum și va fi tot mai mult în viitor superioară, din punct de vedere al nivelului școlar, celei din timpul regimului comunist. S-au creat, de asemenea, brusc, pentru anumite categorii intelectuale, posibilități de ascensiune socială inimaginabile anterior. În general însă, va rămîne, credem, dominantă, un timp, cealaltă tendință, adică cea de mărire a șanselor de reușită socială ale celor ce uzează și de alte mijloace decât diploma școlară. Desigur, sistemele de stratificare sînt foarte complexe. Dacă luăm în considerare numai venitul, lucrurile se vor întâmpla cu siguranță așa cum spuneam mai sus; dacă ne referim și la o scală a prestigiului, este clar că, în ciuda unei nete ameliorări a pozițiilor ocupațiilor netitrate școlar dar bine remunerate material, ele nu vor putea totuși să urce pînă la virful piramidei, statistic vorbind.

După o perioadă de trecere, lucrurile vor intra în normal, în sensul că școala își va pune mai puternic pecetea asupra redistribuirii sociale a indivizilor sau, în orice caz, criteriul diplomă va trebui, cel puțin formal, satisfăcut de către cei care vor deține pozițiile sociale privilegiate, pentru că logica procesului este aceea de a însuși un titlu de bogăție materială cu unul de noblete spirituală. Or, deocamdată și în viitorul previzibil, școala este de departe cel mai important distribuitor de asemenea titluri.

Un alt cuplu de funcții intercolerate — și aflate într-o dialectică foarte subtilă — este reprezentat de funcția de *reproducere* și, respectiv, cea de *mobilitate* socială. Am văzut că structura socială, caracterizată mereu de forme diverse de stratificare și ierarhizare, se re-produce permanent, în sensul că are loc continuu o reinnoire a efectivelor ce compun straturile sociale, reinnoire posibilă și necesară în urma proceselor demografice caracteristice oricărei societăți. În același timp însă, orice structură socială cunoscută pînă în prezent are tendința de a se reproduce, în sensul că membrii noi care intră într-un strat social provin cu o probabilitate mai ridicată din același strat (adică sînt născuți din părinți cu un asemenea status social) decît din alte straturi sociale. Cu cît această probabilitate este mai ridicată, cu atît fenomenul de reproducere este mai intens. Dar, în mod simultan, orice societate modernă este caracterizată și de un fenomen opus: cel de mobilitate socială, adică de fluxuri semnificative numeric de indivizi care transgresează granițele clasei sau stratului social din care provin. Așadar, toate societățile moderne cunosc un anumit grad de mobilitate socială și, complementar, unul de imobilitate sau de reproducere. Nu există în rîndul acestor societăți vreuna în care mobilitatea să fie perfectă sau nulă.

După cum se știe, importanța calculării gradului de imobilitate al unei societăți constă în faptul că aceasta ne indică o măsură a *inegalității șanselor sociale*, existentă în rîndul indivizilor ce o compun. Or, idealul oricărei societăți democratice este acela de a putea afirma despre ea însăși că a reușit să egalizeze șansele sociale ale membrilor săi. Deci, societățile occidentale nu-și propun eliminarea inegalităților absolute între indivizi ci doar inegalitățile de șanse, lucru care însă, deocamdată, nu a fost nicăieri atins și probabil nici nu va fi: atîta vreme cît există inegalități absolute între părinți (de capital material, cultural sau social), acestea vor genera inegalități de șanse pentru copii.

Revenind la funcțiile școlii, vom menționa că respectiva instituție se constituie simultan ca agent de imobilitate și ca agent de mobilitate socială. Această natură contradictorie a rolului școlii este rezultatul atît al unor condiții macrosociale specifice societăților actuale, cît și al acțiunii agenților individuali, care încearcă — într-un sistem de concurență — să dobîndească un nivel școlar cît mai înalt. De aici apare și dificultatea studierii problemei și literatura extrem de bogată ce i-a fost consacrată în ultimele decenii.

Simplificînd la maximum lucrurile, vom spune că școala reprezintă un factor de imobilitate (reproducere) socială generat de funcția sa de re-producere a structurii societății, deci a *mizei* sociale pe care o posedă

diploma școlară. Pentru dobândirea oricărui titlu școlar, individul și familia sa sînt obligați să mobilizeze o serie de resurse, care vor fi cu atît mai însemnate cu cît nivelul diplomei e mai ridicat. În această competiție ce presupune, cum bine se poate intui, nu numai resurse intelectuale (despre care putem accepta, într-o primă aproximație că sînt uniform distribuite în straturile societății), dar și resurse *materiale* și, mai cu seamă, resurse *culturale*, ale căror distribuții în rîndul diferitelor categorii socioprofesionale sau de status sînt extrem de inegale. Așadar, o inegalitate a șanselor școlare are drept rezultat o inegalitate a șanselor sociale, școala intervenind pe parcursul vieții oamenilor ca o pîrghie cu ajutorul căreia cei care ocupă, prin originea lor socială, poziții superioare vor reuși să dobîndească la rîndu-le un loc în straturile sociale de vîrf.

În același timp, accesul în cadrul sistemului de învățămînt, la orice nivel, fiind liber, *de jure*, pentru toți tinerii, școala reprezintă o șansă pentru fiii claselor inferioare de a accede la poziții sociale superioare celor ce caracterizează familia de origine. Cu un cost relativ superior, acești tineri pot să-și valorifice resursele intelectuale, lucru ce se întîmplă adesea în realitate, așa că școala apare, deși nu în măsura exagerată în care uneori se apreciază, ca factor important în mobilitatea intergenerațională.

După aceste necesare precizări, să revenim la situația specifică a României. În trecutul nu prea îndepărtat, deși și aici ne lipsesc informațiile foarte exacte, școala constituia și la noi un canal de transmitere a inegalităților sociale, chiar dacă — după aprecierile unor specialiști — într-o măsură mai mică decît în țările occidentale. Inegalitatea șanselor a existat și ea, așa cum au sugerat-o unele cercetări sociologice, și a avut tendința să crească, la nivelul învățămîntului superior, prin creșterea mizei pe care o reprezenta diploma școlară. Numărul strict limitat de locuri pentru studenți a creat acea competiție dură cunoscută, unde rezultatul era dependent de toate resursele pe care candidatul putea să le mobilizeze.

Lărgirea porților de intrare în facultate, la început prin sporirea numărului de locuri și, probabil, într-un viitor nu prea îndepărtat, prin renunțarea la *numerus clausus*, nu va însemna automat și o sporire a mobilității sociale prin școală, deoarece de aceste facilități se vor bucura cu precădere fiii claselor avute. Vor crește, cu siguranță, costurile materiale pe care trebuie să le suporte familiile celor ce intră în facultate, căci e limpede că într-un astfel de sistem liberalizat statul nu mai poate subvenționa un învățămînt superior atît de cuprinzător. De asemenea, este de presupus că însuși cursul școlar în zona sa superioară va cunoaște o serie de fragmentări, în sensul că se vor multiplica tipurile de diplome, tipuri evident ierarhizate pe baza duratelor diferite de timp necesare pregătirii pentru obținerea lor sau pe baza prestigiului universității care le eliberează. În acest fel, se va muta punctul de selecție de la examenul de admitere spre alte nivele: la 2, 3 sau 4 ani de facultate. Cei care nu vor reuși să depășească aceste ba-

riere se vor găsi în posesia unor diplome a căror importanță se va devaloriza rapid.

Mai mult, odată cu sporirea efectivelor învățămîntului superior și trecerea la economia de piață, statul va fi obligat să renunțe treptat la asigurarea de locuri de muncă pentru cei care termină studiile universitare. Devalorizarea diplomei și incertitudinea sporită în legătură cu viitorul loc de muncă vor face să crească *riscul* ce și-l asumă candidații la un titlu școlar superior. Or, cum bine se poate înțelege, ca și în cazul sporului cheltuielilor materiale, și creșterea riscului este una relativă, adică dependentă de poziția socială de la care tinărul pornește. O cheltuială de întreținere de, să zicem 1500 lei pe lună, pentru un student, nu are aceeași importanță pentru o familie de patroni de comerț ca și pentru una de muncitori; la fel, și riscul de a urma o perioadă de timp cursurile universitare fără a dobîndi o diplomă capabilă să asigure un loc de muncă este perceput cu totul diferit de cele două familii.

Prin urmare, credem că sînt suficiente argumente pentru a spune că inegalitatea șanselor în fața școlii nu va avea tendința de scădere, nici pe termen scurt, nici lung, chiar dacă se va renunța la examenul de admitere pe diferite trepte ale școlii și în special la facultate. Investiția școlară va rămîne una dintre cele mai căutate și chiar dacă, în perioada de tranziție și probabil și după aceea, posibilitățile de mobilitate socială vor fi mai puțin dependente de instituția școlară, acest lucru nu va schimba radical strategia vizazi de intrarea în școală și obținerea de diplome de nivel cît mai ridicat. Miza va rămîne încă suficient de mare pentru a atrage numeroși concurenți, deci pentru a face necesară intrarea în acțiune și a resurselor extraintelectuale. Dacă mai adăugăm că viitoarea societate românească va fi, cu certitudine, caracterizată de un grad de inegalitate absolută între straturile sociale mult mai ridicat decît s-a întîmplat în vechiul regim, atunci vom înțelege că și inegalitățile în fața școlii vor avea toate șansele să sporească, deoarece competiția va deveni mult mai disproporționată decît a fost pînă în prezent.

Fără a mai reveni asupra ideilor expuse, vom încheia doar cu o singură concluzie, formulată lapidar. În conținutul funcțiilor sociale ale școlii, nu se întrezăresc, în perioada anilor următori, schimbări majore; iar cele care se vor produce vor fi însoțite de unele efecte secundare, indezirabile din perspectiva unei concepții centrată pe justiție și echitate socială.

ȘTIINȚA ÎNTRE TOTALITARISM ȘI DEMOCRAȚIE

ANDREI ROTH

RÉSUMÉ. — La science entre le totalitarisme et la démocratie. En analysant la relation complexe science-totalitarisme-démocratie, l'étude présente est concentrée sur trois dimensions principales: l'attitude et la stratégie des régimes totalitaires vis-à-vis de la science; le spécifique de la démocratie dans les communautés scientifiques; la liaison entre la vie scientifique et celle politique de la société.

1. În cadrul unității lor de esență — pe care am cercetat-o într-o altă lucrare¹ — regimurile totalitare ale secolului nostru s-au asemănat între ele și sub aspectul adversității lor organice față de știință: totalitarismul nu suportă, prin definiție, ideea — și cu atât mai puțin practica — libertății *necondiționate* de gândire, de cercetare, immanentă științei ca formă distinctă de exercitare a spiritului uman. Totodată, aceste regimuri nu s-au putut sustrage tendinței generale a secolului privind creșterea impactului social al științei; au fost nevoite să se folosească de unele rezultate ale cercetării științifice, ba mai mult, au încercat de a se legitima — între altele — prin referiri vinovate la știință.

Astfel, spre a se putea apropia de țelurile lor politice, regimurile totalitare au avut nevoie de știință mai întâi sub aspect pragmatic: au căutat să se folosească de unele rezultate aplicabile în diverse domenii ale practicii sociale, înainte de toate în economie, în producție. Oriente spre agresiune externă, regimurile fasciste de după primul război mondial s-au prevalat de o seamă de rezultate, aplicabile în tehnica militară, ale științelor ingineresti, construind tunuri, avioane, tancuri de performanță. Regimul totalitar român s-a orientat, în vederea îndeplinirii planurilor sale de industrializare forțată, tot spre aplicațiile palpabile ale științelor naturii și ale științelor tehnice. Sub firma „știință și tehnologie“ se interesa mult mai mult de tehnologie, decît de știință. Științei i se cerea eficiență, deci aplicabilitate cît mai concretă și imediată, cercetarea fundamentală fiind sistematic lipsită de mijloace, fără a se lua în considerare faptul că în acest fel se subțiază însăși temelia cognitivă a cercetărilor aplicative.

Cercetarea fundamentală este necesarmente afectată, în regimurile totalitare, prin ingrădiri ideologice. Ideologii nazisti decretaseră, la vremea lor, teoria relativității drept „teorie evreiască“ și au căutat să bareze una din traiectoriile majore ale științei contemporane. Totalitarismul sovietic și cel românesc au considerat, la rîndul lor, genetica și cibernetica drept „științe burgheze“. Deși asupra acestor etiche-

¹ Andrei Roth, *Regimurile totalitare*, în: „Alternative '90“, nr. 4 și 5/1990.

tări ceaușismul a revenit ulterior, întârzierea de câteva decenii în domeniile respective nu a putut fi recuperată. Totodată, ceaușismul a reluat procedeul — anterior în mod gălăgios dezavuat — al interdicțiilor, desființând în chip arbitrar cadrele instituționale ale cercetării psihologice și pedagogice și ale învățământului superior specializat în aceste domenii, de astădată chiar fără vreo explicație „teoretică“.

Avînd totuși nevoie, cum arătam, de aportul pragmatic al științelor naturii și al celor tehnice, regimul ceaușist a manifestat o totală desconsiderare față de științele socio-umane, căutînd a transforma întreaga activitate din aceste domenii în exerciții apologetice la adresa rînduieiilor economico-sociale date. Dictatorul și-a arogat monopolul competenței în materie de teorie politică, economică și socială și a hărăzit specialiștilor doar rolul de propagandiști ai propriilor sale idei. Dacă nu a reușit să anuleze pe deplin cercetarea în disciplinele socio-umane, faptul se datorește rezistenței — ce a îmbrăcat forme și grade foarte diferite — a oamenilor de știință în aceste domenii.

În plus, viața științifică românească a fost grav afectată de politica de „economii“ a regimului ceaușist: baza materială și umană a cercetării a fost sistematic restrînsă an de an, pînă la nivelul insuportabilului.

În sfîrșit: toate regimurile totalitare au practicat — în forme și în grade iarăși foarte variate — conducerea centralizată, birocratică, autoritară a instituțiilor științifice, a cercetării în general. Toate regimurile de acest fel au introdus criterii extraștiințifice — ideologice, politice — în promovarea oamenilor de știință, împiedicînd sau îngreunînd selecția valorilor autentice, producînd distorsiuni în ierarhia valorilor, cu grave efecte asupra întregii vieți științifice. Dictatorul României din ultimul pîtrar de veac s-a referit, în mai toate dintre sutele sale de cuvîntări, la importanța socială a științei. Abstracție făcînd de declarațiile generale, bombastice și vagi, majoritatea acestor referiri erau formulate la modul imperativ: știința „trebuie să...“, „este necesar să...“, „să facem totul pentru...“, trădînd iluzia naivă și no-civă a neșcolitului că știința ar putea fi guvernată cu succes prin „indicații“ diletante și periodice admonestări.

Din Germania nazistă, cum bine se știe, capacitățile științifice au emigrat în număr mare, unii siliți de regim, alții din proprie inițiativă. Același lucru s-a întîmplat, mutatis mutandis, în anii dictaturii în România. Faptul dovedește, în sine, inadvertența dintre regimul totalitar și dezvoltarea normală a vieții științifice. Totodată, un astfel de regim își subminează în acest fel, cu necesitate, propriile șanse de supra-viețuire.

2. Comunitatea științifică funcționează în temeiul unui democra-tism *sui generis*, unul asemănător cu cel al structurilor politice ale societății și totuși deosebit față de acesta din urmă.

Comunitatea științifică poate funcționa normal numai în respectul total al libertății de cercetare, de înnoire a propozițiilor științei, de argumentare a noilor anunțuri, de dobîndire și transmitere a informației,

acordată în mod egal și fără discriminări tuturor membrilor săi. Oamenii de știință sînt membri egali în drepturi ai comunității științifice, această comunitate le acordă șanse în principiu egale de afirmare pe tărîmul științei. Etica științei, arată Parsons, nu poate accepta privilegiul pentru membrii comunității științifice, ea nu cunoaște decît criteriul intrinsec al eficienței în căutarea adevărului: „autoritatea nu poate prevala dacă se află în conflict cu adevărul. Libertatea investigației este nevoia elementară a omului de știință, dacă vrem ca știința să înflorească [...] Aceasta duce la o doctrină a egalității șanselor, la critica privilegiilor ca atare...”² Discuția asupra valorii sau nonvalorii unei aserțiuni științifice nu poate fi influențată — fără lezarea raționalității științifice însăși — prin considerente privitoare la persoana, la statutul social (în cadrul sau în afara comunității științifice), la opțiunile politice, la calitățile sau defectele de caracter etc. ale celui care enunță aserțiunea respectivă; singurele criterii valabile sînt cele privitoare la valoarea internă a ideii în cauză, la soliditatea dovezilor factice și argumentelor teoretice care o susțin.

Democratismul inherent al modului de constituire și funcționare a comunității științifice include pluralismul: știința s-a dezvoltat întotdeauna prin confruntarea unor păreri și orientări diverse, prin lupta unor orientări, curente și școli care își formulează, își susțin, își apără vederile proprii. Interdicțiile de orice fel, tendințele de monopolizare a adevărului sau a mijloacelor de căutare a acestuia sînt incomparabile cu natura științei și cu funcționarea normală a comunității științifice.

Rolul hotărîtor al dovezilor și argumentelor în disputa științifică determină totodată și specificitatea democratismului în comunitatea științifică. Discuția despre valabilitatea sau nevalabilitatea unei propoziții nu se decide automat prin „votul” majorității. Discuția științifică despre adevărul unei afirmații nu este întru total echivalentă cu dezbaterea politică privitoare la o hotărîre care urmează să se traducă în acțiune. În planul acțiunii politice, minoritatea trebuie să se supună majorității, chiar dacă într-un regim democratic majoritatea nu poate pretinde ca minoritatea să renunțe la convingerile, idealurile sau dorințele sale. Desigur, și în viața comunității (comunităților) științifice există probleme cu caracter organizatoric și acțional care se pot decide și trebuie decise democratic, prin majoritate de voturi. Nu am însă în vedere aici asemenea chestiuni, ci discuția despre adevărul sau neadevărul, despre valabilitatea sau nevalabilitatea unui enunț științific; în această privință, părerea majorității nu poate interzice susținerea în continuare a unei idei, nu-i poate anula șansele de triumf ulterior. Inovația teoretică întîmpină adesea împotrivirea majorității unei comunități științifice date, dar majoritatea nu formulează o normă acțională, nu îi obligă pe cei rămași în minoritate să renunțe la convingerea în justetea ideii lor și nici măcar să

² Talcot Parsons, *Some Aspects of the Relation between Social Science and Ethics*, in: *The Sociology of Science*, Ed. by Bernard Barber and Walter Hirsch, The Free Press, New York, Collier-Macmillan Limited, London, 1962, p. 593-594.

înceteze de a milita în continuare pentru recunoașterea socială a acesteia. Nu odată, în istoria științei, marile idei înnoitoare au triumfat în ciuda împotrivirii mai mult sau mai puțin îndelungate a majorității oamenilor de știință ai timpului. Mai mult: se pare că aceasta este regula, paradigma științei „normale” — ca să ne folosim de terminologia lui Thomas S. Kuhn — se menține multă vreme prin rezistența majorității comunității științifice, iar ideile „revoluționare” triumfă doar după un timp mai mult sau mai puțin îndelungat. Esențial este ca în disputa de idei să nu intervină criteriile extraștiințifice, oricare ar fi ele; comunitatea științifică trebuie să fie liberă de influențele oricăror altor instituții sociale. Regimurile totalitare le refuză această libertate, ele pot funcționa normal doar în condițiile democratismului și implicit pluralismului politic.

Comunitatea științifică este în principiu comunitatea celor competenți în sfera științei, dar competența membrilor acestei comunități nu este și nu poate fi egală. Competența cetățenilor unui stat cu orînduire democratică în problemele principale ale vieții publice, care sînt totodată problemele de viață ale fiecărui cetățean în parte, este egală, de aceea dreptul de vot democratic nu poate fi decît universal și egal. Un sistem politic este cu atît mai democratic, cu cit asigură în mai mare măsură tuturor cetățenilor săi (majori și sănătoși la minte) ponderea egală a votului în luarea deciziilor majore în privința chestiunilor fundamentale ale vieții întregii societăți, indiferent de gradul lor de pregătire generală sau de calificare profesională, precum și de experiența lor politică mai mică sau mai mare, considerînd că în marile probleme ale vieții publice cu toții își dobîndesc, prin însăși practica nemijlocită a vieții în societatea dată, competența necesară. Dar și în sistemul politic ocuparea unor statute și îndeplinirea unor roluri determinate este și trebuie să fie condiționată de dobîndirea prealabilă a competențelor necesare. Spre a nu decădea în demagogie sau în anarhie, democrația trebuie să cultive meritocrația.

Cu atît mai mult în sfera științei. Deoarece aici este nevoie de o competență *specială* — care nu se dobîndește în practica nemijlocită a vieții sociale — se constituie necesarmente o ierarhie a competențelor, în funcție de gradele diferite de pregătire, de experiență în munca de cercetare și — nu în ultimul rînd — de dotarea personală, de aptitudinile sau de talentul cercetătorilor. Ca persoane, toți membrii comunității științifice sînt egali în drepturi și au, cum spuneam, în cazul funcționării normale, democratice, a acestei comunități, șanse egale de a-și afirma și susține părerile. Dar „voturile” exprimate de cercetători într-o dispută științifică nu au, prin aceasta, o pondere aritmetic egală. Nici nu sînt voturi în sensul propriu al termenului, nu exprimă impresii, atitudini, dorințe sau voințe, ci sînt enunțuri cognitive asociate cu probe și argumente. Ponderea lor diferită provine din diferențele inerente forței de convingere a acestor probe și argumente.

Democratismul inerent al comunității științifice include deci meritocrația. Iar pe treptele superioare ale acestei meritocrații se situează o elită spirituală, în constituirea căreia nu pot interveni criteriile extraștiințifice, fără a dăuna funcționării normale a întregii comunități. Prin natura ei, elita științifică este însă deschisă, oricine poate pătrunde în ea,

cu condiția dobândirii meritelor specifice corespunzătoare. În elita științifică nu se pătrunde prin apartenența prealabilă a indivizilor la un grup social oarecare, apartenența la elită nu reprezintă un statut social „atribuit“, ci unul „dobândit“, câștigat prin merite efective în sfera științei, prin rezultate specifice socialmente probate, receptate, apreciate. Recunoașterea acestui fapt nu are nimic comun cu elitismul politic care apără privilegiile sociale de esență antidemocratică, întemeiate pe avantaje asigurate prin naștere. Iar nerecunoașterea faptului conduce la o viziune fals-democratică în sfera științei, la denaturarea demagogică a democratismului vieții interne a acesteia, la mediocrație. „O dominație a celor mediocri — scrie Hans Jürgen Eysenck — ar duce în cele din urmă la stagnare, pe când meritocrația, ducând la dominația elitei, garantează că propoziția «fiecare după capacitatea sa» nu rămâne o frază goală.“³

3. În temeiul celor precedente se impune constatarea unei legături bilaterale dintre viața științifică și viața politică a societății.

Prima latură a acestei legături pare oarecum mai evidentă. Dacă regimurile totalitare sînt organic adverse față de structura și funcționarea normală a comunității (comunităților) științifice, față de desfășurarea normală a vieții științifice, regimurile democratice sînt cele care asigură ambianța socială optimă pentru propășirea științei. „O structură pluralistă a științei se poate desfășura complet numai pe fundamentul unei societăți pluraliste“⁴ — scrie Walter L. Bühl, subliniind că numai o asemenea societate poate asigura publicitatea necesară a cunoștințelor, libera circulație a informației, libera confruntare a opiniilor. Același sociolog subliniază totodată că numai o astfel de societate garantează desfășurarea liberă a specificității democratismului în cadrul comunității științifice, permițînd acestei comunități să-și păstreze independența față de presiunea „vieții publice extraștiințifice“⁵. De asemenea, libertatea pătrunderii în comunitatea științifică, a dobândirii competenței necesare pentru aceasta, depinde de structurile sociale fundamentale, în primul rînd de democratismul sistemului de învățămînt, de înlăturarea piedicilor de orice fel — politice, ideologice sau economice — din calea celor doritori și capabili de a se consacra carierei științifice. Tot astfel, Noam Chomsky subliniază că cea mai importantă capacitate umană, cea a autoexprimării creative, esențială în știință, se poate dezvolta optimal numai în cadrul unor structuri sociale democratice și pluraliste, în care fiecare individ dispune de spațiul corespunzător al dezvoltării libere a inițiativei sale⁶.

3 Hans Jürgen Eysenck, *Die Experimentiergesellschaft. Soziale Innovation durch angewandte Psychologie*, Rowohlt, Reinbeck bei Hamburg, 1973, p. 207.

4 Walter L. Bühl, *Einführung in die Wissenschaftssoziologie*. Verlag C. H. Beck, München, 1974, p. 124.

5 *Ibidem*, p. 245.

6 Noam Chomsky, *Sprache und Geist. Mit einem Anhang: Linguistik und Politik*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1970, p. 183.

Intr-adevăr, problema sociologică primă și esențială a dezvoltării pe scară largă a creativității umane — științifice și nu numai științifice — este problema libertății. A libertății în sens social-politic, adică al absenței constrîngerilor politice, juridice, administrative, precum și a celor ideologice, spre a se permite căutarea adevărului în orice direcție posibil, numai în virtutea cerințelor imanente ale domeniului frecventat. A libertății interne a spiritului totodată, căci creativitatea implică descătușarea cugetului din îngrădirile prejudecăților, automatismelor, șabloanelor de gândire. Cel de-al doilea aspect este strîns legat de primul: curajul intelectual al înnoirii teoretice se leagă organic de curajul civic al formulării și rostirii adevărului; pentru dezvoltarea normală a științei este însă favorabilă aceea orînduire, democratică și pluralistă, în care curajul civic al omului de știință este cît mai puțin pus la încercare.

Cea de a doua latură a legăturii bilaterale dintre viață și regimul politic al societății este, chiar dacă mai puțin evidentă, nu mai puțin importantă. Am în vedere influența pozitivă pe care modelul structural-funcțional al comunității științifice o poate exercita — și o exercită, într-o oarecare măsură în chip necesar — asupra macrostructurii sociale. „Există o afinitate internă între știință și societatea pluralistă. Desfășurarea cercetării științifice pretinde un model de relații între oamenii de știință care este prototipul societății libere. În microcosm, comunitatea științifică oglindește societatea liberă mai largă”⁷ — scrie Eduard A. Shils. În cadrul comunității științifice — în cazul construirii și funcționării normale a acesteia, fără opreliști sau constrîngeri externe — principiile democrației, pluralismului, meritocrației se manifestă într-un mod mai clar, mai „pur” decît în macrostructurile sociale, fiind mai puțin umbrite de jocul conflictual al intereselor divergente de diferite feluri. Cu cît mai mult crește impactul și prestigiul social al științei în lumea contemporană, cu atît mai mult se încetățenește cerința punerii și rezolvării în mod științific a problemelor de viață sociale și individuale, cu atît mai mult modelul lăuntric de organizare și funcționare a comunității științifice își exercită presiunea în direcția organizării și funcționării democratice a unor diverse subsisteme sociale și a sistemului social total, după modelul comunității științifice.

În acest sens — ceea ce este deosebit de important pentru România zilelor noastre — reinnoirea democratică a vieții științifice poate constitui o contribuție reală la depășirea completă a structurilor totalitare, la reconstrucția democratică a vieții publice.

⁷ Edward A. Shils, *The Autonomy of Science*, in: Bernard Barber and Valter Hirsch: *The Sociology of Science*, The Free Press, New York, Collier Macmillan Limited, London, 1962, p. 610.

LA RENAISSANCE DE LA SOCIÉTÉ CIVILE EN ROUMANIE*

LIVIA POPESCU

ABSTRACT. — **Regeneration of the Roumanian Civil Society.** The first part of the paper is dedicated to a brief history of the Romanian society. This one, based on the most significant sociological interwar studies is strictly conceived as a preamble for the present approach to the topic.

The formation of the voting behaviour and the relation between the social actors and political actors in an emerging civil society are the main topics of paper.

The sociological analysis of the mentioned processes is extremely difficult in the absence of previous research in this specific area. As this is the case with the Romanian sociology, the author of the present paper is fully aware of the hypothetical value of her remarks.

Mis à part les avatars de son institutionnalisation, la sociologie roumaine a dû subir les dernières décennies deux handicaps majeurs. Le premier est celui du faux idéologique, le deuxième résulte de l'exclusion de maints problèmes, essentiels pour le développement de tout champ sociologique véritable. La société civile en est un.

La problématique de la société civile a une très courte histoire dans la pensée sociologique roumaine de l'après-guerre.

Le terrain non seulement privilégié mais plutôt exclusif des débats sur ce thème a été la presse. Les sociologues représentent une minorité parmi les participants à ses débats, ce qui témoigne aussi de l'explicable immaturité de la sociologie. Une des conséquences est décelable au niveau des discours: ceux-ci sont pour la plupart spéculatifs et impressionnistes. Mais ils ne sont pas moins significatifs. Le contenu de ces discours mi-scientifiques mi-journalistiques sur la société civile roumaine peut fournir des informations importantes. Le premier des plans analytiques utilisés comprend les définitions sous-jacentes aux usages du terme. De ce point de vue on peut parler d'une saturation relative, entendant par cela que la production journalistique analysée contient les principales directions dans la définition de la société civile: définitions dans la tradition allemande (Marx, Hegel) et définitions dans la tradition écossaise (Ferguson). Le deuxième plan, qu'on peut regarder comme une particularisation du premier, pose le débat théorique dans les termes du rapport classe moyenne-société civile. A ce niveau, deux catégories de positions peuvent être décelées: une, pour laquelle l'existence et l'évolu-

* Cette intervention a été présentée au colloque „Sociologie cosmopolite“ (commission „Identité et citoyenneté dans l'Europe en mouvement“), Strasbourg, le 15—16—17 novembre 1990.

tion de la société civile est une fonction de l'existence et de l'évolution de la classe moyenne et une deuxième, qui, même si elle n'exclue pas de la discussion la classe moyenne, prend aussi en compte d'autres aspects de la génération de la société civile (associations, mouvements sociaux). Ceux qui tiennent le rôle de la classe moyenne pour déterminant se situent plus explicitement et plus étroitement dans la tradition allemande: la société civile est conçue comme synonyme de la société bourgeoise, la classe moyenne étant chronologiquement et spécifiquement bourgeoise. De plus, toutes les sociétés civiles, reconnues comme telles, sont celles où l'existence de la classe moyenne est certaine.

L'étude des changements sociaux et politiques en Europe Centrale et de l'Est comprend une problématique qui, sous des apparences connues, est essentiellement nouvelle. Il s'agit d'une re-naissance de la société civile car, avant l'instauration du régime communiste, il y avait des structures et des acteurs sociaux propres à la société civile ainsi que des systèmes politiques pluralistes et des constitutions garantant les droits et les libertés du citoyen.

Les définitions classiques ainsi que les plus récentes ont en commun la mise en antithèse—société civile—Etat. Pour Norberto Bobbio, la société civile, „un des termes de la grande dichotomie — société civile/ Etat“ est plus précisément définie de manière „négative“ en tant que „complexe de relations non réglementées par l'Etat et par conséquent ce qui reste après avoir bien défini le domaine où s'exerce le pouvoir de l'Etat“ (Bobbio, 1989, p. 24).

La définition „positive“ du même Bobbio s'inscrit elle aussi sur les coordonnées de la polarité société civile—Etat: „Comme première approximation on peut dire que la société civile est le lieu d'origine où se développent tous les conflits économiques, sociaux, idéologiques et religieux que les institutions de l'Etat doivent solutionner (...). Les agents de ces conflits et par conséquent la société civile proprement dite, en tant que mise en contraste avec l'Etat, sont les classes sociales (ou plus largement les groupes, les mouvements, les associations, les organisations) et des groupes d'intérêt, des associations variées ayant des buts sociaux ou des buts indirectement politiques, des mouvements d'émancipation ethnique, des mouvements de la jeunesse etc.“ (Bobbio, 1989, p. 25).

A son tour, C. Bryant dans une analyse de la société britannique sous le gouvernement de Mme Thatcher, considère que le domaine spécifique de la société civile est „l'espace public que se trouve entre la famille et l'Etat et à l'intérieur duquel se déroule la poursuite des intérêts particuliers ou privés (...).“ (G. A. Bryant, 1990, p. 6). Il faut aussi remarquer que toutes les contributions à la définition de la société civile comprennent des mentions sur les „intérêts privés“ (Bryant), les „possessions privées“ (Keane) ou sur la relation qui existe entre la propriété privée et l'autonomie par rapport au pouvoir politique (Bobbio).

La brève présentation des particularités de la société roumaine de l'entre-deux-guerres peut bien s'inscrire dans cette succession d'idées.

Les statistiques utilisées dans les études sociologiques de l'époque indiquent une population rurale majoritaire (plus de 75%) et une proportion importante d'illettrés (44,2%). Beaucoup de sociologues de l'entre-deux-guerres ont dédié leurs études à la problématique de l'évolution capitaliste de la société roumaine. La primauté de l'agriculture dans l'économie, la gravité de la „question paysanne“ expliquent la prééminence du monde rural dans ces études. C'est ainsi que des sujets comme celui du rôle de la propriété moyenne, la formation de la classe moyenne et la consolidation des institutions bourgeoises sont principalement perçus à travers leurs particularités dans l'agriculture et dans la société rurale. Par conséquent, la plaidoirie pour la triade „propriété moyenne-classe moyenne-démocratie“ prennent les formes suivantes: „La seule bourgeoisie nationale, la seule bourgeoisie normale d'un Etat agricole (est) celle qui se fonde sur la propriété moyenne“; l'ascension de la classe moyenne rurale est la seule voie pour l'établissement des institutions politiques et juridiques libérales chez nous (car) la démocratie dans les pays agricoles n'est réelle que fondée sur la propriété moyenne“ (C. Garolid, 1926, p. 53—54).

Pour mieux évaluer les dimensions de ce „problème de la classe moyenne“ il est utile de faire appel aux statistiques. La structure de la propriété agricole est en ce sens un domaine essentiel. Son analyse indique que le nombre des propriétaires moyens représentait à la fin des années '30 seulement 24,3% du total des propriétaires du terrain agricole. Les analystes considèrent qu'une telle proportion ne peut assurer à la propriété moyenne le rôle décisif dans l'économie agraire et, par extension, le caractère bourgeois de la société roumaine est considéré discutable.

Les débats sur les catégories composantes de la bourgeoisie sont nombreux dans la sociologie de l'entre-deux-guerres. L'un des représentants les plus importants, M. Manoilescu, propose une définition plutôt restrictive. La bourgeoisie comprend, dans cette acception, ceux qui appartiennent à la grande bourgeoisie industrielle, financière et commerciale, les grands propriétaires du terrain agricole, les fonctionnaires supérieurs, les officiers, les professions libérales, les intellectuels employés par l'Etat (les derniers sont désignés par le nom de pseudo-bourgeois“). Si l'on y ajoute les membres de famille appartenant à ces catégories, on obtient un premier indice quantitatif sur certaines fractions de la classe bourgeoise roumaine des années '40. Le nombre des bourgeois, dans cette acception restrictive, représente 2,5% de la population. Cette situation conduit M. Manoilescu à conclure par un paradoxe: „La Roumanie n'est point un pays des bourgeois mais un pays des propriétaires“ (M. Manoilescu, 1944, p. 134). Ce jugement trouve sa confirmation dans les statistiques qui indiquent la prépondérance des petits propriétaires dans l'industrie et le commerce, ainsi que dans l'agriculture. Si on admet une définition plus large, comme celle formulée par D. Drăghicescu alors la bourgeoisie, comprenant toutes les catégories de propriétaires (sauf les petits propriétaires ruraux), les professions libérales et les fonctionnaires, atteindrait presque 20% de la population.

(D: Drăghicescu, 1922, p. 33—34). D'autres auteurs avancent une proportion de 34% de la population active.

L'étendue de la catégorie des propriétaires, dont nous venons de donner les repères, ainsi que le poids de la propriété privée dans l'ensemble de l'économie, rendent compte de l'autonomie vis-à-vis de l'Etat. Cet aspect, auquel on doit ajouter les brèves mentions concernant la structure sociale, peuvent suggérer les particularités de la société roumaine préexistente au communisme.

Le parti-Etat communiste a poursuivi la destruction de toutes les formes de l'économie privée, opération rapidement réalisée. Encore davantage, la suppression de la petite bourgeoisie et surtout de la bourgeoisie moyenne s'est accomplie non seulement sur les plans économique, social et politique, mais aussi au sens propre du mot.

La fin des années '40 a marqué le début d'un processus de politisation de la société roumaine sans précédent. Dans son essai „The Great Dichotomy: Public Private“, N. Bobbio surprend l'essentiel d'un tel processus, en se référant à l'augmentation de l'intervention de l'Etat dans la réglementation coercitive des individus et des groupes soustataux, un renversement de l'émancipation de la société civile par rapport à l'intervention de l'Etat“ (Bobbio, 1989, p. 14). En fait, le stade atteint par le régime communiste est plus précisément celui où l'Etat (Parti-Etat) a „réapproprié la société civile bourgeoise jusqu'à l'absorbition complète de celle-ci“ (Bobbio, 1989, p. 14).

Si on accepte le schéma proposé par Bobbio, il y a encore d'autres aspects à remarquer: la perte de l'autonomie individuelle en faveur d'une entité collective („prolétariat“, „parti“, „peuple“), l'unicité du centre du pouvoir, donc, la complète destruction de la diversité (voire du pluralisme) en plan économique (le type unique de propriété — la propriété d'Etat — a conduit, par la voie de la centralisation absolue des décisions, à l'annihilation des mécanismes de l'économie de marché); en plan politique (parti politique unique) et idéologique. Enfin, toutes les associations et les organisations représentant des catégories sociales ou professionnelles, les communautés ethniques ainsi que les groupes d'âge etc. ont été subordonnées au centre unique du pouvoir, annulant ainsi leur spécifique et leur raison d'être. La Roumanie illustre probablement le cas extrême (même par rapport aux autres pays de la zone géo-politique à laquelle elle appartient) en ce qui concerne la destruction de la société civile bourgeoise, voire son absorbition par le parti-Etat communiste.

Les changements de la structure sociale sont particulièrement significatifs pour la relation société civile-Etat. Si par la disparition déjà mentionnée de la propriété et de la propriété moyenne on peut considérer que la classe moyenne perd le fondement économique de son existence, une fraction de celle-ci conserve pourtant sa condition „moyenne“ et ceci en vertu de son statut socio-professionnel (intellectuels, fonctionnaires). On pourrait même dire qu'à travers cette fraction une survivance sociale et axiologique de la classe moyenne a été possible dans la „nouvelle société socialiste“. L'idée de survivance suppose pourtant des nuances. La société roumaine a connu une mobilité sociale accentuée

après la deuxième guerre mondiale. Le nombre des ouvriers industriels, des intellectuels et des fonctionnaires a sensiblement augmenté au détriment de la paysannerie (de deux tiers dans les années '40, elle ne représentait que 28% dans les années '80), phénomène généré par l'industrialisation et l'urbanisation accélérés, promues par les dirigeants communistes. En ce qui concerne strictement les intellectuels et pour les premières années de gouvernement communiste il est à remarquer une intervention explicite du politique dans la reproduction sociale de cette catégorie. Il s'agit, d'une part, des persécutions contre les intellectuels et les étudiants de l'ancien régime (considérés comme trop marqués par les valeurs bourgeoises) et d'autre part, du contrôle strict de l'autoreproduction sociale des intellectuels et, par extension, de la classe moyenne. L'introduction de critères sociaux a eu pour but de limiter l'accès à l'enseignement supérieur aux individus appartenant au milieu intellectuel ou à d'autres milieux non-ouvriers.

Afin de mieux évaluer le rythme du renouvellement et plus généralement, les aspects quantitatifs de l'évolution de la couche intellectuelle dans la structure sociale de la Roumanie „socialiste“, un recours aux statistiques est particulièrement nécessaire. A partir des années '50 il y a eu une augmentation continue du nombre des diplômés universitaires. Après avoir atteint le maximum à la fin des années '80, le nombre des places dans l'enseignement supérieur va diminuer sévèrement de sorte qu'en 1981 le nombre des diplômés ne sera évalué qu'à 48% par rapport à celui enregistré en 1980.

Les intentions de l'ancien régime à l'égard du poids „concedé“ à la couche intellectuelle sont encore plus transparentes si on ajoute que le nombre des étudiants pour 10 000 habitants a baissé à partir de 77 en 1983 jusqu'à 71 en 1989.

Il faut aussi préciser que nos conclusions sont pour la plupart fondées sur des méthodes indirectes d'évaluation car les statistiques nationales ne contiennent pas de données exactes sur la situation des diplômés à un moment donné. Le dernier recensement, datant de 1977, indique la proportion d'une catégorie mixte — „intellectuels et fonctionnaires“ — dans la population: 13,2%. On peut risquer, sur cette base, une comparaison avec la situation de l'entre-deux-guerres et remarquer que le pourcentage mentionné est plus bas que celui indiquant la proportion de la petite et moyenne bourgeoisie.

La dernière partie de mon intervention est consacré à l'analyse de la société roumaine après la chute de la dictature. La démarche que je propose est précisément une „lecture“ de cette histoire récente en utilisant la „grille“ de la société civile.

Les élections ont représenté le premier test majeur pour la société civile roumaine. Mis à part l'analyse du comportement électoral par rapport aux variables classiques, la „lecture“ annoncée conduit à des conclusions également importantes et significatives.

Les résultats semblent exprimer la préférence de la population pour la condition de „citoven protégé“. La campagne électorale de la formation gagnante a de toute évidence valorisé ce type tout en minimisant,

de façon plutôt implicite, l'idée de la citoyenneté participative, exercée avec responsabilité („citoyen participant“).

L'insuccès des candidats indépendants est aussi significatif de ce point de vue et relève une autre particularité du comportement électoral des Roumains. Cet insuccès pourrait traduire une méfiance à l'égard des valeurs individuelles et une préférence pour l'entité collective, prouvant ainsi que le paradigme privilégié par l'idéologie communiste est encore fonctionnel. Il paraît qu'en dépit du refus quasi-général de cette idéologie, celle-ci n'a pas été dépourvue d'influence — par la durée et l'intensité de son domination — sur les termes dans lesquels les groupes sociaux définissent leurs problèmes et font leurs options. Ces deux caractéristiques (la préférence pour la „protection“ et la préférence pour l'entité collective) sont complémentaires et tiennent de la même mentalité „œuvrée“ par le totalitarisme.

Tout aussi relevantes pour la maturité civique et politique de l'électorat sont les soi-disantes „erreurs“. Une des plus frappantes constatations de l'analyse faite sur les élections est le grand nombre de bulletins annulés par rapport aux votes exprimés: 30% pour les élections présidentielles, 60% pour le Sénat et 90% pour la Chambre des députés.

Dans le même ordre d'„erreurs“ on peut aussi remarquer le succès d'un candidat dont le „palmarès“ et les promesses, frappantes par leur invraisemblance, ont convaincu un nombre important d'électeurs. Un minimum de circonspection et d'esprit critique auraient décelé l'imposture et prévenu le „gaspillage“ des votes (presque 40 000, équivalant au nombre des votes obtenus par les libéraux et le parti paysan pris globalement dans le district de Cluj).

La société civile renaît pourtant. Il y a de maints indices d'un tel processus mais leur systématisation ne peut être considérée ni facile, ni complètement confirmée.

La plupart des commentaires qui ont déterminé le préambule de mon intervention contiennent des références aux syndicats ainsi qu'aux organisations des étudiants, des minorités ethniques et aux associations avant des buts civiques ou indirectement politiques. Leur existence ou plutôt leur croissante affirmation est appréciée d'une façon quasi-unanime comme témoignant la renaissance de la société civile. Pareillement, l'apparition des groupes initiant la démocratisation de l'armée ou le renouvellement de l'Eglise orthodoxe prouvent que des structures des plus réfractaires au changement ne peuvent bloquer ce „long chemin de la société civile à travers les institutions“, évoqué par A. Michnik dans une phrase désormais classique.

Bien plus, l'idée de l'émergence de la société civile est pleinement soutenue par ce qu'on a appelé dans les médias „le phénomène Piața Universității“ ainsi que par le plus récent „phénomène Săpintza“.

L'Etat, dont la relation avec la société civile est définie comme antithétique, confirme sur le plan pratique l'hypostase assignée sur le plan théorique. Le pouvoir politique traduit, aux niveaux différents, l'opposition à l'émancipation de la société civile. Cette signification est surtout renfermée par les démarches suivantes: le contrôle gouverne-

mental des centres locaux du pouvoir (la désignation des préfets et des maires selon leur fidélité envers la formation politique majoritaire); la transparence réduite du processus de la prise de décisions; le maintien du contrôle sur la télévision et, d'une manière indirecte, sur la formation de l'opinion publique; l'établissement d'un réseau suprastructurel, parallèle à celui qui existe dans la société civile et qui, en fait, réédite les formules antérieures; la tolérance envers les transgressions des droits et des libertés civiles pratiquées au niveau des différentes institutions statales.

On ne peut terminer une dissertation sur la société civile sans commenter la signification des partis politiques en Roumanie. Dans son étude déjà mentionnée, N. Bobbio assigne aux partis un rôle intermédiaire ce qui conduit à un schéma plus complexe, avec le concept de société politique situé entre celui de société civile et celui d'Etat. Selon Bobbio, les partis n'appartiennent totalement ni à la société civile, ni à l'Etat, leur fonction étant précisément celle de sélectionner, réunir et transmettre les revendications ayant leur origine dans la société civile qui vont devenir objets de la décision politique" (Bobbio, 1989, p. 25).

Appliqué à la situation de la Roumanie, ce schéma s'avère fécond. À la différence des autres pays de l'Est, ici la formation des partis politiques a précédé l'apparition des premiers noyaux de la société civile (mouvements sociaux, associations civiques etc.). La relation société civile—parti politique—Etat se trouvait fortement déséquilibrée car l'Etat conservait la toute puissance dans l'absence du premier terme. Par conséquent, le terme intermédiaire (les partis politiques ou la société politique) n'a pas été capable d'accomplir ses fonctions et son rôle est devenu formel. Cette particularité doit être considérée par toute tentative d'expliquer l'évolution politique récente de la Roumanie par rapport aux autres pays de la région.

Enfin, une dernière remarque concerne les contacts du pouvoir avec l'opposition. Ceux-ci sont strictement circonscrits au domaine politique (dans l'acception attribuée par Bobbio) tout en éludant le dialogue avec la société civile. Il s'agit, d'une tentative implicite d'illégitimer la contestation individuelle, civique ou indirectement politique en dépit du fait que, suivant certains analystes, „la solution d'une crise grave menaçant la survivance du système politique doit être cherchée premièrement dans la société civile où il est possible de trouver de nouvelles sources de légitimité et donc, de nouvelles sources de consensus" (Bobbio, 1989, p. 26). Selon ce raisonnement, la seule conclusion est que l'ignorance de la société civile ou les tentatives de retarder son émancipation ne font que diminuer les chances du consensus dans le système concerné.

REFERENCES

1. C. G. A. Bryant, *Civil Society and Incivility in Thatcherite Britain What are the Lessons?*, International Symposium on the Philosophy of Social Choice, Warsaw, 11—16 June, 1990.

2. N. Bobbio, *Democracy and Dictatorship*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1989.
3. Dimitrie Drăghicescu, *Partidele politice și clasele sociale* (Les partis politiques et les classes sociales), București, 1922.
4. C. Garoflid, *Rolul social al proprietății mijlocii* (Le rôle sociale de la propriété moyenne), Arhiva pentru științe și reformă socială, an VI, nr. 1, 1926.
5. M. Manoilescu, *Rostul și destinul burgheziei românești* (La raison d'être et la destinée de la bourgeoisie roumaine), Ed. „Cugetarea”, București, 1944.

QUELQUES RÉSULTATS D'UNE INVESTIGATION SUR
L'INTER-CONNAISSANCE, L'INTER-COMMUNICATION
ET L'INTER-ACTION DANS UN VILLAGE CONTEMPORAIN

MIHAI PASCARU

ABSTRACT. — **Some of the Results of an Investigation Concerning Intercognition, Inter-Communication and Interaction in a Contemporary Village.** Defining the human information as a product of cognition objectivated by communication and destined to the fundation of an action, the author made a series of concrete investigations referring to informational matrix (cognition — communication — action) in different rural communities. In this study are presented some of the results of the investigation made in the village Mușca in Alba county in the period of 1983—1987. In this investigation could be noted a symptom of desintegration of informational matrixes under the impact of modernization and they uttered the assumption that *informational degree* of a community is given by the total number of degrees established on an imaginary scale minus the *modernity degree* of the certain community.

Dans notre étude *L'information humaine et le fait social*, publié en „Studia Univeristatis Babeș-Bolyai, Philosophia“, 2, 1987, nous avons proposé une définition de *l'information humaine*: c'est un *produit de la connaissance* objectivé par la *communication* et destiné à engendrer *l'action*. La définition est, pourtant, discutable, mais nous avons eu l'intention, par son énoncé, premièrement, de mettre en évidence l'unité entre la *connaissance*, la *communication* et *l'action* en tant que domaines essentiels de manifestation de l'homme et des communautés humaines, puis, deuxièmement, d'ouvrir une nouvelle voie dans l'investigation empirique du comportement humain quotidien. Nous sommes partis de cet énoncé pour étudier les relations quotidiennes entre les membres des communautés rurales, particulièrement du village Mușca, du département d'Alba. En ce qui suit, nous vous présentons la manière de conception de nos investigations et quelques résultats obtenus — cela pour ne pas vous offrir un modèle, mais seulement une façon propre d'investigation qui reste pourtant discutable et perfectible.

*

Dans la communauté rurale Mușca, nous avons demandé à un nombre de 24 sujets, membres de la communauté, comme suite des observations auxquelles la communauté a été soumise pendant plusieurs années (1983—1987), de répondre à un questionnaire qui vise: 1) la mesure dans laquelle les sujets questionnés *connaissent* des aspects de la vie et de l'activité des autres membres de la communauté, 2) la mesure dans laquelle ils entrent avec ceux-ci en *rapport de communication* et 3) la mesure dans laquelle ils participent ensemble à l'accomplissement

des actions. Ainsi, nous avons visé tous les trois éléments contenus dans la définition de l'information humaine, éléments qui, à notre avis, forment une *matrice d'information*.

Pour tester l'*inter-connaissance* nous avons pris en considération: a) la façon d'identification des membres de la communauté par le sujet questionné (5 membres de la communauté par un sujet questionné, 3 du même sexe que le sujet et 2 de sexe opposé) marquant un pointage pour chaque façon d'identification, comme on voit ci-dessous:

- l'identification selon le nom — 9 points
- l'identification selon le nom et le surnom — 7 points
- l'identification selon le nom, le surnom et le prénom de l'époux et ou de l'épouse — 5 points
- l'identification selon les données ci-dessus et les prénoms des enfants — 3 points
- l'identification selon les données ci-dessus et d'autres détails biographiques (âge, profession, vices etc.) — 1 point
- la non-identification — 0 point

et b) la connaissance des aspects de la vie et de l'activité des membres de la communauté sur lesquels les sujets ont été questionnés, marquant un point pour chaque réponse concernant les problèmes suivants:

- L'âge;
- L'instruction scolaire;
- La profession et le lieu de travail;
- Si l'on a été malade les derniers temps;
- Si l'on a été absent de l'endroit les derniers temps;
- Si l'on a vendu ou acheté quelque chose d'important les derniers temps.

Pour tester l'*inter-communication* nous nous sommes arrêtés à la date de la *dernière communication* entre la sujet questionné et chacun des 5 membres de la communauté, donnant aux réponses le pointage suivant:

- l'entretien a eu lieu la semaine dernière — 144 points
- l'entretien a eu lieu le mois dernier — 36 points
- l'entretien a eu lieu les trois derniers mois — 12 points
- l'entretien a eu lieu l'année dernière — 3 points
- l'entretien a eu lieu les trois dernières années — 1 point
- on n'a jamais discuté — 0 point.

Pour tester l'*inter-action*, nous avons demandé aux sujets de préciser la dernière date où ils se sont engagés dans une action commune avec chacun des 5 membres de la communauté sur lesquels ils ont été questionnés. Pour chaque variante de réponse nous avons donné le pointage suivant:

- l'action a eu lieu la semaine dernière — 144 points
- l'action a eu lieu le mois dernier — 36 points
- l'action a eu lieu les trois derniers mois — 12 points

— l'action a eu lieu l'année dernière	— 3 points
— l'action a eu lieu les trois dernières années	— 1 point
— on n'a jamais agi ensemble	— 0 point.

Le pointage maximum qu'on aurait pu obtenir par un sujet questionné est le suivant: 1) l'inter-connaissance — 75 points, 2) l'inter-communication — 720 points et 3) l'inter-action — 720 points. Pour atténuer ces grandes différences de points, qui rendent les comparaisons difficiles, nous allons utiliser en ce qui suit *un indice* calculé par le rapport entre le pointage réel obtenu par les sujets questionnés et le pointage maximum possible. Théoriquement, cet indicateur peut prendre des valeurs entre 0 et 1 et peut être interprété aussi comme un pourcentage. Dans le tableau ci-dessous, nous présentons *la moyenne* des indices atteints par le groupe de sujets soumis au questionnaire, pour chaque élément de la *matrice d'information* mais aussi pour toute la matrice.

Éléments	Interconnaissance	Intercommunication	Interaction	Total matrice
Indices	0,670	0,420	0,194	0,428

Tout d'abord, on remarque que l'indice de la matrice d'information nous montre seulement 42,8 pour cent du maximum possible. Nous reviendrons sur cet aspect à la fin de cette étude. Maintenant quelques mots sur la *structure interne* de la matrice d'information. Nous observons que les éléments de cette structure n'ont pas de valeur égale. *L'inter-connaissance* est exprimée par un indice plus grand que *l'inter-communication* et, toutes les deux, par un indice plus grand que *l'inter-action*. Nous nous demandons: comment peut-on réaliser l'inter-connaissance sinon par une inter-communication et une inter-action correspondantes. En partant de nos observations, nous avons constaté que *l'inter-connaissance se réalisait dans ce village plus par les conversations (l'inter-communication) avec d'autres personnes sur les personnes questionnées en ce qui concerne le rapport d'inter-communication et d'inter-action que par l'inter-communication et l'inter-action directes*. Autrement dit, quand deux personnes se rencontrent, elles discutent plus sur d'autres personnes que sur elles-mêmes et ce fait nous explique pourquoi, malgré une inter-communication et une inter-action réduites l'inter-connaissance s'exprime par une grande valeur. Une personne X sait plusieurs choses sur une personne y d'une personne z et non pas de la personne Y elle-même. Nous qualifions cette situation comme *un symptôme destructeur de la matrice d'information de la communauté* et nous la mettons en rapport avec la modernisation que la communauté en cause connaît sous l'influence de nombreux facteurs économiques et sociaux. L'inter-action réduite de la communauté est, elle aussi, un indicateur de cette modernisation qui a, comme conséquence directe,

l'isolement économique, mais aussi d'autre nature, des familles et des personnes dans une communauté rurale. En général, dans la perspective de la définition proposée à l'information humaine, nous pensons que les résultats de l'inter-connaissance ne sont pas utilisés dans leur totalité dans l'inter-communication et que celle-ci n'est que peu mise au service de l'inter-action. Cette supposition nous conduit à une conclusion paradoxale et en contradiction totale à l'évidence: la modernisation des communautés humaines est accompagnée d'une diminution de l'information comme résultat de la connaissance objectivée par la communication et destiné à engendrer une action. Est-ce que notre définition est très restrictive ou bien nous avons affaire à un phénomène tout à fait particulier? Cela reste à étudier.

Dans la dernière partie de nos considérations, nous revenons à la valeur de la *matrice d'information* — 42,8 pour cent du maximum possible. Si nous établissions une échelle décimale à dix degrés, le degré correspondant à la matrice serait le *degré V*, entre 40 et 50 pour cent. Quelle est la cause de cette situation? Pourquoi la matrice d'information ne se trouve pas au degré maximum — le degré X? Nous croyons qu'il intervient une série de facteurs (occupation, navette, commerce d'état etc.) qui définissent un certain degré de modernisme de la communauté que nous avons étudiée. Nous n'avons pas encore défini clairement les indicateurs pour établir le degré du modernisme d'une communauté. Dans notre investigation, nous avons utilisé un seul indicateur — l'*occupation* des sujets questionnés établissant que la plupart des occupations modernes (ouvriers, ouvriers dans la commerce, intellectuels) représente 45,8 pour cent. Si dans le cas du modernisme aussi nous établissions une échelle à dix degrés, de ce point de vue, la communauté étudiée serait sur le degré V, entre 40 et 50 pour cent. Cette conclusion nous a conduit à la supposition que le *degré d'information* (la valeur de la matrice d'information) auquel se trouve une communauté humaine (D_i) est donné par la différence entre le nombre total de degrés établi (D) et le degré de modernisation (D_m) auquel se trouve la communauté en cause, c'est-à-dire.

$$D_i = D - D_m$$

Dans notre cas D_i est égal à 10 (le nombre total de degrés) moins 5 (le degré de modernisme probable), c'est-à-dire 5. Ce que nous avons présenté ci-dessus signifie très peu pour justifier l'émission d'une hypothèse d'une telle ampleur. Pourtant, nous l'avons fait dans l'intérêt du développement et de la diversité des investigations dans les communautés rurales. Cela parce que nous avons besoin d'information

et l'information est le résultat de la connaissance objective par la communication pour la consolidation d'une action. Dans notre cas, d'une action scientifique.

Notes: 1. Les premières données en ce qui concerne cette investigation ont été publiées dans le volume *Tineret-Educație-Participare*, Bușteni mai 1988.

2. Le *surnom* dans ce village est utilisé plus fréquemment pour nommer une personne que son nom et prénom. La *non-identification* d'une personne, même selon toutes ces données, est un fait réel dans le village Mușca, lorsqu'il intervient la différence d'âge et de profession. Dans le groupe étudié, nous avons enregistré un seul cas — un jeune ouvrier n'a pas identifié un vieux agriculteur.

O ANCHETĂ RURALĂ ASUPRA MOBILITĂȚII POTENȚIALE ȘI A PERCEPȚIEI DIFERENȚELOR DE MOD DE TRAI

TRAIAN ROTARIU, ALIN TEODORESCU

RÉSUMÉ. — Une enquête dans le milieu rural sur la mobilité potentielle et sur la perception des différences du niveau de vie. La qualité de la vie et des styles de vivre dans le milieu rural ont constitué l'objet de plusieurs recherches roumaines. Cet article présente les résultats d'une recherche à thème spécifique, c'est-à-dire les intentions déclarées des villageois vis-à-vis de la mobilité spatiale et professionnelle ainsi que les opinions sur les différences quant à la qualité de la vie (surtout entre le milieu rural et urbain).

La recherche de type panel a été appliquée par un questionnaire à peu près identique à celui présenté aux mêmes sujets il y a deux ans et cette recherche confère un aspect inédit à la sociologie rurale roumaine.

Începînd din anul 1987, autorii articolului de față au participat la o cercetare sociologică complexă desfășurată în mediul rural din județul Satu Mare, inițiată de colectivul catedrei de sociologie a Universității din Cluj, condus de prof. Ion Aluș. În cadrul acesteia s-a realizat un studiu intensiv al unui eșantion de gospodării din cinci comune aflate în zona orașului Carei, studiu ce a cuprins și o anchetă de opinie pe un subeșantion de persoane din gospodăriile respective. Ne propunem să prezentăm în rândurile ce urmează câteva constatări desprinse din această investigație opinională, considerînd că ele ne pot ajuta mai bine să înțelegem situația locuitorilor rurali din ultimii ani ai perioadei regimului înlăturat de revoluția din decembrie 1989.

În fapt, s-a încercat — aspect oarecum inedit în sociologia noastră rurală — o anchetă panel, adică repetarea aplicării chestionarului aceluiași subiecți, la un interval de doi ani. Prima anchetă a fost realizată în 1987, pe un eșantion de 774 persoane, cu vîrsta între 20 și 54 de ani, avînd următoarea repartiție pe comune: Moftin — 123 persoane, Tiream — 192, Sanislău — 120, Foieni — 173 și Petrești — 166. În 1989, s-a încercat reanchetarea aceluiași lot cu un chestionar aproape identic, dar, din păcate, o serie de factori obiectivi (privind condițiile de cazare și masă oferite studenților cu care am realizat ancheta) nu ne-au permis să rămînem pe teren atît cît ar fi fost necesar pentru a putea reancheta toate persoanele rămase în comune (supraviețuitorii și cei care nu au plecat între timp în alte părți). Așa se face că eșantionul din 1989 a cuprins doar 611 persoane, înregistrînd o pierdere de peste 20% față de volumul inițial.

Din acest motiv, am luat drept bază de interpretare datele din prima anchetă, rămîinînd ca, pe parcurs, să introducem și informații din a doua, mai cu seamă pentru a evidenția schimbările în structurile opi-

nionale. Așadar, peste tot unde nu se va specifica data anchetei, se va înțelege că ne referim la cea din 1987.

Structura chestionarului utilizat de noi a fost deosebit de complexă, nereducându-se nici pe departe la aspectele surprinse în articolul de față. În linii mari, putem spune că este vorba de o cercetare centrată pe probleme de calitate a vieții, urmărind să completăm datele factuale, culese cu alte instrumente, prin aspecte de opinie. Prin profilul său, cercetarea de față s-a dovedit a nu avea prea multe precedente. În adevăr, în perioada 1966—1987, au fost efectuate destule investigații pe bază de chestionar în mediul rural, dar puține au fost centrate direct pe descrierea modului de trai și încă și mai puține au fost publicate. O succintă trecere în revistă a bibliografiei domeniului arată că în sociologia rurală românească din ultimele decenii predomină cercetările consacrate participării la muncă în C.A.P. și I.A.S., precum și navetismul urban. De aceea am recurs la adaptarea unor întrebări folosite în anchetele privind calitatea vieții în mediul urban, dintre care cea mai consistentă ni se pare cea coordonată de C. Zamfir, *Indicatori și surse de variație a calității vieții*, Ed. Academiei, 1984.

Problematica legată de intențiile oamenilor de a-și schimba ocupația, locul de muncă sau domiciliul — ceea ce am surprins în titlu printr-o expresie mai concentrată: mobilitatea potențială — nu numai că se încadrează perfect în aria aspectelor privind calitatea vieții, ci reprezintă, în opinia noastră, un nucleu central al acestora, chiar și numai pentru faptul că orice intenție de schimbare pe aceste coordonate este un reflex al percepției unor condiții de trai ca fiind nesatisfăcătoare, în raport cu aspirațiile persoanei în cauză. Fiind vorba de o populație rurală, am pornit de la ipoteza că un loc central în strategia indivizilor ce o compun îl reprezintă sensul și intensitatea cu care aceștia percep diferențele calitative între diversele componente ale habitatului urban și rural sau între diferitele tipuri de munci pe care le oferă cu șanse diferite mediul urban și cel rural (în principal, între munca industrială și cea agricolă).

Am considerat, de asemenea, foarte probabil faptul că, în ciuda unei relative uniformizări a opiniilor, impusă de condițiile generale de viață, există probleme a căror percepție este influențată, într-o măsură mai mare sau mai mică, de poziția individului pe scara statuturilor sociale. Iar, după cum au arătat-o numeroase cercetări anterioare, mediul rural din țara noastră este mult mai puțin omogen decât pare la prima vedere, fiind departe de a mai semăna cu mediul rural tradițional. Diferențele de statut social au condus inerent la o mare variabilitate a modurilor de trai, însoțită de o diversificare a stilurilor de viață*.

* Diferența între mod de trai și stil de viață este în cazul de față esențială. Modul de trai reprezintă *structura bunurilor administrabile* (venituri, dotări, resurse); în vreme ce stilul de viață este *modul de administrare a bunurilor* (mod productiv sau consumativ, acumulativ sau reproductiv, orientat spre sine sau spre altul etc.).

Referindu-ne numai la sursele de constituire a bugetelor familiale, se pot pune în evidență cel puțin următoarele elemente semnificative pentru mediul rural: a) salarii din munca neagrăcolă; b) salarii din munca agricolă; c) pensii de stat; d) pensii C.A.P.; e) retribuții în bani și natură din munca agricolă; f) venituri de pe urma comercializării produselor agricole proprii pe piața liberă sau prin contractări cu statul; g) venituri provenind din prestări de servicii nesalariale etc. Din punctul de vedere al stilului de viață, se pot pune în evidență, de asemenea, anumite diferențieri. În mediul rural, cheltuielile familiale erau, chiar și în vechiul regim, în unele cazuri, orientate spre consum productiv — achiziționare de animale, semințe, unelte agricole. Este o orientare tradițională care nu a dispărut complet nici în condițiile în care vechiul sistem cooperatist a contribuit la anihilarea spiritului de întreprinzător al țărânului, și ea posedă consecințe opinionale specifice. O ipoteză de la care s-ar putea pleca este că în mediul rural avem de a face predominant cu gestiunea *productivă* a resurselor financiare, umane și materiale, iar în mediul urban cu gestiunea *consumativă* a aceluiași resurse, inclusiv timpul familial.

Această constituție de structuri nu este însă omogen distribuită în toate localitățile țării și nu avea, în anii din urmă, aceeași tendință de evoluție peste tot. În zona studiată de noi, tendința generală este de abandonare treptată și diferențiată pe straturi sociale a comportamentelor de gestiune productivă și, simultan, asimilarea parțială a gestiunii consumative.

În același timp, este limpede că familiile din mediul urban au și ele o funcție productivă, în primul rând prin faptul că produc sau reproduc stocuri de învățămînt de la o generație la alta. În afară de acesta, există și cazuri de producție materială în familiile urbane, adică de familii care se constituie ca gospodării productive, nerămînînd la forma de menaj familial. În esență însă, cel puțin din punctul de vedere al producției agricole, funcția productivă este mai puțin întîlnită în familiile urbane deși, pe de o parte, majoritatea orașelor mici au și o tentă agricolă, iar, pe de alta, se poate evidenția o tendință de „reruralizare“ parțială a activităților familiale și în orașe mai mari, prin achiziționarea sau gestionarea unor terenuri, case, unelte de producție, animale în mediul rural sau periurban, chiar în condițiile în care regimul trecut nu a stimulat stfel de activități.

Elementele de mai sus le-am expus și pentru a justifica într-un fel încercarea noastră de a limita grupul de respondenți, cerîndu-li-se operatorilor de anchetă să aplice chestionarul numai persoanelor active, între 20 și 54 de ani, de preferință capi de familie sau partenerii acestora. S-a obținut astfel o structură pe vârste, sexe, ocupații și nivel de instrucție mai deosebită în unele privințe decît cea a populației totale. Așa de pildă, în eșantion predomină bărbații, cu un procent de 55,6%, iar media de vîrstă este relativ coborîtă: 35,9 ani, calculată pe grupe cincinale. Datorită acestui mod deliberat de alegere a lotului de subiecți, problematica chestionarului a fost urmărită pe o populație care constituie

nucleul activ și relativ stabil al mediului rural. Rămân în afara eșantionului persoanele sub 20 de ani (din care se recrutează cea mai mare parte a migranților spre oraș) și cele de peste 55 de ani (unde se găsește o bună parte a stratului țărănesc propriu-zis).

Din analiza a patru criterii luate simultan (ocupația, ramura de activitate, mediul de muncă, școlaritatea) și dihotomizate, s-a ajuns, așa cum se vede din schema de mai jos, la cinci straturi fundamentale ale populației active rurale:

		Studii			
Ocupație	Ramură	Maximum ¹ liceu		Superioare	
		Loc de muncă		Loc de muncă	
		Rural	Urban	Rural	Urban
Țăran	Agr.	1	×	×	×
	Non agr.	—	—	—	—
Salariat	Agr.	2	×	5	×
	Non agr.	3	4	5	×

Lăsînd la o parte situațiile cu mică frecvență, însemnate cu x, și cele imposibile, însemnate cu —, rămîn cele cinci straturi sau categorii principale: 1 — țărani, 2 — salariați agricoli rurali (SAR), 3 — salariați non-agricoli rurali (SNR), 4 — salariați urbani (SU) și 5 — intelectuali rurali (IR). Împreună, aceste cinci categorii reprezintă, în eșantionul inițial, 94,6% din totalul subiecților cu următoarele ponderi: țărani — 26,4%, SAR — 17,1%, SNR — 13,8%, SU — 30,4% și IR — 7,0%. Fără a mai detalia aici alte caracteristici structurale ale eșantionului, să menționăm doar că femeile predomină în stratul țărănesc și cel de intelectuali rurali, iar bărbații în SAR și SU; în privința vârstei, cel mai tînăr strat este cel al salariaților urbani și cele mai îmbătrînite țărani și intelectuali.

Intenția de schimbare. Diferențele de mod de trai și stil de viață între mediul urban și mediul rural sînt adesea invocate atunci cînd se studiază migrația efectivă sau potențială de la sat la oraș, presupunîndu-se existența unei relații directe între amplitudinea decalajelor și intensitatea migrației. În cazul anchetei noastre am încercat să primim această posibilă relație dintr-un unghi ceva mai deosebit: cel al proiectelor de mobilitate — nu numai spațială dar și profesională — și cel al percepției decalajelor. Începem cu evidențierea primului aspect.

În general, se poate spune că eșantionul din cele cinci comune studiate de noi, în 1987 și 1989, cuprinde persoane a căror intenție de schimbare este relativ modestă, mai cu seamă în ceea ce privește ocupația și locul de muncă. După cum se observă de pe ultima linie a tabelului 1, la primul moment al anchetei, doar una din 21 persoane intenționa schimbarea ocupației și una din 17 a locului de muncă; în privința domiciliului, proporția era ceva mai ridicată: 15,5%, adică una din 6—7 persoane. Nu trebuie însă să uităm că e vorba de o populație relativ „așezată” în structuri familiale (peste 70% din subiecți fiind cap de fa-

milie sau soția acestuia) și socio-profesionale. Pe de altă parte, este vizibil în tabelul 1 că procentele celor care-și exprimă intenția de a-și schimba una sau alta din cele trei caracteristici urmărite sînt diferite nu numai între tipurile de schimbare imaginate, ci și între straturile socio-profesionale distinse.

Tabelul 1

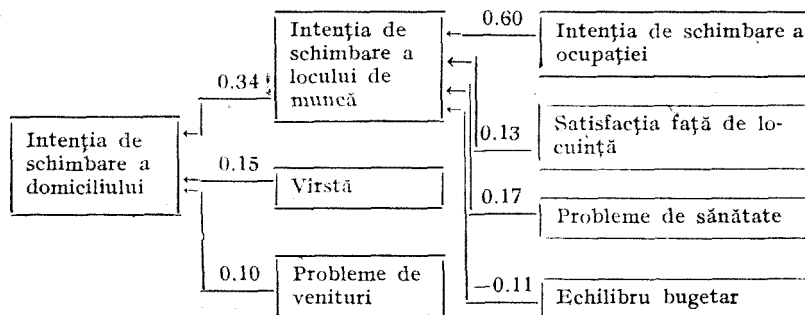
Procentul celor care intenționează să-și schimbe ocupația, locul de muncă și domiciliul

Stratul	Ocupația		Locul de muncă		Domiciliul			
	1987	1989	1987	1989	la oraș		la sat	
					1987	1989	1987	1989
Țărani	3,3	2,4	3,0	1,8	0,5	2,4	9,9	3,7
SAR	5,3	3,7	5,3	4,6	5,2	3,6	7,5	6,3
SNR	1,9	1,8	2,8	1,8	3,7	5,2	5,6	7,0
SU	6,9	0,7	10,4	0,7	20,2	4,1	3,9	4,1
IR	1,8	2,2	5,5	2,2	7,3	6,5	5,5	2,2
Total	4,8	2,5	5,9	2,1	8,8	3,9	6,7	4,7

O altă constatare ce se impune — de data asta din compararea celor două serii de chestionare — este scăderea la *aproximativ jumătate a ponderii celor care-și declară intenții de schimbare, în toate cele trei ipostaze propuse*. Astfel, chiar și cele mai mici procente totale, 4,8 referitor la ocupație și 5,9 referitor la locul de muncă, se reduc la 2,5 și, respectiv, 2,1%. La rîndul său, procentul inițial mai ridicat al doritorilor de schimbare de domiciliu — 15,5 în 1987 — se reduce și el la 8,5, în 1989, mai ales pe seama celor atrași de mirajul orașului. Explicația acestei evoluții rezidă, probabil, atît în schimbările structurale ale eșantionului (unii dintre cei cu intenții de schimbare la momentul inițial le-au realizat între timp), dar și în cele din conștiința indivizilor, mai exact în cele de percepere și evaluare a avantajelor/dezavantajelor diverselor tipuri de ocupații, locuri de muncă sau de rezidență.

Se degajă de aici o idee care va prinde un contur mai clar pe parcursul paginilor următoare — chiar dacă enunțarea ei nu este lipsită de risc, din cauza imperfecțiunilor metodologice și tehnice ale cercetării — și anume că, în ultima perioadă a regimului politic eliminat de Revoluție, în opinia locuitorilor satelor, avantajele locuirii în urban și chiar ale desfășurării unor activități nonagricole se diminuează treptat. Această tendință nu poate fi înțeleasă fără a lua în considerare deteriorarea constantă a condițiilor de viață și de muncă de la oraș, în mod deosebit accentuarea insecurității alimentare. Se vede, din tabelul prezentat, că modificările cele mai drastice apar la categoria salariaților urbani (navetiștii), strat numeric foarte consistent în loturile noastre, care manifestau, în 1987, de departe cea mai mare disponibilitate la schimbare. Chiar dacă aici s-au realizat, probabil, cele mai multe schimbări efective, acestea nu credem că explică, în totalitate, modificarea structurii atitudinale a celor rămași în eșantion: de pildă, ponderea doritorilor de a trăi la oraș se reduce de la 20,2% la 4,1%, în decursul celor doi ani.

Avînd în vedere procentul relativ ridicat — repetăm, relativ ridicat, ținînd seama de caracteristicile de vîrstă și status ale persoanelor ce formează eșantionul — al celor care, în 1987, și-au manifestat dorința de schimbare a domiciliului, am procedat la o succintă analiză logică a dependenței acestui factor de alte caracteristici cuprinse în chestionar. Graful de mai jos arată, într-o formă brută — prin indicarea coeficienților de corelație — nivelul dependențelor directe și mediate:

Se remarcă deci că intenția de schimbare a domiciliului este determinată puternic de intenția de schimbare a locului de muncă, de vîrstă și de perceperea unor dificultăți bugetare. Sensurile scalelor de răspuns ne permit următoarele constatări:

1. Intenția de schimbare a domiciliului este mai mare la grupele de vîrstă mai coborîte; cu cit crește vîrsta cu atît tendința de imobilitate rezidențială sporește.

2. Intenția de schimbare este pozitiv legată de perceperea unor probleme bugetare ale familiei proprii, chiar dacă intensitatea corelației este modestă.

3. Există o strînsă determinare între intenția de schimbare a ocupației, a locului de muncă și a domiciliului.

Graful de determinare, alcătuit pentru fiecare strat socio-profesional în parte, arată că în categoria salariaților urbani determinarea intenției de schimbare prin factori bugetari, de sănătate și de vîrstă este încă și mai accentuată. Nu mai reproducem acest graf deoarece sînt cunoscute, din alte cercetări, elementele invocate de navetiști atunci cînd sînt întrebați despre viitor. Majoritatea doresc eliminarea navetei și stabilirea — de obicei — în mediul în care se află locul de muncă, pentru navetiștii rural-urban, și în cel în care se află domiciliul, pentru navetiștii urban-rural. Motivele se referă la: a) cheltuielile financiare ale navetei; b) consumul de timp; c) starea de oboseală. Tendința de eliminare a navetei crește odată cu vîrsta, rezultat ce se confirmă și în cercetarea noastră.

Totuși, unele probleme rămîn deschise: mai întîi, cea referitoare la argumentele invocate de salariații urbani, din lotul nostru, care doresc să-și mențină naveta pînă la vîrsta pensionării și apoi cea care vizează o reducere efectivă, între 1987 și 1989, a ponderii celor care-și manifestă intenția de schimbare. Avansăm ipoteza că cele două chestiuni sînt legate

una de cealaltă, vizînd în fapt aceeași problemă — deteriorarea nivelului de trai al orășanului — la două momente diferite, suficient de apropiate pentru a putea fi incluse în aceeași fază a procesului și suficient de îndepărtate pentru a evidenția tendința menționată.

Compararea între medii și ocupații. Conștiința decalajelor între mediul urban și mediul rural și a celor dintre ocupațiile agricole și neagricole este foarte accentuată la persoanele cuprinse în lotul nostru de cercetare. Decalajele percepute sînt de două tipuri: unele în favoarea satului, altele în favoarea orașului, respectiv unele în favoarea ocupațiilor agricole și altele în defavoarea lor.

Argumentul principal pentru introducerea acestui set de itemi în chestionar a fost acela că percepția decalajelor acționează ca un element principal în cazul migrației sau deciziei de stabilitate. Două circumstanțe trebuie însă menționate aici:

1. Există o mare probabilitate ca acest calcul al avantajelor/dezavantajelor fiecărui mediu social de rezidență să nu fie valabil decît pentru o parte a populației rurale. Adică, analiza *cost-beneficiu*, preliminară decizie de migrare — care este larg utilizată *ca teorie* în studiul mobilității teritoriale — nu este, se știe, validă decît în cazul acelor persoane care *au posibilitatea* de a alege. Or, în majoritatea cazurilor această posibilitate nu prea există: tînărul care a absolvit o școală superioară are puține șanse să se întoarcă în satul în care locuiesc părinții săi, cu excepția cu totul particulară a unor specialiști care pot găsi posturi (neocupate) aici.

2. A doua circumstanță este determinată de faptul că perceperea decalajelor se bazează pe obișnuințe, experiență personală sau posibilități de informare. De fapt, ceea ce măsurăm prin acest pentalog al decalajelor este imaginea populației rurale despre viața rurală, în comparație cu propria sa imagine despre viața urbană. În lotul nostru nu apare o legătură clară între decizia de stabilitate/migrație și evaluarea decalajelor, dar intenția de stabilitate este oarecum legată de satisfacția față de funcționarea unor servicii sociale în mediul rural (comercial, de sănătate, școlare, culturale). Rezultă că este greu să se spună că perceperea decalajelor dintre mediul rural și mediul urban acționează ca un factor de migrație cu acțiune directă, dar s-ar putea ca perceperea nivelului nesatisfăcător al unor servicii rurale să aibă un anumit rol pe acest plan. Se observă, prin urmare, că în studiul motivelor migrației sîntem conduși să ontăm mai degrabă pentru teoria *push-pull* (cauze care te determină să pleci), decît pentru teoria *cost-beneficiu* (calculul avantajelor/dezavantajelor). Dar problema este mult prea complexă pentru a putea fi atît de ușor tranșată, necesitînd investigații cu totul speciale.

Rezultatele cuprinse în tabelul 2 nu solicită un comentariu prea detaliat. Probabil că singura evaluare care ar putea sîrni unele nedumeriri este cea referitoare la condițiile de locuit, apreciate ca fiind mai bune la sate. Nu avem informații din cercetări similare efectuate în alte zone, dar nu etse deloc exclus ca să fie vorba aici de o opinie determinată efectiv de condițiile locale, dat fiind faptul că, într-adevăr, în zonă, locuințele sînt de o calitate ridicată.

Tabelul

Compararea condițiilor de trai (%)

Condiții	La oraș		La sat		La fel	
	1987	1989	1987	1989	1987	1989
Posibilități de recreere mai mari	81,5	78,7	5,2	6,2	11,6	10,3
Aprovizionarea nealimentară mai ușoară	75,8	70,7	12,7	16,7	2,7	7,2
Școli mai bune	70,4	67,9	5,9	8,7	15,8	17,5
Condiții de locuit mai bune	30,6	21,1	51,3	58,4	12,8	13,7
La venituri egale, standard de viață mai ridicat	29,7	21,6	46,5	47,3	16,7	22,4
Locuire mai sănătoasă	18,1	17,5	67,6	68,6	11,2	10,0
Aprovizionare alimentară mai ușoară	17,3	10,8	72,1	80,5	7,5	5,6

Notă. În tabelul acesta și în toate de același tip care vor urma, suma procentelor este mai mică decât 100, deoarece nu am mai inclus și coloana noutăspunșurilor.

În al doilea rând, se impune, poate nu atât prin valorile mari ale diferențelor, cât prin regularitatea cu care acestea apar la toți cei șapte itemi prezentați în tabelul 2, o scădere generală a nivelului de apreciere pozitivă a locuirii la oraș. Încă o dată se confirmă ipoteza că, în imaginea ruralului, degradarea globală a condițiilor de viață din ultimii ani ai vechiului regim s-a resimțit mai puternic pentru cetățeni. Ruralul apare ca un refugiu, un mijloc de protecție față de agresiunile politicii dictatoriale; după cum se vede, chiar și la primii trei itemi — unde, obiectiv vorbind, nu vedem de ce lucrurile ar fi evoluat în favoarea satului — procentul de opțiuni pentru urban scade, iar cel pentru rural crește. Diferențele cele mai mari apar, firesc, acolo unde este vorba de necesitățile primare ale omului: locuința, alimentația și standardul de viață, în general.

Tabelul 3

Aprecierea muncii (%)

Apreciere	În industrie		În agricultură		La fel	
	1987	1989	1987	1989	1987	1989
Mai grea	11,5	12,1	72,7	69,2	12,3	14,6
Oferă mai multă satisfacție	17,1	19,5	33,5	35,4	38,2	37,5
Mai puțină	51,6	41,1	22,2	21,4	16,7	24,5

Comparația dintre ocupațiile agricole și industriale urmează (vezi tabelul 3), în general, o linie așteptată: munca agricolă este evaluată ca fiind mai grea și mai puțin apreciată decât cea industrială, deși, din punctul de vedere al satisfacției, este preferată aceasta din urmă. Aprecierea referitoare la satisfacție este interesantă și ar putea fi interpretată ca semn al unei psihologii inclinate să evalueze mai bine controlul personal asupra

utilizării proprii energii și a propriului timp de lucru. Să nu ometem totuși că, referitor la satisfacția muncii, ușor dominantă este opinia celor care nu diferențiază cele două tipuri de activitate, aderând probabil la ideea „clîșeu“ conform căreia munca — indiferent de natura ei — înnoobilează și produce aceeași satisfacție.

Cît privește diferențele de opinie între cele două momente ale anchetei, ele sînt relativ minore și nu îndrăznim să sugerăm că ar indica vreo tendință în aprecierea chestiunilor surprinse de cei trei itemi, chiar dacă lasă să se întrevadă o oarecare deplasare de accent (favorabilă) spre agricultură.

Mult mai interesantă apare însă detalierea aprecierilor în funcție de stratul social căruia îi aparține subiectul. Tabelul 4 evidențiază cuplurile procentuale ale celor care optează pentru industrie, respectiv agricultură, ca presupunînd activități mai grele, aducătoare de mai multă satisfacție și mai mult prestigiu.

Tabelul 4

Comparația muncii: Industrie/agricultură (%)

Aprecieri	Stratul				
	Țăran	SAR	SNR	SU	IR
Mai grea	6,7/80,0	11,6/79,5	16,9/59,3	15,0/58,5	10,9/65,2
Oferă mai multă satisfacție	21,2/38,2	16,1/50,9	19,7/35,9	21,8/21,1	10,9/30,4
Mai puțină	32,9/28,7	41,9/23,2	43,6/17,1	47,3/17,1	41,3/19,6

În privința dificultății, în toate categoriile predomină cei care consideră că activitatea agricolă are acest dezavantaj; numai că procente sînt net superioare în rîndul celor efectiv ocupați în agricultură: țărani (80%) și salariații agricoli (79,5%). Referitor la satisfacție, balanța înclină clar în favoarea muncii în agricultură, singurii care se află în situație nedeterminată — acordînd același credit ambelor activități — sînt naveștii spre urban (adică cei care lucrează, în majoritate, în industrie), iar cei care văd cea mai mare satisfacție în munca agricolă sînt salariații agrari. Toate categoriile conțin un număr mai mare de subiecți care declară că munca industrială are un prestigiu social mai ridicat decît cea agricolă, dar decalajul între acest subgrup și cel cu opinie contrară este minim la țărani și maxim la salariații nonagricoli. În toate cazurile, intelectuali rurali — categoria cea mai puțin implicată în comparația industrie/agricultură — se plasează pe poziții intermediare.

Un set de șase întrebări din chestionar a vizat evaluarea gradului de satisfacție a locuitorilor satelor cercetate în legătură cu cîteva aspecte legate de viața lor cotidiană. Menționăm că evaluarea satisfacției s-a făcut cu o scală simplă, cu trei trepte, evidențiate în chestionar prin expresiile: „puțin“, „așa și așa“, „mulțumit“. Redăm în tabelul 5 procentele celor care au ales ultima variantă de răspuns, reprezentînd deci ponderea celor care nu au lăsat să se întrevadă nici un semn de nemulțumire.

Procentele celor satisfăcuți

Aspecte vizate	Anul	
	1987	1989
Locuința	71,2	73,8
Munca proprie	69,1	77,7
Asistența sanitară din sat	63,7	60,7
Activitatea căminului cultural	33,5	42,6
Rețeaua comercială din sat	28,9	42,9
Transportul public spre oraș	26,7	38,1

Apar aici două aspecte, dintre care primul era de așteptat, iar al doilea e oarecum surprinzător. În adevăr, comparînd între ele procentele de pe fiecare coloană, găsim un rezultat remarcabil de practic de toate cercetările de opinie ce utilizează scale de satisfacție: cu cît ne apropiem, prin aspectele vizate, de persoană și de mediul său ambiant, cu atît satisfacția este mai mare; insatisfacția crește cu cît se supun spre apreciere aspecte mai îndepărtate și mai puțin controlabile de către persoană. În prima categorie intră, în mod cert, problemele de locuire și muncă, iar în a doua, restul itemilor folosiți. Dintre aceste din urmă chestiuni, remarcăm totuși procentul ridicat al celor satisfăcuți de rețeaua sanitară, procent apropiat de cel obținut la primii doi itemi.

Aspectul cel mai surprinzător îl constituie însă creșterea generală (de fapt, cu o singură excepție) a gradului de mulțumire între 1987 și 1989. Dat fiind că nu există temeieri nici pentru a presupune o ameliorare a condițiilor obiective nici pentru a accepta o sporire efectivă a gradului de satisfacție resimțită de subiecți, apreciem rezultatul ca fiind, probabil, consecința combinării a cel puțin doi factori: a) deformarea lotului prin ieșirea celor mai puțin mulțumiți și b) o sporire a ponderii celor care erau stăpîniți de sentimentul că lucrurile nu au nici o șansă de ameliorare, deci a celor dispuși să accepte situația așa cum era ea, a celor resemnați. A doua ipoteză este susținută și de faptul că tipul acesta al întrebărilor de satisfacție este foarte sensibil la schimbarea condițiilor sociale în care oamenii sînt chemați să-și exprime opiniile. Or, aceste condiții — menite să asigure un dialog sincer între operator și anchetat — s-au deteriorat substanțial în intervalul dintre cele două anchete, astfel încît unii dintre subiecți au refuzat pur și simplu să mai răspundă a doua oară la întrebări acceptate fără probleme în 1987.

Un ultim aspect pe care-l vom aborda în rindurile de față se referă la o interesantă comparație în perechi, rezultat al unui set de întrebări prin care s-a cerut subiecților să aprecieze ce ocupație oferă un venit mai ridicat. Scopul acestei comparații a constat, evident, în a încerca să evidențiem diferențele de apreciere referitoare la câteva activități agricole și nonagricole, diferențe a căror percepere poate constitui un element explicativ pentru mobilitatea profesională sau teritorială.

Tabelul 6

Comparații între venituri (%)

Cine obține un venit mai mare?	Primul		Al doilea		La fel	
	1987	1989	1987	1989	1987	1989
Țăran C.A.P./Tractorist	5,7	6,2	77,4	73,6	10,1	12,1
„ /Navetist	12,1	15,9	72,2	68,1	9,2	7,2
„ /Muncitor I.A.S.	6,7	10,0	62,3	65,5	16,8	10,3
„ /Țăran individual	8,8	19,8	47,4	44,8	5,7	9,2
Tractorist/Navetist	×	38,1	×	31,9	×	16,9
„ /Muncitor I.A.S.	×	37,6	×	28,6	×	16,9
„ /Țăran individual	×	37,5	×	29,1	×	6,5

Nota. Comparațiile între perechile în dreptul cărora apare semnul x nu au fost efectuate decât în ancheta din anul 1989.

Rezultatele sînt foarte clare. Țăranul colectivist este văzut în net dezavantaj în raport cu celelalte categorii profesionale de nivel de competență apropiat. Chiar și comparația cu țăranul individual îi este defavorabilă. Între cele două momente ale anchetei nu pare a se fi produs schimbări de opinie sensibile vizavi de situația membrilor C.A.P., chiar dacă procentele celor care mizează pe aceștia au crescut puțin.

Interesantă ni se pare compararea situației „tractoristului“ (reprezentantul tipic al stratului SAR) și a „navetistului“ (SU); după cum se vede, aici opiniile sînt destul de echilibrate, chiar ușor în favoarea primei ocupații, ceea ce denotă că, din punctul de vedere al veniturilor, ocupațiile agricole nu erau percepute *a priori* ca fiind inferioare celor nonagricole, ci doar situația de țăran (în principal, cooperativist) era însoțită de acest dezavantaj. Prin urmare, putem presupune că, pe direcția veniturilor, ieșirea spre o situație mai bună este realizabilă pe diferite căi, inclusiv în interiorul sistemului agrar.

Concluzii. Ancheta noastră de opinie ne oferă câteva constatări așteptate, în acord cu rezultatele altor investigații, și unele mai puțin evidente. În prima categorie se pot include datele privitoare la imaginea diferențelor de calitate a vieții între urban și rural, între munca industrială și cea agricolă. Oamenii de la sat resimt cu acuitate inegalitățile tinînd de venit și de condițiile de muncă, inegalități fundamentale care au stat la baza exodului rural caracteristic țării noastre în ultimele decenii. Mecanismele care intră în joc atunci cînd este vorba de decizia individuală de mobilitate sînt însă foarte complexe și chestionarul nostru nu a putut surprinde decât puține și slabe corelații între factorii cercetați.

Pe de altă parte, evoluția clar negativă a calității vieții întregii populații a României, în ultimii ani ai regimului dictatorial, a avut, se pare, drept efect o schimbare a opiniilor populației rurale, în sensul reducerii decalajelor menționate și al valorizării mai puternice a componentelor calității vieții ce-și găsesc la sat condiții mai bune de realizare. În acest sens, studiul nostru descoperă, după doi ani, un volum mai redus de

mobili potențiali — datorat, cu siguranță, așa cum am subliniat, și plecărilor din sat efectuate între timp, dar nu numai, — și un nivel de satisfacție mai ridicat din partea celor rămași.

Cercetarea, la care ne referim sugerează și o interesantă problemă, care ar putea constitui obiectul unor studii ulterioare aprofundate: aparenta contradicție între gradul înalt de satisfacție mărturisit de locuitorii satelor vizavi de laturi esențiale ale vieții lor și conștiința clară a decalajelor — pe aceleași laturi — între rural și urban. Ne permitem aici doar să avansăm ipoteza că este vorba, pe de o parte, de o judecată care pleacă de la ideea *compensării diferențelor* (viața rurală posedă, la rîndul său, valente pozitive în raport cu cea urbană) și, pe de altă parte, de o concepție larg împărtășită, care recunoaște, *ab initio*, ca normală o stare de decalaj, fără deci ca aceasta să mai producă insatisfacție.

Intr-adevăr, judecarea unor componente ale vieții sătești nu se face în raport cu standardele urbane (cunoscute, de altfel), ci în raport cu capacitatea efectivă a elementelor rurale, deci în raport cu nivelul lor de dezvoltare. Pentru populația sătească, de pildă, este limpede că rețeaua comercială urbană este mai bine dotată în privința articolelor nealimentare, dar dacă se cere judecarea rețelei rurale de acest tip, ea va fi evaluată ca mediu satisfăcătoare (28,7% — mulțumiți; 28,9% — nemulțumiți). Se acceptă deci diferențele și se judecă numai raportul dintre ceea ce poate face un anumit element (rețeaua școlară, căminul cultural, rețeaua comercială etc.) în raport cu propriul său standard. Nu există în această configurație nici o urmă de concepție urbanocentristă, ci o judecată diferențiată, am putea spune explicativă, a raportului dintre ceea ce este posibil și ceea ce se întâmplă efectiv. Reacția hotărît nesatisfăcătoare față de transportul public spre oraș — mai cu seamă la primul moment al anchetei — se încadrează în această configurație opinională, care ar putea fi rezumată astfel: există două forme de locuire, fiecare cu avantajele și dezavantajele sale; există două moduri de a munci (agricol/nonagricol), în care unul este mai dificil și mai puțin apreciat, ambele însă aducînd satisfacție; uneori chiar munca grea poate aduce mai multă mulțumire. În mediul rural funcționează o serie de servicii care — la nivelul lor — sînt deseori mulțumitoare. O problemă mai acută este transportul spre oraș pentru navetisti. Dar fiecare e mulțumit de munca lui, de locul de muncă și puținii sînt cei care vor să se mute la oraș, nici chiar cei care lucrează acolo și sînt încă relativ tineri.

Această imagine, care poate fi calificată drept *medie* ca intensitate, tolerantă și centrată spre familie și munca proprie este, în același timp, *majoritară*, ceea ce sugerează — mai ales dacă ținem seama și de schimbările între cele două momente — existența unui anumit proces de omogenizare opinională în segmentul de populație rurală pe care l-am studiat. Cum vor evolua lucrurile în noile condiții socio-economice, care vor schimba, probabil, radical multe dintre strategiile acționale ale populației sătești, va rămîne în sarcina viitoarelor cercetări să o arate.

URBANISMUL CA MOD DE TRAI

GEORGINA SZILÁGYI

ABSTRACT. — *Urbanism as a Way of Life.* The author tries to achieve a synthesis of urban sociological researches, following the constitution and evolution of this domain of research as a branch of sociology. Primarily based on the American Louis Wirth's work: *Urbanism as a Way of Life*, the study draws a few methodologic lines studying the city and urban way of life, outlining the complexity of relations and interactions that exists between those who live in urban medium, and the contribution of some factors, like: heterogeneity, the size of the collectivity, the density of population, in cristalyzing urbanism as a specific way of being.

În lucrarea de sociologie devenită clasică *Urbanism as a way of life*¹, Louis Wirth încearcă pentru prima dată o definiție a sociologiei urbane² și o circumscriere a ariei ei de cuprindere și investigare³.

Sociologia a început să se diversifice în sociologii de ramură la începutul secolului XX; pe lângă sociologia industrială și a muncii, a apărut sociologia urbană sub forma „ecologiei umane“. Sociologia urbană nu a reușit să se impună în ultimele decenii ca ramură de sine stătătoare precum sociologia familiei, comunicației de masă, sociologia politică și alte ramuri care au impus o mai mare popularitate în comparație cu sociologia urbană.

În deceniul al VI-lea la nivel mondial au luat amploare cercetările de sociologie urbană în special din considerente practice. Problema orașelor mari, industriale, dezechilibrul ecologic, planificarea regională și urbană au impulsionat cercetările de sociologie urbană.

În secolul trecut, în Anglia, au început cercetările de sociologie urbană, aici înscriindu-se și lucrările lui Engels despre clasa muncitoare din Anglia.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, începutul secolului XX apar în Anglia așa numitele cercetări „social survey“. Aici apare lucrarea lui Charles Booth *Life and labour of the people in London*⁴.

Actul de naștere al sociologiei urbane este consemnat în 1915 cînd apare: R. E. Parc, *The City. Suggestion for the investigation of human behavior in urban environment*⁵. În câteva pagini Parc încearcă

¹ În „American Journal of Sociology“, XLIV, 1938.

² Alte încercări de abordări teoretice anterioare la Robert E. Parc, W. Burgess, *The City*, Chicago, 1925; W. Sombart, *Städtische Cieldung Stadt*, Stuttgart, 1931; Max Weber, *Die Stadt, Widtschaft und Gesellschaft*, Tübingen, 1925.

³ Szelenyi Ivan, *Várossociologia, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest*, 1973.

⁴ Ed. Macmillan and Co., London, 1901—1903.

⁵ În „The American Journal of Sociology“, 1915.

pentru prima oară o sintetizare a cercetărilor de sociologie urbană. În 1921 Parc și Burgess în *Introduction to the science of sociology*⁶ denumesc „ecologia umană“ domeniul sociologiei urbane. Termenul de ecologie provine din biologie, se leagă de numele lui Ernst Haeckel, biolog german, care dezvoltând tezele darwinismului le extinde la normele conviețuirii organismelor biotice. Meritul ce-i revine lui Parc este de a fi fost creatorul școlii de la Chicago prin cercetările empirice din 1920—1930.

La sfârșitul anilor '30 începe destrămarea ecologiei umane și declinul sociologiei urbane. Dacă la sfârșitul deceniului al II-lea, începutul deceniului al III-lea, sociologia urbană deținea un loc de frunte, ulterior a devenit o ramură periferică. Cercetările de sociologie urbană devin cercetări cu caracter aplicativ, slujind planificarea și conducerea urbană, fiind prea puține încercările de constituire a teoriei sociologice. S-a ajuns pînă la a se pune sub semnul întrebării existența acestei sociologii de ramură.

Louis Wirth încearcă la sfârșitul deceniului III o reluare amplă a problematicii sociologiei urbane ca o sinteză a eforturilor anilor '20 și '30. În lucrarea sa clasică. L. Wirth ajunge la concluzia că urbanismul poate fi considerat un mod de trai specific. Mărimea, gradului de eterogenitate și densitatea umană⁷ determină specificul modului de viață, acestea reprezentînd indicatori fără de care nu se poate explica modul în care ființează relațiile interumane într-o comunitate dată. Definește orașul ca fiind comunitatea permanentă a unei populații dense și eterogenă din punct de vedere social.

Consideră că definirea sociologică a orașului trebuie să fie aptă de a cuprinde totalitatea trăsăturilor specifice, comune, diverselor forme, tipuri de orașe ca entități sociale.

Urbanismul, ca mod de trai, nu se rezumă doar strict la perimetrele urbane, fiind prezent în diverse grade de accentuare în toată aria de răspîndire a influenței citadine. Astfel și în viața satului pot fi evidențiate diverse forme ale influenței urbane în măsura în care ruralul și urbanul se află în interrelație. Cu toate acestea urbanismul, adică sinteza trăsăturilor specifice vieții urbane, apare evident în perimetrele urbane și în metropole. Atrage atenția la a nu se confunda urbanismul cu industrializarea și capitalismul modern, pentru a nu pierde din vedere orașele vechi, preindustriale.

Cercetările de sociologie urbană trebuie să investigheze în primul rînd formele tipice de acțiuni și organizații sociale ce apar și ființează în comunitățile de rezidență relativ stabile a unor grupuri eterogene de oameni.

Urbanismul apare pe atît de specific pe cît sînt mai accentuate trăsăturile lui definitorii. Astfel, cu cît o comunitate este mai mare, mai

⁶ University of Chicago Press, Chicago, 1924.

⁷ Viabilitatea acestor indicatori a fost contestată de William Bascom care în cercetările efectuate în Nigeria și în orașele indiene a concluzionat că teoria lui L. Wirth s-ar potrivi doar orașelor americane de la sfârșitul sec. XIX.

dens populată și mai eterogană, cu atât apar mai pregnant formele de manifestare ale urbanismului.

Densitatea umană, peste anumite limite, determină o anumită tipologie de relații umane. Dacă numărul de locuitori ai unei comunități depășește câteva sute, devine imposibilă intercunoașterea personală.

Max Weber, recunoscând importanța socială a acestui fenomen, relevă că, în unitățile dens populate, locuitorii nu se cunosc personal, pe când tocmai această intercunoaștere stă la baza relațiilor de vecinătate⁹.

Creșterea densității populației schimbă esența relațiilor sociale.

Georg Simmel precizează: „Dacă locuitorii orașelor ar trebui să-și trăiască relațiile sociale dense și superficiale pe atât de intens ca și locuitorii micilor localități care se cunosc în totalitate... atunci cetățenii orașelor mari s-ar atomiza interior și ar ajunge la o stare de spirit de neînchipuit¹⁰”.

Dacă cineva intră în relație cu mai multe persoane, pînă la urmă ajunge în imposibilitatea de a participa la aceste relații cu întreaga sa personalitate și de aici apare segmentarea relațiilor umane.

Comparativ cu ruralul, în urban cetățeanul cunoaște mai multe persoane, intră în contact cu mai multe persoane, dar cu mai puține intră în relații personale, iar aceste relații sînt de intensitate mai redusă.

Cetățenii, în general interacționează în roluri segmentate. Pentru satisfacerea necesităților zilnice, în comparație cu cei din mediul rural, depind de mai multe persoane și astfel fac parte din mai multe organizații, însă depind mai puțin de anumite persoane, iar dependența lor de aceste persoane și grupuri profesionale este doar fragmentară. De aici afirmația lui Wirth că urbanismului îi sînt proprii relații umane secundare (de gradul 2). Relațiile interpersonale pot fi față în față (face to face) și totuși impersonale, superficiale, parțiale și utilitare. Densitatea populației determină anumite caracteristici definitorii comunităților umane.

E. Durkheim notează că dacă într-o anumită arie teritorială densitatea populației crește, acest lucru determină specializarea și diferențierea, proces necesar pentru supraviețuirea populației date¹¹, iar G. Simmel precizează că apropierea geografică îi corespunde distanțarea socială.

Apar diversele instituții și persoane oficiale ce reprezintă relațiile personale în sens utilitar. Locul și specificul activității (profesia), nivelul venitului, rasa, statutul social, obiceiurile, preferințele, apartenența etnică, prejudecățile, sînt factori ce determină segregatia urbană. Interacțiunea diverselor tipuri, eterogenitatea socială sparge castele, complică stratificarea socială, facilitează apariția unei stratificări mai fine și mai diversificate. Individul aparține diverselor grupuri și organizații concomitent, are mobilitate în structura rolurilor și a statuturilor sociale și funcționează ca un segment al unui agregat al cărui control îi scapă.

⁸ Remarcă făcută pentru prima dată de Aristotel în *Politica*.

⁹ *Wirtschaft und Gesellschaft*.

¹⁰ Georg Simmel, *Die Grosstädte und Geistesleben*, Dresden, 1903.

¹¹ E. Durkheim, *De la division du travail social*, Paris, 1932.

Rezidența și locul de muncă, specificul muncii, veniturile și interesele se schimbă cu rapiditate, determinând slaba coeziune a grupurilor și relațiilor personale. Relațiile personale sînt substituite de relații financiare, comerciale și de serviciu. Individualitatea pierde din teren în favoarea intereselor de grup. Acestea dictează caracteristicile instituțiilor, serviciilor publice, a instituțiilor culturale și de învățămînt. Evenimentele politice nu sînt inteligibile dacă nu se iau în considerare influențele mijloacelor comunicației de masă. Dacă individul vrea să participe la viața socială, politică și economică atunci trebuie să se subordoneze cerințelor majorității și să se implice în angrenajul acestuia.

PENTRU O SOCIOLOGIE A GUSTURILOR LITERARE

Fundal epistemologic, unele concluzii și prelungiri teoretico-aplicative
la o cercetare

VASILE SEBASTIAN DÎNCU

ABSTRACT. — **For a Sociology of Literary Tastes. Epistemological Background, Theoretical-Valuative Conclusion and Extensions Connected to a Survey.** The study contains some epistemo-methodological premises of tackling the literary tastes. Considering literature from the angle of its contextual insertion, the sociology of literature may function as a complex frame of interdisciplinary analysis, the survey so is going to be a joining of empirical research and theoretico-reflexive analysis. In the study are revealed some of the essential characteristics of the literary tastes: mobility and historicity, the social and personal component, the mechanism of success and value, the effects of prestige as well as some of the difficulties in the concrete survey of the literary public: the heterogeneity of the public, the lability of the public — notion, the effects of social desirability and the less rigorous determination of the concepts. There are emphasized some of the suggestions considering the strategies of aesthetical education.

După cum demonstrează în ultimii ani studiile de filosofie și sociologie a științei, orice demers investigatoriu este fundat pe anumite supoziții, mai mult sau mai puțin transparente, uneori ele nefiind conștientizate chiar de autorii respectivului demers. Cu cât aceste supoziții devin mai explicite cu atât câștigă în claritate și eficiență epistemică cercetarea. În cele ce urmează vom încerca evidențierea unor idei de fundal epistemologic, precum și a unor concluzii degajate dintr-o cercetare sociologică a gusturilor literare¹.

Ideea de a raporta câmpul complex al literaturii la societate nu este o descoperire nouă. Cu mult înainte de a fi conștientizată teoretic relația literatură-societate, literatura a însoțit și reflectat societatea din toate timpurile. Abia în ultimele decenii, ceea ce numim astăzi sociologia literaturii, a început să se constituie (și procesul nu s-a încheiat încă) într-o structură mozaică, atât prin diversitatea aspectelor literare cercetate cât și prin metodologiile și tehnicile investigatorii specifice, având însă în comun principiul raportării faptului literar la contextul social în care a apărut și pe care-l exprimă. Prezența în cercetările dispartate a unui element constant cu indice sociologic e insuficientă pentru a susține o unitate de principii și finalități proprii configurării unei discipline. O dată

¹ Cercetările noastre au fost efectuate pe eșantioane reprezentative pentru tineretul din orașul Cluj, pe probleme vizând în principal: paleta preferințelor de lectură, motivațiile de lectură, mecanismele instituirii succesului, succesul și efectul de prestigiu și altele.

Lucrarea prezintă avînd caracter general, detalierea rezultatelor acestor cercetări va face obiectul unei lucrări viitoare.

ce literatura a putut fi privită în conexiune cu socialul, o asemenea situație generală — premisă a unui nou cîmp de cercetare — trebuie particularizată spre a deveni obiectul unei discipline de sine stătătoare. În efortul de particularizare, impulsionat mai ales de cercetările empirice, investigarea domeniului complex al literaturii a început prin a se face din unghiul unor sociologii particulare: sociologia creației, a publicului, a operei, a instituțiilor literare, sau din perspectiva unor domenii de graniță: psiho-sociologia lecturii, socio-critica și multe altele, neexistînd încă premisele abordării orizontului socio-literar de pe pozițiile unei științe globale. Cum este și firesc, aceste sociologii particulare, chiar dacă obiectul lor va avea o extensiune mai redusă, vor avea un conținut mai bogat și deci mai apropiat de faptul social real pe care-l studiază.

Este și cazul demersului sociologic asupra gusturilor literare. La prima vedere, atît în planul esteticii, cît și în al teoriei literaturii, abordarea noțiunii de „gust“ ar putea părea o încercare sortită eșecului, datorită caracterului ei „confuz și învechit“² — cum scria George Călinescu —, datorită multiplelor semnificații cu care a circulat de-a lungul mai multor secole. Cu atît mai mult o abordare sociologică, cu pretențiile-i aferente de științificitate, a unui subiect ce a traversat secolele însoțite de interdicția discutării („de gustibus non est disputandum“), poate surprinde și genera îndoieli privitoare la șansele de reușită. Pe de altă parte, tocmai datorită caracterului „confuz“, încercarea de a degaja multiplele semnificații ale noțiunii și efortul de a sustrage cercetarea din domeniul calitativo-speculativ al esteticii (fără a renunța la perspectiva estetică), își relevă cu prisosință necesitatea. Posibilitatea abordării sociologice este dată de faptul că elementele fenomenului care este gustul estetic, se prezintă în general ca fapte relaționale, demersul explorativ decupîndu-le din sistemul de ansamblu după criterii care permit, pe lîngă o explicație teoretică și măsurători, cuantificări, prelucrări statistice și interpretare obiectivă (în măsura în care e posibilă în actualul stadiu de dezvoltare al științelor sociale).

Sociologia fiind prin natura ei o știință „asociată“, cercetarea sociologică este utilă atîta timp cît nu rămîne monodisciplinară. Nu putem pretinde sociologiei (și mai ales sociologiei literaturii), o puritate totală, căci în cazul fenomenului literar nu poate fi ignorat factorul estetic care este sistem de raportare și criteriu de recunoaștere a însuși obiectului.

Criteriile sociologice specifice nu sînt suficiente pentru aprecierea aspectelor și conținuturilor axiologice sau estetice. Pornind de la aceste considerații epistemologice, cercetarea gusturilor literare trebuie să aibă caracter de interdisciplinaritate integrînd demersului teoretic global achiziții teoretice aparținătoare unor domenii diverse: psihologie, estetică, semiotică, poetică, teoria literaturii etc., toate acestea unite într-o unică structură teoretică, articulată pe scheletul teoretic integralist al sociologiei. Nu poate fi vorba de sociologism pur și simplu, exigența cercetării polidimensionale nu poate fi realizată decît în cadrul viziunii neexclusiviste a sociologiei literaturii care, încă de la începuturile ei,

² G. Călinescu, *Principii de estetică*, E.P.L., București, 1968.

s-a impus ca un criteriu de ordonare gnoseologică. Domeniile sociologiei literaturii nu pot fi abordate prin analiză sociologică „pură“, dovadă că nu există nici o lucrare de acest fel în bibliografia destul de vastă a domeniului. Totuși, raportarea la alte domenii trebuie făcută în mod voluntar, nu din lipsa unei bibliografii sociologice pure, pentru că lipsa de posibilități de analiză axiologică îi amputează cercetării sociologice completitudinea explicativă și utilitatea culturală.

În altă ordine de idei, la nivel funcțional, perspectiva sociologică singură nu poate analiza în mod optim funcția estetică a artei. Perspectiva sociologică va putea să urmărească mai ales cunoașterea societății, a cadrelor și a modelelor culturale ce influențează receptarea literaturii. Deci, sociologia se poate plasa mai ales pe poziția înțelegerii literaturii din unghiul inserției ei contextuale. Este preferabilă soluția interferenței metodologice și teoretice deși este clar că raportarea esențialmente sociologică rămâne valabilă și necesară, dar și cu conștiința că sociologia literaturii nu poate suplini critica, estetica, teoria literaturii, ea putînd însă deveni, în varianta interdisciplinarității, un cadru complex de analiză.

Cercetarea domeniului gusturilor literare ca sistem complex simbolic-evaluativ va merge pe linia îngemănării între cercetarea empirică și analiza psiho-sociologică de tip reflexiv. Nu înseamnă aceasta o abdicare de la necesitatea obiectivității și verificabilității aserțiunilor științelor sociale, pornite în epoca modernă la restructurări după exemplul științelor „tari“. Stadiul actual al demersului cantitativ în sociologie temperează optimismele nelimitate, mai ales datorită incapacității operaționalizării satisfăcătoare a enunțurilor și conceptelor sale. În acest caz, recursul la exclusivismul empirist este stînjenitor și deformat pentru cunoaștere. Sigur, preferința ce se acordă astăzi metodelor cantitative își are o motivație complexă și o acoperire în rezultate, însă în domeniul sensibil al culturii, structurat pe un schelet axiologic, cercetătorul se lovește de mari dificultăți în traducerea conceptelor în limbajul indicilor empiric detectabili și măsurabili, precum și de riscul unei sărăcii calitative inevitabile. Situația descrisă de Pitirim Sorokin în urmă cu câteva decenii este actuală pentru sociologia literaturii: „Cercetarea empirică a fost enormă și a dus la acumularea unui munte de fapte empirice, totuși numai o parte modestă a acestor cercetări a dus la concluzii semnificative sau a contribuit la descoperirea unor uniformități cu generalitate de nivel mediu. Cea mai mare parte a acestor cercetări a avut ca rezultat numai adunarea unui material pur local, temporar informațional, lipsit de valoare cognitivă generală. Cauza principală a acestor rezultate inconsistente a fost lipsa unei teorii adecvate în acest gen de cercetare empirică“³. Într-adevăr, dacă investigația empirică este singura care îi poate oferi sociologiei literaturii (și domeniilor ei particulare) materialul necesar afirmării sale, numai vocația teoretică o poate justifica într-adevăr ca disciplină științifică.

³ P. A. Sorokin, *Diversitate și unitate în sociologie*, în *Sociologie contemporană*, Ed. Politică, București, 1967.

Nu poate fi neglijat faptul că perspectiva științifică a sociologiei nu este reclamată doar de rațiuni logice, ci în primul rînd de necesitatea unor strategii eficiente vizînd dezvoltarea și căile de intervenție asupra sistemului social global, în spiritul unei filosofii umaniste. Totdeauna momentul reflexiv al științei se va subordona momentului aplicativ al acțiunii. În fine, eficiența cea mai mare iese în evidență prin vocația critică. Sociologia literaturii, ca și toate celelalte științe sociale, trebuie să-și propună realizarea unor sinteze critice, numai astfel justificîndu-și adevărata menire. Și dacă scopul oricărei științe este de a da omului noi puteri, sociologia literaturii poate și trebuie să dea omului noi puteri asupra lui însuși, în neîntreruptul proces de modelare și automodelare a profilului său spiritual.

Toate aceste preliminarii epistemologice ne-au ghidat în realizarea unor cercetări teoretice și empirice complexe asupra fenomenului receptării literare. Pornind de la considerarea literaturii ca fapt de comunicare, în analizarea gusturilor literare, cercetarea noastră a avut ca teme epistemologic definirea lor ca relații sociologice complexe între operă ca mesaj, public ca receptor, și contextul socio-cultural. Integrabile în procesul mai larg al receptării literare, gusturile literare sînt variate și deosebit de mobile, datorită atît factorilor ce țin de individualitatea cititorului (determinări fiziologice, profil psiho-afectiv, orizont cultural etc.), cît și datorită unor factori ce țin de dinamica literaturii, de specificitățile sale calitative sau de contextul socio-cultural. Dacă structura și evoluția interioară a gustului sînt mai greu decelabile, caracterul lor istoric este deosebit de evident, gustul modificîndu-se prin dinamismul cauzalității istorice, el fiind o realitate în perpetuă devenire. Este necesară precizarea că, deși evoluția gusturilor este un fapt evident, evoluția nu este imediat subsumabilă progresului, constatarea schimbării nu ne dă dreptul la ierarhizări și judecăți de valoare. Pe de altă parte, dificultatea de a explica această evoluție prin „legi“ și de aici dificultatea de a face judecăți de gust anticipative, nu ne îndreptățește să acceptăm afirmațiile unor esteticieni după care singura „lege“ obiectivă rămîne evoluția imprevizibilă. Această imposibilitate actuală nu este una de principiu, ea datorîndu-se în egală măsură complicatelor mecanisme ale evoluției gusturilor și stadiului insuficient de cunoaștere științifică a acestui fenomen. Devenit unul din principalele criterii de evaluare a civilizației și culturii unei societăți, gustul va purta amprenta vizibilă a structurilor societale. Cercetarea noastră asupra mecanismelor interne ale gustului a pus în evidență faptul că lectura, ca principal fenomen al receptării literare, nu este așa cum se afirmă deseori în critica literară, doar un act strict personal, singularizant, ea desfășurîndu-se în dialectica dintre coercițiile sistemului social și libertatea relativă a individului, fiind un act personal proiectat pe fundalul socialității.

Fiind o activitate plurimotivată, lectura literară este în același timp un proces activ în care cititorul, ca posesor al unor coduri comune cu creatorul, se impune printr-o atitudine creatoare în receptarea operei literare. Analiza noastră asupra succesului literar a scos în evidență

concluzia că, în cadrul relației succesuale, valorizarea uzează atât de criteriul estetic, cât și de criteriul extraestetic, mai ales datorită faptului că instanța specializată de instituire a valorii — critica literară — are încă o foarte mică pondere în instituirea succesului. Cercetarea noastră concretă a demonstrat că „efectul de prestigiu“ afectează receptarea literaturii, atât în etapa de alegere a lecturilor cât și procesul propriu-zis de lectură. Ca „flux de opinie validat de audiență“⁴, succesul literar este o relație socială complexă ce nu poate fi privit, așa cum deseori se întâmplă, într-un mod exclusiv, prin prisma calității operei, dar nici ca fiind dependent exclusiv de personalitatea cititorului.

Abordarea gusturilor la nivel fenomenal, prin cercetarea preferințelor de lectură ale populației țării noastre⁵, a evidențiat existența unei sfere preferențiale foarte largi, corespunzătoare varietății tipurilor de carte literară.

Cercetările scot în evidență mai ales o serie de aspecte negative: locul important pe care îl ocupă în galeria preferințelor de lectură literatura de aventuri, de o discutabilă valoare estetică, mai ales în rândul adolescenților; slaba receptare a poeziei și prozei moderne în rândurile cititorilor tineri; volumul foarte redus al lecturii în mediul muncitoresc și țărănesc și altele. La toate acestea se adaugă inexistența unor cercetări sistematice efectuate la nivel național, mai ales în cazul populației adulte, acest fapt fiind o piedică în calea unor acțiuni de politică culturală eficientă.

Cu deosebire în cazul unei științe în curs de constituire (cum este sociologia literaturii), demersul de cercetare nu vizează doar conținuturile teoretice, ci și validări, adaptări sau inovații metodologice. În acest sens, cercetarea ne-a condus spre analiza critică a preferinței din perspectiva logicii formale. Analiza a demonstrat că prin limitele specifice formalizării și axiomatizării, precum și prin inconsistența construcției teoretice ce-i servește ca fundament, sistemul formal de logica preferințelor, datorat logicianului G. H. von Wright⁶ este incapabil să explive complicatele mecanisme ale preferinței în cadrul receptării literare, cel puțin în actualul stadiu de dezvoltare a logicii formale. Cercetarea noastră a dovedit cât de importantă este îmbinarea analizelor reflexive, teoretice, cu cercetările empirice, concrete.

⁴ P. CORNEA, *Regula jocului*, Ed. Eminescu, București, 1980.

⁵ Din lucrările ce cuprind rezultatele unor cercetări efectuate în țara noastră amintim: O. BENKÖ, *Elemente de teoria și practica informației și comunicării*, Universitatea din Timișoara, 1989; P. CÎMPEANU, S. STERIADE, *Citind vara*, în „România literară“, 27 sept. 1979; V. DUMITRESCU, *Valoare și valorizare în actul de lectură*, în *Estetică în sfera culturii*, Ed. Meridiane, București, 1976; idem, *O perspectivă sociologică asupra lecturii ca fapt de comunicare*, în *Evoluția artei și exigențele receptării*, Ed. Meridiane, București, 1985; A. POPA, *Lecturile particulare în licee*, Tiparul tipografiei diecezane, Oradea, 1933; C. SCHIFFRINET, *Orizontul lecturii adolescenților*, în *Adolescenții și cultura*, Ed. Academiei, R.S.R., București, 1974.

⁶ G. H. von Wright, *The Logic of Preference*, University Edinburgh, Press, 1962 (Reprinted 1981).

Cercetarea publicului literar cu mijloace sociologice empirice trebuie să țină cont în primul rînd de faptul că publicul nu este o masă omogenă de oameni, comportamentul său nu poate fi privit nediferențiat, chiar dacă sociologia prin specificul mijloacelor sale efectuează o nivelare simbolică a publicului. Cercetarea publicului ca element receptor implică astfel o serie de dificultăți. Am putea aminti în primul rînd eterogenitatea dimensiunilor mari, posibilitățile limitate ale publicului de a-și face cunoscută reacția, neintegrarea totală a deprinderilor și aptitudinilor cîștigate anterior etc.

În al doilea rînd, toate cercetările demonstrează marea influență a dezirabilității sociale asupra celor investigați în privința preferințelor și motivațiilor de lectură, cei anchetați avînd reacții de apărare foarte puternice, încît — așa cum remarca un specialist al domeniului — este nevoie de o șiretenie aproape diabolică din partea cercetătorului.

Problema dezirabilității nu trebuie pusă doar în termenii sinceritate/nesinceritate, conformarea la niște norme sociale dezirabile putînd fi expresia unor reacții spontane de apărare a eului⁷ (individul ținînd să apară într-o lumină favorabilă nu numai „pentru ceilalți“, ci și în fața propriului eu), sau neîncrederii, autoaprecierii subiective distorsionate, ori nesiguranței propriilor opinii. O eliminare a efectelor distorsionante ale dezirabilității sociale s-ar putea face prin folosirea pe scară largă a metodelor indirecte chiar dacă astfel există riscul introducerii unor variabile necontrolabile. O încercare de pionierat în acest sens a făcut Nicole Robine în Franța, prin elaborarea unui test proiectiv pentru studierea preferințelor latente de lectură⁸. În cazul metodelor indirecte se pot folosi pe scară largă discuțiile non-directive care, deși au dezavantajul că sînt greu aplicabile unor eșantioane mari, pot scoate la iveală aspecte relevante ale receptării literare.

În al treilea rînd, greutățile vin dinspre partea labilității noțiunii de „public“, el fiind o mulțime de dimensiune variabilă și fluctuații permanente în funcție de genuri literare, autori, contexte socio-culturale etc. Conexiunile pe care majoritatea cercetătorilor le fac între gusturile literare manifestate în preferințe de lectură și apartenența la o clasă, caracterul național, nivelul școlarității sînt verificate de cercetări empirice, însă explicațiile acestor corelații sînt de cele mai multe ori speculative și neoperaționale.

În al patrulea rînd, printre dificultățile ce trebuie înlăturate în vederea creării unor facilități de cercetare empirică a gusturilor literare și a literaturii în general din perspectiva sociologică, se află neuniformitatea criteriilor și determinarea prea puțin riguroasă a conceptelor principale. Situația actuală prezintă, din păcate, spectacolul haotic de material prea puțin exploatabil la nivel teoretic.

Toate aceste considerații metodologice privind îmbunătățirea tehnicilor de obținere a materialului empiric necesar, nu înseamnă neglijarea

⁷ P. Iluț, *Atitudinea față de valori la preadolescenți și tineri*, Teză de doctorat, Cluj-Napoca, 1985.

⁸ N. Robine, *Lectura*, în *Literar și social*, Ed. Univers, București, 1974.

analizei teoretice a datelor, singura ce poate justifica caracterul științific al unei discipline.

În fine, este necesară reliefaarea unor prelungiri aplicative ale cercetărilor noastre. Regimurile comuniste au exagerat în programe și strategii culturale de educare a gusturilor maselor mizînd pe o omogenitate culturală sub spectrul înrobitor al ideologiei comuniste, dar cu toată izolarea la care a supus cîmpul culturii și cu toată presiunea propagandistică n-au reușit să-și atingă țelul. De aceea este destul de greu să mai poți crede în strategii de educație estetică a maselor, mai ales într-o societate democratică unde consumul cultural are loc prin raportare la piață (chiar dacă este o „piață a bunurilor simbolice“ — cum ar spune Pierre Bourdieu⁹) și unde domnește haosul lui „Common Sense“.

Tot de pe poziții ideologice se explica de multe ori nivelul scăzut al gusturilor prin incriminarea conținutului operelor de artă, ce părea ca inaccesibil, iar publicul cititor ca parte lezată. Nu se ținea cont de faptul că accesibilitatea este un raport social dependent în primul rînd de competența literară a publicului cititor. Slabele rezultate de pe tărîmul educației estetice credem că nu trebuie să descurajeze încercările de modelare a gusturilor estetice, cu condiția ca intenționalitatea să fie una eminentamente culturală. Dar educația estetică nu trebuie înțeleasă doar ca proces de instruire, de informare cu date ale istoriei literaturii sau familiarizarea cu noțiuni general-teoretice, ci este nevoie mai mult de o etapă formativ-practică, obținută prin contactul direct cu opera de artă, „educînd“ prin aceasta sensibilitatea estetică. Sigur, o etapă informativ-teoretică ar putea avea contribuții importante, dar credem că mai importante sînt pîrghiile care creează capacități de reacție spontană a sensibilității estetice. Strategiile posibile sînt însă, din păcate, prea generale pentru a putea fi traduse direct în practică. Dar, înainte de această, fenomenul complex al gusturilor literare trebuie cunoscute științific și, în rezolvarea acestei sarcini, demersul interdisciplinar al sociologiei literaturii poate aduce o contribuție importantă.

⁹ P. Bourdieu, *La Distinction. Critique Sociale du Jugement*, Ed. de Minuit, Paris, 1979.

ASPECTE ALE VIETII SOCIALE INTERBELICE OGLINDITE ÎN „REVISTA DE SOCIOLOGIE“

ANDREI NEGRU

ABSTRACT. — *Aspects of the Inter-war Social Life Mirrored in „Journal of Sociology“.* The author presents the contribution of the „Journal of Sociology“ (issued in 1931 in Cluj, editor—in—chief being Virgil I. Bărbat) to the promoting of scientific knowledge of the social reality. His method has at its basis the exhaustive investigation of the content of the journal, achieved by means of an analytic grating of identification and analysis of the materials involving a relevant sociological information. Dealing with themes of obvious social-economic and political interests, the journal imposes itself by its successful attempt to transfer the sociologic method from the abstract level to the living field of reality, of debating the major problems of the contemporary society.

Apărută în anul 1931 la Cluj, sub redacția profesorului Virgil Bărbat, a cărui concepție, orientată cu precădere spre analiza fenomenelor politice, economice, sociale și culturale ale epocii, și-a pus amprenta asupra conținutului său, „Revista de sociologie“ a încercat și a reușit să se constituie într-un for științific de dezbatere a diferitelor aspecte ale vieții sociale. Această încercare a fost strins legată de necesitatea promovării principiului raționalizării în viața politică și culturală, adoptat deja în viața economică, conform căruia cunoașterea și analiza în aceste domenii trebuiau să înlocuiască diletantismul și să preceadă actul decizional. Revista și-a fixat drept scop „să contribuie și ea la munca de răspundere și de clarificare a acestor probleme, muncă din care-si face preocuparea ei de căpetenie, menținându-se, pe cât mai mult cu putință, în cîmpul unei discuții teoretice“¹.

Problematica sociologică — dimensiuni cantitative. Revista a apărut în primele șapte luni ale anului 1931 în cinci numere simple și unul dublu, încetîndu-și apariția odată cu decesul neașteptat și prematur al fondatorului ei. Ea a avut șapte rubrici permanente: *personalități sociologice*, cuprinzînd informații despre reprezentanți de frunte ai științelor sociale; *fapte și comentarii*, rubrică de bază prin conținut și întîndere (55,23% din numărul paginilor), în care V. Bărbat a publicat cîteva consistente analize asupra unor probleme de maximă importanță ale epocii; *publicații și cercetări*, cuprinzînd studii și cercetări ori recenzii ale unor lucrări apărute în țară și în străinătate; *note*, rubrică alcătuită din scurte comentarii bazate pe materiale apărute în presa autohtonă sau străină, care conținea în parte și informații cu caracter sociologic; *cultura mulțimii*, rubrică consacrată Extensiunii universitare; *notițe și cărți*

¹ V. Bărbat, *Revista de sociologie*, în „Revista de sociologie“, nr. 1/1931, p. 4.

și reviste primite la redacție, rubrici semnal, fără nici o „încărcătură“ informațională cu caracter sociologic.

Ponderea primelor trei rubrici, cu o pronunțată „încărcătură“ sociologică, în ansamblul revistei (74,53% din totalul paginilor) justifică caracterul sociologic asumat prin chiar titlul ei. Investigarea întregului repertoriu tematic al revistei, efectuată pe baza unei grile analitice de identificare și analiză a materialelor cuprinzând informație sociologică relevantă², a permis desprinderea unor concluzii care întăresc și confirmă acest caracter. Cele șase numere ale revistei au un conținut și o densitate relativ mare de informație sociologică: 64,88% din paginile publicate și 53,58% din numărul de articole existente au caracter pur sociologic. Dacă luăm în considerare numai materialele publicate în rubricile *personalități sociologice, fapte și comentarii și publicații și cercetări*, atunci 76,98% din totalul paginilor și 69,38% din numărul de articole răspund pozitiv criteriilor operaționale utilizate. În același timp, ponderea relativ ridicată a articolelor traduse din autori străini ori conținând date relevante despre sociologia și viața socială din alte țări (19,12% din numărul articolelor) evidențiază preocuparea revistei de a-și informa cititorii despre unele realizări și tendințe manifestate în domeniul acestei științe pe plan internațional. Această preocupare s-a concretizat, între altele, în înțelegerea stabilită între V. Bărbat și profesorul american Arthur Joseph Andrews de a-și trimite și publica reciproc articole și recenzii apărute în publicațiile din cele două țări³, înțelegere care viza, desigur, și popularizarea realizărilor românești ale disciplinei peste hotare, integrarea acestora în contextul sociologiei internaționale.

În acest context trebuie amintite și articolele lui George Em. Marica, corespondentul permanent pentru străinătate al revistei, consacrate prezentării unor aspecte ale vieții sociale din Germania, remarcându-se îndeosebi analiza sociologică a mișcării sociale a tinerimii germane din deceniul trei⁴.

Structura tematică a producției sociologice a revistei. Analiza cantitativă a informației sociologice cuprinse în revistă a permis identificarea și examinarea a 86 unități tematice, revenind în medie 12 unități pe număr. Comparând numărul total de articole sociologice cu suma unităților tematice din cele șase numere, constatăm că revin în medie 1,08 u.t. articol., ceea ce înseamnă că un articol cuprinde în general informație sociologică relevantă referitoare la un singur domeniu tematic. Tematica sociologică a revistei se structurează în cinci grupe de

² Vezi: St. Costea, M. Larionescu, *Societatea și problemele sociale românești oglindite în revista „Viitorul Social“*, în „Viitorul social“, Noiembrie—Decembrie, Anul LXXV, 1982, p. 719—732.

³ Această înțelegere s-a concretizat în cazul „Revistei de sociologie“ prin preluarea unor recenzii apărute în „American Journal of Sociology“, precum și prin publicarea a trei studii avându-l ca autor pe Arthur J. Andrews: *Substratul revoluției rusești* (nr. 1, p. 39—40); *Instituțiile americane (în comparație cu cele românești)* (nr. 6—7, p. 8—15) și *România și Statele Unite ale Americii — Studiu comparativ al curentelor principale din istoria lor* (nr. 6—7, p. 16—17).

⁴ Vezi: George Em. Marica, „Mișcarea tinerimii“ (nr. 1, p. 23—28) și „Jugendherberge“ (nr. 2, p. 14—20).

probleme și anume: teorii și expozeze asupra societății (38 u.t.); socializare, comunicare (24 u.t.); personalități, curente sociologice (14 u.t.); sistem normativ, organizare și conducere (3 u.t.); cercetări concrete (7 u.t.).

Teorii și expozeze asupra societății. Revista a încercat în permanență să răspundă „unor nevoi sociale, oferindu-și paginile pentru dezbaterăa celor mai acute probleme care așteptau o soluționare științifică rațională”⁵. Cea mai dezbătută problemă a fost cea a democrației, formă dezirabilă de organizare și conducere a vieții sociale. Democrația și parlamentarismul, caracterizate prin recursul la știință și la rezultatele sale, au fost analizate în opoziție cu o altă formă de conducere socială, în ascensiune în momentul respectiv pe scena politică europeană, dictatura, fundamentată în esență pe misticism. Denunțând încercarea tot mai evidentă a regimurilor dictatoriale de a-și justifica politica opresivă cu ajutorul teoriilor științifice, V. Bărbat demonstrează incompatibilitatea dintre știință și dictatură, rezultată după părerea sa din următoarele considerente: a) numai libertatea poate susține și garanta creația științifică; b) savanții au fost din totdeauna partizanii democrației; c) savanții nu-și pot întemeia teoriile decît pornind de la aspirațiile și nevoile maselor. Dictatura se opune științei și rațiunii, asociindu-se cu sărăcia și analfabetismul. „Dictatura este deci încoronarea politică a analfabetismului, a lipsei de spirit cetățenesc luminat”, arată V. Bărbat⁶.

În strînsă legătură cu dezbaterăa asupra formelor de organizare și conducere socială, V. Bărbat analizează raportul dintre conducători și mase. „Personalitățile conducătoare, arată el, nu sînt un fenomen izolat; ele sînt mai mult mijloacele pe care și le creează masa unui popor spre a-și duce la capăt năzuințele ei adînci dintr-un moment dat”⁷. Separarea dintre elitele conducătoare și mase este un proces firesc, accentuat în epoca modernă, care presupune, mai mult ca oricînd, un aparat de conducere specializat și cel mai înalt grad. Ori de cite ori între conducători și mase există raporturi normale, de reciprocitate, societatea se găsește pe terenul democrației, iar cînd reciprocitatea dispăre, aceasta alunecă într-un regim de tiranie, de dictatură.

O altă temă majoră, abordată în strînsă legătură cu fenomenul de criză cu care se confrunta societatea europeană, a fost cea referitoare la sistemul economic potrivit epocii. Pornind de la lucrarea lui Raymond B. Fosdick, „Substratul internațional al depresiunii economice”, V. Bărbat compară naționalismul economic cu regimul de suprimare a granițelor economice dintre state, care, după părerea sa, contribuia la permanentizarea împărțirii statelor în țări agricole înapoiate și țări industriale prospere, la consfințirea inferiorității primelor, „a căror fază trecătoare este luată drept un component definitiv al capitalismului și al industrialismului”⁸. V. Bărbat depășește aceste două concepții, for-

⁵ G. Zanc, *Virgil Iului Bărbat — 100 de ani de la nașterea sa*, în „Viitorul social” Anul LXXII, 1979, nr. 3, p. 543.

⁶ V. Bărbat, *Analfabetism și dictatură*, în „Revista de sociologie”, nr. 5/1931, p. 6.

⁷ V. Bărbat, *Mulțimea și elite*, în „Revista de sociologie” nr. 2/1931, p. 21.

⁸ V. Bărbat, *Capitalismul*, în „Revista de sociologie”, nr. 3/1931, p. 10.

mulind un punct de vedere avansat pentru perioada respectivă: „Îmbogățirea și ridicarea nivelului cultural al maselor din toate țările sînt singurele mijloace care sã poată garanta bogăția și cultura fiecărei țări luată în parte”⁹. El susține, deci, necesitatea instaurării unui echilibru european bazat pe bunăstarea tuturor națiunilor și capabil să se opună încercării sistemului sovietic de a construi „o societate progresivă și fericită. fără stimulentele acțiunii individualiste”¹⁰.

Dezbaterea unor probleme politice și economice de interes general european a fost însoțită de încercarea de particularizare a analizei la cazul concret al societății românești din perioada respectivă. Această încercare s-a materializat în cîteva comentarii referitoare la: a) viciile sistemului democratic românesc; b) demagogismul vieții politice; c) predominarea intereselor de partid în raport cu interesele generale naționale; d) izolarea intelectualității de mase și de problemele actualității. Mai substanțială este analiza căilor de evoluție economică a țării, cu implicații în toate celelalte sectoare ale vieții noastre sociale. Dezbaterea acestei probleme urmează traiectoria schițată de V. Bărbat în cazul încercării de stabilire a sistemului economic optim pentru perioada respectivă la nivel european. România avea de ales, după părerea sa, între alternativa naționalismului economic, care implica izolarea de Apus și dezvoltarea pe cont propriu, și cea a suprimării granițelor economice, a uniunii vamale, bazată pe exportul de produse agricole și importul de produse industriale, situație care ar fi condamnat țara la un statut permanent de țară agricolă. la concesionarea bogățiilor naționale și a industriei capitalului străin, periclinitînd serios independența și suveranitatea de stat. Acestor alternative, V. Bărbat le opunea o alta, considerată mai conformă cu interesele naționale românești și anume: contractarea unor împrumuturi financiare din apus în vederea „refacerii și profacerii noastre din țară agricolă în țară cu regim economic mixt și autonom”, a dezvoltării unui „sistem economic integral”¹¹, bazat pe un nou echilibru între industrie și agricultură și între mediul urban și cel rural, spre a se evita raporturile de subordonare pe care le generează

Socializare, comunicare — reprezintă cel de al doilea domeniu tematic al revistei, fiind structurat pe trei subdomenii: știință, educație și personalitate. Ideile despre rolul științei în societatea contemporană — știința ca bază a cuceririi naturii de către om; știința ca suport al guvernării, al acțiunii politice; știința ca fundament al conștiinței civice — și-au găsit o dezvoltare mai amplă în materialele consacrate de V. Bărbat științei despre societate. Sociologia, arată el, nu-și găsește teren prielnic de manifestare într-o anumită societate decît în măsura în care sînt întrunite anumite condiții prealabile, între care el menționează: a) posibilitatea de abordare și analiză a chestiunilor de ordin public

⁹ V. Bărbat, *Democrația modernă și criza actuală a civilizației*, în „Revista de sociologie”, nr. 1/1931, p. 21.

¹⁰ *Ibidem*, p. 22.

¹¹ V. Bărbat, *Între Occident și Orient*, în „Revista de sociologie”, nr. 1/1931, p. 4.

(existența unei organizări sociale democratice); b) încetățenirea modului de tratare științifică a acestor probleme (existența unui spirit științific); c) ușurința societății de a se adapta schimbărilor, caracteristică societăților noi. Dezvoltarea sociologiei în perioada interbelică este strâns legată, consideră el, de nevoia socială, exprimată prin necesitatea asigurării accesului maselor la conducerea vieții publice, ca urmare a democratizării acesteia, precum și prin apelul tot mai insistent al factorilor de decizie politică la știință, în vederea soluționării problemelor sociale grave a crizei sistemului capitalist, amenințat de concurența vizibilă a noului sistem social-economic în curs de dezvoltare și consolidare în U.R.S.S.

Date fiind virtuțile constructive ale sociologiei, apelul la această disciplină era necesar mai ales în cazul țărilor slab dezvoltate și confruntate cu o serie de probleme sociale grave, așa cum erau țările balcanice, inclusiv România, unde interesul pentru această știință era încă destul de limitat, ea trăind aici într-o „atmosferă academică“, la fel ca în toate statele în care sociologia este admisă formal și nu „cu dorința sinceră a claselor conducătoare de a o vedea intercalată în mecanismul vieții publice“¹². Insuficiența preocupare pentru dezvoltarea științelor sociale, poziția precară a sociologiei în cadrul sistemului de învățământ din țara noastră este evidențiată de V. Bărbaț în comentariul la lucrarea lui R. J. Kerner *Social Sciences in the Balkans and in Turkey*. Plecând de la remarcă lui Kerner cu privire la individualismul profesorilor din diferitele domenii ale științelor sociale, la lipsa lor de cooperare, V. Bărbaț arată că separatismul științelor sociale este evident și manifest și în cazul Universității clujene, unde „științe care atîrnă atît de mult una de alta ca sociologia, economia politică și geografia fac parte... din trei facultăți deosebite“¹³. Alături de acest separatism, el mai menționează și modul deosebit de tratare al aceleiași specialități la cele patru universități existente în momentul respectiv în România. Între măsurile de întreprins în vederea dezvoltării științelor sociale din țara noastră V. Bărbaț menționează: necesitatea introducerii acestora ca obiecte de învățământ în liceu¹⁴ pentru a se asigura o bază lucrărilor de specialitate din seminariile universitare; asigurarea posibilităților de informare și documentare, inclusiv a călătoriilor de studii în străinătate pentru corpul profesoral; colaborarea dintre profesorii din toate domeniile științelor sociale, realizabilă prin, instituirea unui consiliu național pentru cercetări sociale.

Starea fundamentală și legitimă a sociologiei este, după părerea sa, sociologia națională: „Sociologia avînd drept obiect cultura, adică ceva care este atît de strîns legat cu viața trăită de fiecare cercetător, aceștia vor privi problema respectivă, în primul rînd, din unghiul științei spe-

¹² V. Bărbaț, *Sociologia și condițiile apariției ei*, în „Revista de sociologie“, nr. 1/1931, p. 6.

¹³ V. Bărbaț, *Științele sociale în țările balcanice și în Turcia*, în „Revista de Sociologie“, nr. 1/1931, p. 35—37.

¹⁴ Vezi și T. Bugnariu, *Învățămîntul sociologic în școlile primare din Statele Unite*, în „Revista de sociologie“, nr. 3/1931, p. 26—29.

cială a culturii și a nevoilor culturale ale popoarelor lor¹⁵. Aceasta nu înseamnă că el neagă posibilitatea constituirii unei sociologii generale, pe care o conține însă ca sinteză a problematicii sociologiilor naționale. Sociologia, precizează el, va trebui să studieze umanitatea „începînd prin a fixa diferența dintre om, considerat ca ființă culturală, în fața omului animal de la care el a pornit și terminînd cu caracterele esențiale ale culturii. Ea va trebui să studieze apoi care sînt condițiile de dezvoltare ale omului cultural sau mai pe scurt ale culturii și în fine să prindă direcția, adică idealul acestui proces în univers...¹⁶.

O altă subtemă abordată în cadrul acestui domeniu este cea privind personalitatea, problemă larg dezbătută în sociologia americană, cu care V. Bărbat a avut strînse contacte. Analiza chestiunilor legate de personalitate a urmărit, în revistă, elucidarea citorva aspecte și anume: a) interesul social pentru dezvoltarea oamenilor de geniu; b) personalitatea în complexul social, economic și spiritual al civilizației noastre; c) rolul eredității și mediului în apariția și dezvoltarea personalităților reprezentative ale unei societăți¹⁷; necesitatea formării unor lideri spirituali și criteriile aprecierii activității lor.

Personalități, curente sociologice. Fiecare din cele șase numere ale revistei a debutat cu o scurtă prezentare a sistemului și activității unor personalități ale gândirii sociale, vădînd intenția, chiar dacă nedeclarată, de a face cunoscute cititorilor ei realizările sociologiei internaționale și autohtone. Astfel, cititorii au avut posibilitatea să ia contact cu sistemele lui A. Comte și H. Spencer, cu filozofia lui Fr. Nietzsche sau cu activitatea de sociologie practică desfășurată de Jane Addams. În revistă sînt analizate și principalele curente manifestate în sociologia rusă, cu referire specială la una dintre figurile sale reprezentative, scriitorul Lev Tolstoi și sînt semnalate direcțiile conturate în literatura social-politică rusă cu privire la locul poporului și civilizației ruse în cadrul civilizației moderne. De o deosebită atenție s-a bucurat marele istoric român N. Iorga, revendicarea sa de către sociologie bazîndu-se pe concepția lui V. Bărbat asupra statutului acestei științe: „Sociologia n-a atras privirile decît în măsura în care a corespuns întrebărilor mari, pe care și le-a pus omenirea modernă cu privire la cultură, în înțelesul larg al cuvîntului. De aceea, de multe ori, profesorii de sociologie prea legați de unele teorii, care sînt la locul lor în alt cadru, pot însemna mai puțin pentru sociologia românească de exemplu, decît un istoric¹⁸. Contribuția lui N. Iorga la dezvoltarea patrimoniului ideatic al sociologiei noastre este analizată mai detaliat în studiul lui N. Massim, care prezintă în rezumat ideile sociologice ale acestuia — doctrina naționalistă; condițiile de apariție, dezvoltare și decădere ale culturii; raportul dintre cultură și mediul fizic, antropologic și social; critica democrației moderne; teoria creațiilor

¹⁵ V. Bărbat, *Sociologia germană*, în „Revista de sociologie”, nr. 2/1931, p. 41.

¹⁶ V. Bărbat, *Sociologia — o schiță istorică și o definiție*, în „Revista de sociologie”, nr. 4/1931, p. 33—34.

¹⁷ Vezi: Daniel Popescu, *Harta cărturarilor români*, în „Revista de sociologie”, nr. 6—7/1931, p. 42—52.

¹⁸ V. Bărbat, *Nicolae Iorga*, în „Revista de sociologie”, nr. 6—7/1931, p. 1.

autonome locale — oprindu-se în special la concepția lui Iorga despre raportul dintre stat și societate¹⁹.

Sistem normativ, organizare și conducere. Deși a fost abordată sporadic, această temă figurează chiar în articolul program al revistei. Cerința formulată cu acest prilej — „trebuie să cunoaștem și aici lucrurile înainte de a le putea stăpîni”²⁰ — sugerează necesitatea organizării și conducerii științifice a vieții sociale. Ideea necesității adaptării sistemului de guvernămînt la nevoile și condițiile concrete ale unei anumite țări, idee de bază a conferinței politologului american A. J. Andrews, este adoptată de către revistă, dovadă fiind traducerea și publicarea acesteia.

Cercetări concrete. Conținutul acestui ultim domeniu tematic al revistei îl constituie lucrările de sociologie concretă elaborate de către studenții lui V. Bărbat, bazate pe cercetarea unor aspecte ale vieții sociale rurale, ceea ce demonstrează faptul că Seminarul de sociologie a fost preocupat nu numai de teorie, ci și de aplicarea acesteia în investigarea realității românești.

Parcursul materialelor inserate în paginile celor șase numere ale revistei, singura specializată în acest domeniu în Clujul universitar interbelic, ne îndreptățește s-o considerăm ca o publicație viguroasă și densă, impunându-se atenției prin tentativa reușită de a transfera demersul sociologic din sfera abstractului și academicului în domeniul viu al realității, al dezbaterii problemelor majore ale societății contemporane.

¹⁹ N. Massim, *Ideile sociologice ale lui Nicolae Iorga*, în „Revista de sociologie”, nr. 6—7/1931, p. 53—60.

²⁰ V. Bărbat, *Revista de sociologie*, nr. 1/1931, p. 4.

DEMOCRAȚIA CA REGIM POLITIC

LIVIU-PETRU ZAPIRȚAN

RÉSUMÉ. — **La démocratie comme régime politique.** L'étude présente la démocratie comme régime politique, c'est-à-dire comme une modalité concrète-historique de réalisation du pouvoir du peuple dans une société. Pour une telle détermination l'étude propose: d'établir une correspondance entre la société civile et le système institutionnel, des règles claires de conduite politique, la détermination du sens de l'évolution du politique vers une participation de plus en plus large et approfondie du peuple à l'organisation et au dirigement général de la société.

În 1967 Barrington Moore publica o lucrare devenită aproape clasică în politologie, *Originile sociale ale dictaturii și democrației*, în care probează printr-o întemeiere istorică, economică și statistică faptul că în dependență de structurile sociale, de calitatea și nivelul lor istoric, în diverse țări ale lumii trecerea spre o viață politică modernă a urmat trei căi: revoluția burgheză care a culminat cu democrațiile occidentale, „revoluțiile“ conservatoare care au culminat cu fascismul și revoluțiile țărănești care au dus la comunism [1]. Deși poate fi pusă în discuție această tipologie a căilor de evoluție ale țărilor lumii spre acest secol, autorul se întâlnește în aceeași judecată cu un gânditor de formație creștină, Jean Lacroix care scria în lucrarea lui, intitulată emblematic „Criza democrației, criza civilizației“ că: cea mai mare eroare este să opui democrația politică democrației sociale; democrația politică este asemenea formei, cea socială este asemenea materiei. Nu este posibilă democrația fără oameni formați pentru ea, care vor să vorbească și desigur pot vorbi în dialogul democratic. Aceasta se face în cadrul unor instituții care stabilesc un minim de egalitate între membrii societății și care impun discursului reguli de schimb și de sinceritate [2].

În consens cu aceste două opinii se poate formula o primă premisă a discuțiilor noastre asupra democrației ca mod de structurare a conduitei, a ansamblului comportamentelor din societate, aceea care stabilește dependența dintre societatea civilă, dintre calitatea și specificul vieții ei și formele în care se obiectivează, suprastructurile pe care le creează și le pune în lucru. Este știut faptul că Hegel a sintetizat un întreg curent de gândire european în care s-a manifestat preocuparea pentru stabilirea unei consubstanțialități a calității vieții membrilor societății și instituțiile și concepțiile care o structurează, o reflectă, o orientează. De fapt, prin Maiorescu și spiritualitatea românească a atins un punct înalt și într-un sens dramatic al reflexiei asupra relației dintre conținut și formă în artă în mod deosebit, în cultură într-un plan mai larg, care include și formele de organizare și conducere politică sensibilizându-ne asupra unei permanente tensiuni, dusă de la comedie la dramă: un conținut de viață socială ce nu-și găsește o formă adecvată. Teoria formelor fără fond exprimă — credem noi — și această incapacitate a vieții

noastre sociale de a-și croi veșminte pe măsura calităților și aspirațiilor acestui popor. Astăzi putem constata că dictatura ceaușistă a reprezentat pînă la tragism ruptura unui sistem întreg de organizare și conducere față de viața reală a membrilor societății, ceea ce ne îndeamnă să credem că marea sarcină a revoluției naționale din decembrie 1989 este aceea ca odată cu instaurarea societății civile în România, cu așezarea vieții oamenilor pe liniamentele unor valori general-umane (adevăr, bine, frumos, libertate, demnitate, raționalitate) să se creeze un cadru formal dependent direct de aceasta, un ansamblu de instituții și reguli de conduită reciprocă, în măsură să exprime puterea poporului.

Rezultă de aici a doua premisă a discuțiilor noastre despre democrație care pornește de la constatarea caracterului exogen al politicii, a dependenței sale de conținutul vieții sociale. Natura politicii este astfel determinată pe baza unei anumite concepții privind esența vieții sociale. De aceea științele politice au resimțit permanent nevoia de a se constitui fie prin aportul filosofiei, fie al economiei politice, fie al sociologiei care au putut oferi o anumită imagine a societății. Acesta se prezintă ca rezultat al împletirii unui ansamblu complex și contradictoriu de factori încît prevalența unuia sau altuia a generat tot atîtea situații teoretice: produs divin la Toma de Aquino; luptă a unor laturi antagoniste ca la L. Coser în filiația lui Hobbes; contract social ca la Rousseau etc., ignorîndu-se bogăția lor care nu poate fi înseriată căci se referă la: rolul naturalului, al practicii, al existenței al colectivului în tandem cu rolul socialului, al teoreticului, al conștiinței, al individului etc.

În consecință și rolul politicului (prin care se realizează organizarea și conducerea generală a societății) este analizat din varii ipostaze. Se poate invoca în acest context: Democrit care vedea în el un mijloc de temperare a dușmăniei dintre oameni, o cale de a-i educa în spiritul respectului pentru legi; Protagoras care îl privea drept cadru al manifestării individului în propria lui societate; Xenofon și Platon care îl priveau drept arta regilor și înțelepților, a inițiaților în a-i conduce pe oameni însuflindu-le anumite convingeri; M. Duverger care vorbește de o mulțime de factori aflați în relație antagonică în orice societate care trebuie, prin politică, prin putere, prin Stat să asigure integrarea oamenilor într-o societate [3].

Aceasta ne sugerează cea de-a treia premisă a discuțiilor despre democrație: formele de organizare și conducere a societății nu sînt un reflex pasiv al societății civile ci își asumă un activism care se traduce în scheme de conduită, în reguli, coduri, precepte, ideologii, doctrine și mijloace de a le induce în gîndirea și acțiunea oamenilor. Astfel ne explicăm astăzi de ce gîndirea politică, modernă în mod deosebit, a fost preocupată de a studia:

a) specificul agenților politici (portretul lor psihologic, profilul lor clasial, național, rasial), tipologia mecanismelor de relaționare, studiul mecanismelor de determinare și orientare a conduitelor; regulile lor de desfășurare;

b) cadrul instituțional, viața de stat și partid politic, arborescența instituțională care nu totdeauna poate fi tipologizată intrucit „fantezia“ societăților în a-și crea forme care să le exprime specificul este deosebită.

Fr. Châtelet într-o istorie a concepțiilor politice ale secolului XX consideră că sinteza celor două perspective o dă problema statului. Aceasta deoarece din totdeauna, de la Nietzsche la Gdansk, de la M. Weber la D. Easton toate problemele legate de natura, resorturile, drepturile și îndatoririle unei colectivități istoricește date s-au lovit de problema statului pe care Jean Bodin îl numea stat în putere suverană. Față de el s-au născut toate concepțiile privind rolul agenților social-politici (de la liberalism la behaviorism și freudism sau existențialism) dar tot el este concept-cheie când este vorba de instituționalism cu toate ramurile lui, de folosirea științei în conducerea societății, de reformism, de rolul partidelor politice, de totalitarism. Pornind de la acest mod de a analiza natura politicii s-a formulat și o primă determinare a regimurilor politice ca modalități concrete de realizare a vieții de stat, a puterii lui [4].

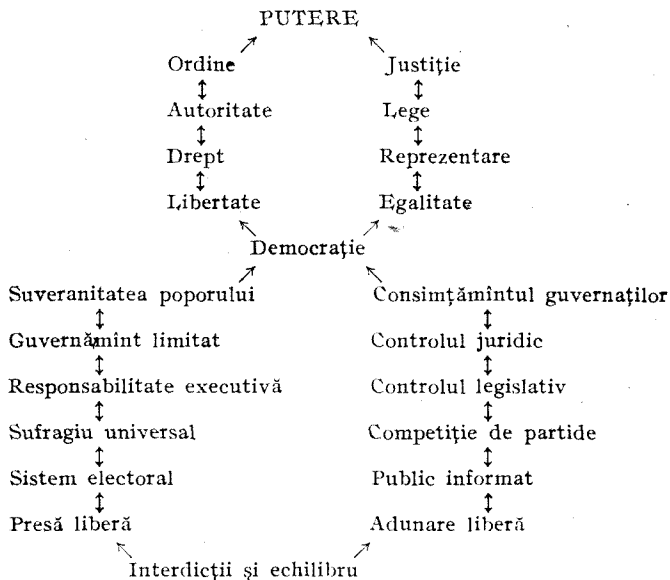
Dar, asupra acestei determinări presează o serie de fapte care fac dovada complexității — atât fenomenului politic cât și a celui social în ansamblu. Obișnuți să operăm cu o viziune schematizată, am ignorat bogăția de determinații ale societății civile dar și a cadrului vieții politice, generatoarea unor structuri și forme nu numai etatice, nu numai politice ci și extraetatice, extrapolitice. Resurecția liberalismului de sorginte clasică, uneori realizată paradoxal în albia convențional numită a conservatorismului — așa cum o probează doctrina reaganistă sau a noii ordini interne a capitalismului, proliferarea grupelor de presiune, situate pe o paletă largă de platforme, motivații și programe, amplele mutații socio-politice din țările Europei răsăritene care au pus în lumină limitele statului (fie el savant, fie dictatorial, fie deschis societății sale etc.), relevarea rolului determinant al maselor populare în susținerea și apărarea unei inițiative istorice și punerea în lumină a limitelor funciare ale unui sistem social elitist la acest sfârșit de secol XX, impun regândirea categoriei de regim politic. Categoria se cere a fi lărgită în conținuturile ei încît să cuprindă liniamentele de bază, matricea stilistică a unei comunități umane, cu toate tradițiile și conexiunile ei în universalitate, cu structurile sociale în bogăția componentelor lor (grupale, clasiale, etnice, generaționale), cu cultura lor politică precum și reflexia acestora în forme politice, în structurile de stat, în sistemele politice, în grupele de presiune, în mecanismele deținerii și exercitării puterii de stat, ale guvernării, în drepturile și libertățile politice și sociale ale indivizilor și grupurilor sociale, în dominația unora asupra altora, ori în colaborarea lor. Regimul politic exprimă astfel „starea politică reală a unei societăți“, cu toate componentele ei politice dar și cu intrările și ieșirile societății în sistemul politic. El leagă astfel într-un ansamblu unitar viața civilă a societății de suprastructurile ei, de la opinia publică la ideologii, de la interacțiunea indivizilor la relațiile internaționale ale comunității date.

În condițiile lumii contemporane, datorită bogăției de determinații cu care este investită, categoria de regim politic este definită din perspective variate reținându-se fie laturile lui formale, fie unele componente ale sale cum este statul sau modul de guvernare practicat de acesta. Astfel, M. Duverger ia în seamă pentru a determina regimul politic specificul organelor puterii de stat și modalitățile de realizare a guvernării. G. Bouthoul determină regimul politic prin gradele de libertate ale cetățenilor. De formație marxistă, T. B. Bottomore suprapune regimului politic termenul de sistem politic iar G. Burdeanu, afirmând că depășește criteriul marxist al clasialității, consideră că în condițiile actuale ale revoluției tehnico-științifice regimul politic este un mecanism de gestiune socială, în cadrul căruia instituțiile politice sînt piesele centrale [5].

Trebuie să remarcăm în acest context faptul că pentru o mai bună înțelegere a conținutului noțiunii de regim politic se cer examinate o serie de rezultate ale cercetărilor curentului comportamentalist (behaviorist) atît de răspîndit în științele socio-umane din Statele Unite, cu merite reale în reliefaarea bogăției de determinații ale fenomenului politic concret. Behaviorismul apare în climatul începutului de secol XX cînd este pusă sub semnul întrebării orientarea din științele politice spre instituția considerată dominantă în acele vremuri — statul —, mizînd pe un raționalism deductivist, pe un intelectualism atît de criticat de Nietzsche și apoi de Freud și, repudiînd principiul cauzalității simple în explicarea faptului uman, cere orientarea disciplinelor socio-umane spre fapte, spre a răspunde la întrebarea mai modestă: „cum?“ în locul celei ambițioase „pentru ce“ care este lipsită de semnificație, utilizînd noi strategii euristice. În 1913 J. B. Watson inaugurează în psihologie, orientarea centrată pe comportament (behaviour) care, în perioada interbelică, va fi dominantă în Statele Unite și în politologie. Totodată acest curent de gîndire evoluează de la studiul comportamentului individual la cel colectiv, unindu-și astfel eforturile cu sociologia și politologia în explicarea vieții social-politice, în stabilirea cît mai riguroasă a regularităților din condiția oamenilor, a diverselor variabile care intervin în raportul dintre cauză și efect, dintre stimul și răspuns, dintre factorii care caracterizează un subiect și comportamentul său, pentru a determina apariția unor conduite, pentru a le oferi argumentări, justificări, motivații, imaginînd strategii ale orientării acțiunilor umane. Nu întîmplător în cadrul curentului behaviorist s-a pus în lumină complexitatea vieții oamenilor, în care se împletesc ample probleme de pedagogie, propagandă, cultură și valori și în cadrul căroră politicul își asumă o serie de funcții specifice. Este evident faptul că înainte de a teoretiza de o manieră generală, chiar abstractă, asupra fenomenului politic este necesar aportul disciplinelor care pot oferi date cît mai riguroase privind viața politică reală a oamenilor.

În impunătoarea sa lucrare „Introducere în analizele politice“, David Apter arată că o puternică tradiție de filosofie politică, dominantă în Europa modernă, fixase în mintea cercetătorilor ideea că orice politică are o rațiune a sa în numele căreia se desfășoară și este controlată

schimbarea. În consecință, faptele politice se definesc în raport cu ceea ce este libertatea și obligația, dreptul și responsabilitatea iar în plan practic se structurează în jurul instituțiilor care asigură participarea cetățenilor la guvernare. Instituționalismul, în numele unei idei morale de realizare a binelui comun în practica politică cere o continuă perfecționare a mecanismelor prin care orice tensiune socială este transformată într-o simplă competiție. Nexul conceptul instituționalist „deschis“ experiențelor politice este astfel pus în evidență de către D. Apter:

Problema cea mare a instituționalismului este aceea de a împăca libertatea cu ordinea, lăsând un spațiu larg necercetat pentru viața politică reală, pentru acțiunile, ideile, credințele subiecților politici, spațiu revendicat, în consecință, de către behavioriști. În același sens behaviorismul a fost o reacție la felul în care au fost cercetate motivele acțiunii umane, în mod deosebit sistemul de idei care îi mobilizează pe oameni în acțiunea politică.

În fapt, behaviorismul s-a născut în cadrul vechilor preocupări de politologie, de tip instituționalist, dar introducând o serie de probleme noi ca răspuns la vechiul mod de gândire devenit metafizic. Așa cum arată D. Apter pentru behaviorism comportamentul este datul empiric crucial, nu numai cel al individului ci al oricărui actor politic, grup mic, organizație, comunitate, elită, mișcare de masă, națiune; structuri funcții, procese, relații devin categorii explicative ale politicii. În consecință unii autori, ca J. B. Watson, apreciază că pentru depășirea subiectivismului și introspectivismului din științele sociale spiritul științific trebuie să promoveze observația asupra obiectivelor și evenimentelor, respectiv asupra comportamentelor.

Dar, odată cu extinderea curentului, cu utilizarea statisticilor și matematicii pentru a prelucra rezultatele observațiilor de teren, procedeele de lucru devin mai complexe urmărindu-se stabilirea cât mai riguroasă a *regularităților* din conduita oamenilor, a diverselor *variabile* care intervin în raportul dintre stimul și reacție, dintre factorii care caracterizează un subiect și comportamentul său, pentru a determina apariția unor conduite, pentru a le oferi argumentări, justificări, motivații, imaginând strategii ale orientării acțiunilor umane. Nu întâmplător în cadrele orientărilor behavioriste s-au născut ample discuții asupra pedagogiei, asupra propagandei și mijloacelor mass-media, asupra valorilor culturale ce caracterizează comportamentele, asupra artei și politicii.

Edificarea științei politice, așa cum scria în etapa lui behavioristă D. Easton, presupune renunțarea la categorii abstracte pentru a cerceta subiecții care le realizează în conținuturi, în practică. De exemplu, pentru a stabili specificul comportamentului unui francez față de un englez va trebui mai întâi investigat universul cultural al celor doi actori. De aceea behaviorismul utilizează cu predilecție metodele statistice de prelucrare a datelor observației (analizele regresiei, analizele factoriale, scala Guttman), rolul educației asupra atitudinilor, modalitățile de frînare și manifestare a opiniei publice. Treptat, curentul își lărgeste aria preocupărilor inițiale cu studiul efectelor acțiunii societății asupra personalității, cu problemele conștiințelor pe care le are urbanizarea și într-un cadru mai larg modernizarea vieții sociale prin industrializare [7].

Un moment important în afirmarea acestui curent este reprezentat de școala din Chicago. Primul reprezentant al acestei școli a fost L. Lowell preocupat de a cerceta instrumentele utilizate pentru a conduce o masă de membri ai societății, mai ales în cadrul unor partide politice. Apoi s-a alăturat Ch. Gosnell cu studiul participării la alegeri și Ch. Merriam cu investigarea interrelațiilor în grupările care participă la viața politică. Dar cel mai cunoscut reprezentant al grupării a fost H. Lasswell, care a îmbinat sociologia cu psihologia pentru a căuta acele explicații ale ideilor și instituțiilor care izvorăsc din conduita individuală și de grup, conduită înțeleasă în chip natural ca rezultat al învățării, al manifestării unor motivații, inclusiv de genul celor freudiste (de ex. rolul frustrării și agresiunii). Școala din Chicago a dezvoltat în principal două linii de cercetare: spre modul distribuirii în societate a atitudinilor, credințelor, opiniilor și preferințelor pe de o parte, spre modelele învățării sociale pe de altă parte, toate legate de putere [8].

În viața politică behaviorismul consideră ca problemă centrală conducerea și sursa ei, puterea, la care participă grupuri umane mari. Ele sînt considerate a fi *publicul*, cu preferințele, voința, dorințele și motivațiile acțiunilor sale, care poate fi analizat sistemic sub unghiul funcțiilor în care este solicitat. Astfel, în viața politică el se angajează în actul conducerii fiind structurat în conducători și conduși. Într-un sistem democratic, în genul celui instaurat de către burghezie în faza sa istorică ascensională, liberală, publicul își exprimă sancțiunile față de cei ce conduc în *momentul electoral*, acesta devenind subiect predilect pentru școala behavioristă. În acest sens behaviorismul se întilnește cu institu-

ționalismul, dar accentuează rolul conduitelor în viața politică, în actul conducerii.

Școala aceasta a sesizat bine faptul că democrația, definită ca „putere a poporului“ poate deveni *putere pentru popor* și apoi, într-o formă fără nici o acoperire în practică, putere fără popor sau chiar împotriva lui, așa cum au fost în realitate regimurile totalitare. În acest sens importantă este educarea spirituală a oamenilor, capacitatea lor de a rezista în fața tendințelor de manipulare, deslușind ceea ce este adevăr față de ceea ce este fals în procesul conducerii.

Behaviorismul se atașează în chip esențial de organizarea și conducerea societății date, încercând să pună în lumină comportamentele vieții politice care determină drumurile practice ale funcționării întregului sistem politic, mișcarea lui. Democrația apare ca mecanism politic prin care societatea trebuie să se *auto-rectifice permanent*, echilibrând dinamic relația ei cu grupurile ce o compun, cu membrii ei, cu tineretul în primul rînd. Acest fapt este posibil dacă societatea formează în sinul ei o *opinie publică*, — prima condiție a construirii democrației participative.

De fapt, ca întregul behaviorism și școala din Chicago nutrește convingerea că democrația, ca regim politic este suficient de suplă pentru a-și corecta propriile sale erori, pentru a nu fi „statică“ și a încerca permanent să se adapteze cu structurile ei la noile date ale vieții sociale. Aceste date sînt în continuă mișcare datorită intereselor pe care le au agenții politici. Cum scria V. O. Key „Politica este un joc pentru a deține, un joc în care miza este mare“ și are urmări pentru fiecare cetățean, pentru copiii și urmașii lor. Este un joc în care are loc o competiție pe care unii o cîștigă și alții o pierd. Ea presupune cunoașterea instituțiilor politice, a autointeresele pentru a miza pe oportunități ocupaționale și educaționale, pentru condiții de viață, pentru relații sociale, religioase etc., „jucînd“ în grupuri constituite după criteriile culturale, sociale, politice, după interese și după capacitate de percepere a crizelor [9].

De aceea problema cheie pentru behaviorism este cercetarea modului în care ideile determină acțiunile. Ph. Converse a introdus termenul de *sistem al credințelor* (beliefs sistem) pentru a exprima modul în care o persoană ori un grup social își construiesc, într-o interdependență ideile și atitudinile. Ele exprimă o alegere operată de subiectul politic care poate fi cercetată inclusiv cu tehnicile cantitative. Preferințele izvorîte din credințe sînt astăzi o problemă centrală a ideologilor. În optica cercetărilor behavioriste opiniile, atitudinile, credințele (O.A.B.) pot fi raționale sau emoționale dar importante pentru viața politică sînt cele dintii, căci se leagă de opțiunea conștientă a unui subiect față de problema publică. Toate trei exprimă în societățile moderne o mare diferențiere căci înseși societățile acestea se caracterizează printr-o mare varietate de structuri. Semnul democrației îl dă chiar acest polimorfism al componentelor unui sistem societal, un pluralism al agenților politici care prin conduitele lor tind să se integreze într-un ansamblu politic stabil, cu instituții care asigură participarea tuturor la controlul și exercițiul puterii [10].

Școala behavioristă are tendința de a considera că într-o societate democratică, pluralistă, rolul disputelor ideologice este în scădere, că există tendințe de a fi înlocuite cu competiția generată de exprimare deschisă a intereselor și chiar de cooperare pe baza apropierii preferințelor publicului.

Se pune astfel problema analizării tuturor componentelor vieții spirituale a actorilor politici, adică a ceea ce se numește *cultură politică*. Pentru Berelson și Steiner întreaga arie de preocupări ale behaviorismului este încununată de studiul comportamentului condiționat de cultură: în stabilirea căilor învățării, a tipurilor de personalitate, a organizării economiei ori a familiei, a distribuirii indivizilor în clase, a relațiilor dintre grupuri [11].

Behaviorismul are meritul de a fi pus în lumină complexitatea determinării unui regim politic democratic care pentru a se realiza în practică trebuie să creeze un anumit cadru al comportamentului agenților politici, cadru în primul rînd instituțional, apoi reglementativ și nu în ultimul rînd cultural-ideologic. Lecția behavioristă care ne interesează în acest context are în vedere calitatea egală a tuturor agenților social-politici unii față de alții, necesitatea instaurării unui ansamblu de reguli, pe care să le respecte toți participanții la viața politică. Totodată behaviorismul releva rolul culturii politice în constituirea și manifestarea unei vieți politice democratice, rezultat la rîndul ei al unei anumite acumulări de practici politice democratice. „Învățarea“ democrației este un proces politic ce se desfășoară în timp și impune o axiologie pe care întreaga masă de membri ai unei societăți trebuie să o valideze.

Intr-o direcție asemănătoare de înțelegere nuanțată a democrației ca regim politic se îndreaptă și concluziile cercetărilor asupra proceselor de modernizare politică. Necesitatea discuției s-a resimțit în urma procesului de decolonizare și afirmare a tinerelor state independente care sînt caracterizate drept societăți tradiționale, în comparație cu statele dezvoltate. Inițiatorul acestor discuții comparate asupra politicilor din lumea a treia față de cele ale occidentului este considerat în SUA. Roy Macridis (1955) [12]. Dar primele criterii ale gradului de dezvoltare politică ce pot fi considerate expresie a unei concepții elaborate despre aceasta temă aparține lui Lucian Pye. Ele sînt:

- a) diferențierea structurală a politicului în cadrul unei societăți.
- b) „capacitatea“ sistemului politic
- c) tendința spre promovarea egalității.

Pentru a le descrie, autorul are în vedere cîteva premise. Astfel, el consideră că structura politică are un caracter universal, în sensul că în chiar și cele mai simple sisteme politice se manifestă o anumită structură politică. Ele pot fi deci comparate după gradul și forma specializării lor structurale. A doua premisă este aceea că și funcțiile politice sînt universale, în măsura în care sînt indispensabile vieții sociale înseși. În al treilea rînd Pye consideră că pentru fiecare funcție politică există în general o instituție corespunzătoare, fapt care în regimurile politice democratice a generat principiul separației puterilor. Dar, în zilele

noastre structurile politice dobîndesc o multifuncționalitate. Ea nu anulează diferențierea structurală cu atît mai pregnantă cu cît societatea este mai dezvoltată. De aici concluzia lui Pye potrivit căreia într-un sistem politic, o anumită structură îndeplinește o anumită funcție. Într-o țară cu sistem politic nedezvoltat, tradițional sau chiar primitiv această diferențiere lipsește și în consecință funcțiile politice nu sînt îndeplinite de structuri diferențiate și specializate; multe se confundă între ele.

Diferența între o țară dezvoltată și una nedezvoltată din unghi politic nu este de natură ci de grad. Ea rezidă în gradul de diferențiere a funcțiilor și de specializare a structurilor. Într-un sistem politic nedezvoltat structuri puțin numeroase exercită funcții puțin diferențiate: un mic număr de indivizi sau de grupuri sociale îndeplinesc toate funcțiile de bază ale sistemului. În schimb într-un sistem politic dezvoltat se practică un soi de diviziune a muncii, structurile cresc în număr și se diferențiază, dar fiecare dintre ele nu acționează izolat ci se întregesc într-un ansamblu coordonat. Autonomia sistemelor nu afectează echilibrul societății în ansamblu dar previne ca vreunul dintre ele să prevaleze asupra celorlalte.

În ce privește „capacitățile sistemului“ Pye invocă trei tipuri:

a) capacitatea de inovare prin care autorul determină capacitatea sistemului de a răspunde la schimbările din societate, la situațiile neprevăzute, care are mare relevanță într-o democrație.

b) capacitatea de mobilizare prin care autorul determină capacitatea sistemului politic de a atrage și utiliza resursele de care dispune, materiale și umane, în beneficiul colectiv. Această mobilizare presupune: convertirea aspirațiilor confuze ale maselor în programe și în politici, difuzarea proiectului colectiv, extragerea resurselor (economice, sociale, umane) necesare, coordonarea unor măsuri de păstrare a ordinii publice.

În sfîrșit L. Pye consideră că a treia dimensiune a dezvoltării politice este dată de tendința afirmării egalității sociale dintre cetățeni. Ea se exprimă în participarea maselor la activitățile politice care dobîndesc treptat o conștiință participativă, o cultură politică de participare. Are loc o trezire politică a subiecților care devin cetățeni „implicați“ în acțiunile politice. Aceasta se poate realiza fie într-o manieră democratică, lărgind cadrele de aplicare a principiului liberal al legalității, fie în una autoritară, de mobilizare. În același sens trebuie să acționeze criteriul universal al legilor care devin reglementări generale, imperioase, aplicabile tuturor, fără deosebiri și privilegii. Totodată recrutarea pentru posturile publice trebuie să aibă în vedere meritul, competența, aptitudinile, formația și nu criteriul ereditar, sau raporturile dintr-o anumită clasă sau castă politică [13].

Toate aceste trăsături ale dezvoltării politice pot avea ritmuri și amplitudini diferite de realizare; nu presupun neapărat o progresie simultană. R.G. Schwartzemberg arată că experiența istorică dovedește prezența unor tensiuni între ele. Astfel, tendința spre egalitate poate diminua „capacitățile“ sistemului. Totodată, în țările lumii a treia, cu sisteme în curs de dezvoltare, din nevoia asigurării dezvoltării economice și a inte-

grării naționale, se limitează exprimarea intereselor pentru a concentra autoritatea în mîna unui partid unic sau a unui lider carismatic. Autorul arată că astfel de tentative teoretice de apreciere a dezvoltării politice a unei societăți sînt în substanța lor impregnate de atașamentul autorilor lor față de idealul democratic occidental, deci față de un singur „model” de dezvoltare, cel caracteristic unor țări din Europa de Vest. Dezvoltarea apare deci ca o evoluție a societății tradiționale spre societăți capitaliste, cel mai frecvent model fiind S.U.A.

În același sens și Ovidiu Trăsnea arată că o tendință prezentă în analiza dezvoltării și modernizării politice (care este un gen de dezvoltare raportată la nivelele cele mai actuale ale stării sistemelor politice) este aceea de a considera că ea se află într-o dependență directă de dezvoltare și modernizare economică. Pornind de la o asemenea premisă se susține ideea că numai țările capitaliste sînt în măsură să dezvolte un sistem politic modern și democratic, pluralist, multipartidic. De aceea în regimurile politice moderne se dezvoltă un consens social, se atenuează conflictele, antagonismele de clasă, este prezentă o opoziție care are acces la guvernare. Portretul unei societăți moderne, dezvoltate politic, preia așadar liniile caracteristice ale democrației [14]. În lumina acestor discuții regimul politic democratic se determină prin participarea membrilor societății la punerea și soluționarea tuturor problemelor colective, într-un cadru instituțional și regulativ care asigură libertatea de gîndire și acțiune în folosul general. Ea presupune:

1. Determinarea agenților politici (individuali și colectivi), a statutului lor egal sub unghi social și politic. Pluralismul agenților politici implică absența oricărui criteriu discriminatoriu între sectoarele societății, împiedică afirmarea unui elitism al egocratului. Un critic al totalitarismului care este Claude Lefort arată că aceasta a putut apare în variașta stabilită tocmai datorită faptului că societatea a fost atomizată, că ea a distrus toate legăturile interumane firești, care se stabilesc într-o societate civilă între agenții social-politici. Pentru ele democrația apare ca o cerință de a uni membrii societății fără a abolii diviziunile, de a determina un spațiu politic în care diviziunea unește.

Puterea socială pe care se edifică puterea politică este rezultanta voințelor manifeste ale membrilor colectivității și ca atare nu poate fi acaparată de către cei ce o exercită. Ea trebuie să păstreze un caracter impersonal în baza căruia să poată garanta ordinea, legea și adevărul.

2. Determinarea instituțiilor politice, a atribuțiilor lor, a raporturilor reciproce dintre ele pe de o parte, dintre ele și societate pe de altă parte. Într-o democrație, sistemul politic instituțional se cere deschis prin toate canalele lui receptării intereselor, voinței colectivității, întregii societăți. Statul nu poate fi acaparată de o clasă socială în detrimentul alteia, nu poate fi instrumentul unei oligarhii ori al unei elite chiar dacă proclamă caracterul nearistocratic al acesteia. Sistemul instituțional (stat, partide politice, grupe de presiune, fronturi politice, alte organisme ce participă la realizarea puterii, chiar dacă se declară neutre — cum este cazul mijloacelor de informare de masă — față de interesele grupale sau partizane) trebuie să păstreze un dialog deschis cu societatea civilă, să

promoveze în fapt conținutul puterii sociale. Să nu permită împlinirea celebrei vorbe a lordului Acton: „puterea te face nebun, puterea absolută te face absolut nebun“.

3. Determinarea relațiilor dintre agenții politici, dintre componentele sistemului instituțional precum și reciproc între cei doi termeni prin care să se precizeze dacă este vorba de cooperare sau antagonism, de consens sau de forță, de echilibru social de tensiune.

Democrația autentică trebuie să aibă în vedere imposibilitatea instituțiilor de a se dezvolta —după expresia lui Schwartzemberg— ca supraputeri fără de starea societății de subputere, cazul dictaturilor sau ca subputeri față de supraputerile societății, cazul societăților industrializate, în care politica se depolitizează.

4. Regulile de conduită în viața politică prin care se reglementează statutul agenților și instituțiilor, acțiunile lor reciproce. Caracterul lor clar, rațional, general-valabil deci non-preferențial, izvorînd dintr-o axiologie umanistă, legată de trebuințele reale ale oamenilor într-un moment critic dat se cere regăsit în Constituții, Statute, Programe, ideologii adecvate, într-un set de drepturi și libertăți ale cetățeanului.

Aceste componente ale regimului politic se află într-o strînsă legătură, întotdeauna pe coordonatele concret-istorice ce definesc o societate. De aceea, a defini un regim politic impune o privire globală asupra complexității elementelor prin care poporul își asigură propria sa conducere.

BIBLIOGRAFIE

1. Barrington Moore, *Social Origins of Dictatorship and Democracy*, Beacon Press, Boston, 1967, pp. 413—414.
2. Jean Leroix, *Crise de la démocratie, crise de la civilisation*, Chronique sociale de la France, Lyon, 1966.
3. M. Duverger, *Sociologie politique*, tr. ed., P.U.F., Paris, 1960, p. 160.
4. Fr. Ghâtelet, E. Pisier-Kouchner, *Les conceptions politiques du XX-e siècle*, P.U.F., Paris (1981).
5. *Mică enciclopedie de politologie*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1977.
6. M. Duverger, *Institutions politiques et droit constitutionnel*, P.U.F., Paris, 1960, p. 13.
7. D. Apter, *Introduction to Political Analysis*, Winthrop Publish., Cambridge, Mass. (1967), pp. 232—237.
8. N. Polsby, R. Dentler, P. Smith. *Politics and Social Life, An Introduction to Political Behavior*, Houghton Mifflin, Boston (1963).
9. H. Lasswell, *Psychologie et science politique aux Etats-Unis*, în vol. *La science politique contemporaine*, U.N.E.S.C.O., 1950. În același volum a se vedea și studiul lui Ch. Merriam.
10. V. O. Key, După D. Apter, *cit. supra*.
11. Idem.
12. Istoricul problemei la R. G. Schwartzemberg, *Sociologie politique*, Ed. Montchrestien, Paris (f. a.), pp. 110—111, 157—176.
13. L. Pye, *Aspects of Political Development*, Boston, 1966.
14. O. Trăsnea, *Probleme de sociologie politică*, Ed. Politică, București, 1975.

INSEMNĂRI DESPRE TOTALITARISM

ARTHUR MIHAILA

ABSTRACT. — **Remarks on Totalitarianism.** In our study we have started from the premise that aggressiveness and destructiveness are fundamental characteristics of the totalitarian regimes which affect all the fields of social life in the totalitarian states. The forms of manifestation of aggressiveness are analysed in the communist and fascist states and the destruction degree of the democratic structures and the former culture. In the second part of the study the author tries to point out the psychological mechanism which made possible that hundred of thousands of people transform themselves into torturers, executioners and sustainers of the totalitarian regimes thus contributing at their establishment and maintenance.

La animale agresivitatea și distructivitatea sînt legate de nevoia de a se hrăni și de a se apăra. Motivațiile comportamentului agresiv și distructiv la om sînt mai complexe. Atunci cînd se manifestă la nivelul individului manifestările agresive sînt condamnate de către societate iar dacă nu sînt motivate (sau dacă motivele nu sînt întemeiate), sînt considerate trăsături patologice. Însă, dacă se manifestă la nivelul grupurilor mari, dacă agresivitatea este socializată, comportamentul agresiv este considerat normal sau necesar și este tolerat de societate sau chiar încurajat. Avem multe exemple de acest fel în trecut cînd au fost distruse culturi, orașe sau civilizații de cele mai multe ori pe baza unor motive de ordin politic sau religios.

În secolul nostru agresivitatea și distructivitatea socială au atins nivele de neimaginat în secolele anterioare. Cele două războaie mondiale cu cortegiul lor de masacre și atrocități au fost doar momente de apogeu în istoria agresivității și distructivității din secolul XX. Agresivitatea a devenit o metodă de legitimare și de menținere a puterii în statele totalitare. Ea s-a manifestat la început în U.R.S.S. odată cu campania comunistă de exterminare a unor clase și grupuri sociale și apoi în Germania nazistă pentru ca mai tirziu să fie aplicată în majoritatea țărilor care au devenit fasciste sau comuniste.

Intoleranța comuniștilor și fasciștilor față de adversarii lor politici s-a manifestat chiar din primele clipe de guvernare. Folosirea terorii și exterminarea fizică a adversarului au fost justificate ideologic. Monopolizarea mass-mediei, manipularea informației și propaganda abilă au contribuit la început la formarea unei opinii publice favorabilă „mijloacelor forte“. Atît comuniștii cît și fasciștii au ajuns la putere în state cu mari dificultăți economice în timpul unei crize politice accentuate. Starea jalnică a economiei a fost explicată prin găsirea unor țapi ispășitori — la naziști aceștia erau evreii iar la comuniști burgezii și chiar burii. Exterminarea acestora și adoptarea unui model de economie cen-

tralizată era prezentată ca fiind singura soluție care ar fi dus la o reechilibrare a economiei și la bunăstarea tuturor.

Agresivitatea a devenit o trăsătură dominantă a regimurilor totalitare. Dacă la început erau vizați ca țintă a agresivității doar adversarii politici ai partidului totalitar, ulterior, după eliminarea fizică a acestora teroarea a fost exercitată arbitrar pentru menținerea unei atmosfere care să împiedice organizarea oricărei forme de împotrivire din partea populației. Teroarea și distructivitatea au afectat toate sferele societății și toate păturile sociale. În afara dictatorului nimeni nu este în siguranță într-un stat totalitar. În regimul totalitar toate mijloacele sînt permise cu condiția de a se subordona scopului principal: conservarea sistemului. Atît în țările comuniste cît și în cele fasciste au fost folosite pe scară mare tortura, amenințările, asasinatele, arestările, pedeapsa capitală. Majoritatea victimelor au fost nevinovate. Ele nu și-au datorat totdeauna soarta unor fapte ostile regimului ci de cele mai multe ori unor simple bănuieli sau faptului că aparțineau unui grup social, unui partid, unei naționalități sau rase menite a fi exterminate. Reacția slujitorilor regimului față de orice formă de opoziție, chiar față de o anecdotă politică sau față de protestul verbal era de o violență exagerată. Cetățenii statului totalitar nu aveau dreptul de a gîndi altceva decît ceea ce le dădea voie regimul. Orice formă de manifestare a libertăților individului era considerată o lezare a intereselor poporului. Dușman al poporului putea fi oricine. Eficiența organelor de represiune era evaluată în funcție de numărul de arestări fără ca cineva să se întrebe dacă pedeapsa este proporțională cu fapta comisă.

Ideologia celor două sisteme, cel comunist și cel fascist era bazată pe unele idei asemănătoare. Ideea predestinării unui grup social și a luptei ca medotă de preluare a puterii este ideea centrală a acestor ideologii. Naziștii extrapolau teoria selecției naturale considerînd că istoria este o luptă continuă pentru supraviețuire și dominație purtată între rase umane superioare și rase inferioare menite să fie stăpînite de primele. Națiunea germană care aparținea rasei ariene era considerată superioară tuturor și deci avea dreptul să-și extindă dominația asupra întregii lumi. Comuniștii vedeau istoria ca o luptă continuă între clasele sociale exploatare dar purtătoare de progres și cele exploatare, retrograde. Atît la fascisti cît și la comuniști lupta trebuia să se termine prin distrugerea totală a adversarilor și a culturii anterioare care trebuia să fie înlocuită cu o cultură nouă bazată pe ideologie și dogmă al cărui fundament erau scrierile de bază ale fondatorilor celor două ideologii (Hitler și respectiv Marx, Engels, Lenin, Stalin).

Sistemul totalitar are drept scop declarat distrugerea sistemului anterior. Este distrusă economia, sistemul politic, cultura, structurile sociale, sistemul juridic, etc. Distructivitatea se extinde asupra tuturor membrilor societății deoarece totalitarismul combină constrîngerea tuturor cu participarea tuturor la constrîngere. Distructivitatea este stimulată și recompensată iar uneori chiar ritualizată (procesele politice publice, pogromurile, arderea cărților interzise etc.). Sînt distruse și structurile microgrupale iar relațiile interumane se răcesc și se răesc.

Societatea totalitară este o societate atomizată deoarece orice formă de organizare socială care nu este oficială a fost privită ca o amenințare potențială la adresa statului și partidului.

Cultura a fost distrusă în mare parte. Hitleriștii au ars în piețele publice cărți ale autorilor evrei, precum și a tuturor celor care s-au împotrivit regimului. Și în celelalte sfere ale culturii s-a procedat la fel. Aceste metode au fost aplicate și în țările comuniste. Cultura a fost considerată un instrument ideologic. Valorile anterioare au fost înlocuite cu pseudovalorile noului regim și a fost instituită cenzura care acționa în toate domeniile. O influență dăunătoare a suferit și limbajul. Au fost create fraze standard, clișee care puteau fi folosite în orice împrejurare de către activiștii de partid și ceilalți slujitori ai regimului.

Știința a fost aservită ideologiei avînd menirea de a demonstra valabilitatea doctrinei oficiale. Fasciștii au căutat să-și sprijine teoriile rasiste prin date științifice oferite de biologie. Datele care infirmau doctrina erau neglijate sau considerate false. Comuniștii au considerat că genetica și cibernetica sînt științe capitaliste, reacționare și au interzis la început cercetările în aceste ramuri.

Regimurile totalitare au manipulat și istoria. Atît comuniștii cît și fasciștii au rescris porțiuni întregi ale istoriei construind o istorie oficială care să ateste și să confirme adevărul teoriilor lor.

Totalitarismul este în esența lui nihilist, distructiv și steril. El nu oferă soluții viabile la problemele societății ci numai profeții lipsite de suportul științei.

Cel mai mult a fost afectat în regimurile totalitare individul. Ideologia totalitaristă neglijează interesele individului subordonîndu-le intereselor statului. Sub motivul unor scopuri superioare i s-au răpit individului toate drepturile iar politicul s-a extins asupra tuturor domeniilor vieții sociale implicîndu-se chiar și în viața intimă a individului (politica demografică, raționalizarea alimentației, monopolizarea timpului liber etc.). S-a încercat o distrugere a omului atît ca persoană fizică cît și a conștiinței lui în scopul aservirii de către stăpînii sistemului. În momentul de față, cînd majoritatea statelor totalitare s-au prăbusit ne întrebăm cum au fost posibile toate acestea. Cum de s-au supus milioane de oameni unui dictator și ce i-a determinat pe unii să execute ordinele torturîndu-și și executîndu-și semenii fără să aibă nici o remușcare.

Herman Rauschnig considera că ascensiunea nazismului s-a datorat antiliberalismului a două categorii sociale: elitele conservatoare și masele pentru care antiliberalismul a luat sensul unei revanșe și justificări. Masele, purtate de impulsuri distructive nu aveau nici o idee despre cum ar trebui organizat noul sistem așa că au putut fi ușor manipulate de către demagogii naziști. În Rusia, Partidul Comunist s-a folosit de ignoranța și disperarea maselor sărăcite, propagînd în rîndurile țăranilor și muncitorilor ura față de burghezie și față de intelectuali, clase transformate în țapi ispășitori.

Gresesc cei care susțin că teama a fost principalul element care a menținut sistemul. Este adevărat că teroarea a fost unul dintre factorii

care au contribuit la stabilitatea în timp a sistemului însă nu a fost factorul hotărâtor pentru că teroarea este exercitată de oameni asupra oamenilor și este mult mai important să aflăm ce i-a făcut pe cei care au slujit regimul să accepte și să suporte sistemul și pe dictator. De asemenea ne întrebăm de ce protestele împotriva regimului au fost atât de puține și de cele mai multe ori individuale.

Comuniștii și fasciștii au conceput un mecanism aproape perfect pentru controlul societății. Administrația propriu-zisă a fost dublată de una de partid care o controla și era de fapt principalul mecanism de decizie. Partidul conducător controla toată societatea. Pentru a putea să-și impună voința au fost sfărâmate toate celelalte structuri de putere care s-ar fi putut opune — partidele și grupările de opoziție, sindicatele, asociațiile cetățenești etc. Unele dintre acestea au fost refăcute de către partid și au devenit simpe curele de transmisie ale voinței partidului. S-a încercat înregimentarea tuturor membrilor societății în partid sau organizații politice afiliate partidului începând cu organizațiile de tineret și sfârșind cu asociațiile profesionale. Orice act putea fi interpretat ca un act politic pentru că partidul standardizase comportamentul cetățenilor în vederea limitării libertății de acțiune a individului. Scopul urmărit era distrugerea societății civile, dezmembrarea ei. Aceste structuri favorizau pasivitatea și conformismul recompensându-le și pedepseau inițiativa. Pentru mulți, traiul în noul regim era mai ușor pentru că este mai ușor să te supui și să execuți ceea ce se cere decât să manifesti inițiativă și să creezi ceva nou.

Partidul și structurile legate de el erau puternic ierarhizate. Centralizarea excesivă a cauzat mari pierderi de ordin economic dar era singura cale de a controla și stăpîni sistemul social. Partidul era condus de un grup superior iar acesta se supunea orbește conducătorului. În sistemul totalitar singurul om liber era dictatorul.

Faptul că atîția oameni s-au supus capriciilor unui dictator a fost explicat prin mecanismul supunerii față de autoritate. Psihologii susțin că mecanismul supunerii față de autoritate este puternic înrădăcinat în conștiința umană. Experimentul lui Milgram ne demonstrează acest mecanism. Subiecții experimentului au fost recrutați prin intermediul unui anunț dat într-un cotidian. Li s-au plătit patru dolari și li s-a explicat scopul experimentului. Erau convocați cîte doi. Ei trebuiau să participe la un studiu asupra învățării. Unul trebuia să joace rolul profesorului iar celălalt trebuia să fie elevul care va învăța o listă de cuvinte răspuns la altă listă de cuvinte stimul (asociate pe perechi — de ex. cer — albastru). Se trăgea la sorti pentru a se decide cine trebuia să fie profesorul și cine elevul. Sarcina profesorului era să citească lista și să verifice dacă răspunsurile sînt bune. De fiecare dată cînd răspunsul era greșit profesorul trebuia să aplice o pedeapsă elevului sub forma unui șoc electric. În acest scop elevul era legat într-un fotoliu și i se aplicau electrozi la mîini. „Profesorul“ era instalat într-un loc de unde să-l vadă pe elev. În fața lui se găsea un dispozitiv cu mai multe manete care trebuiau apăsată pentru a aplica șocul electric. La prima eroare era aplicat un șoc de 15 volți, la a doua de 30 de volți și tot așa cres-

cînd cu cîte 15 volți pînă se ajungea la 450 de volți. Odată experiența începută, în mod natural elevul comite erori. Foarte repede voltajul crește iar elevul începe să se plîngă de durerile resimțite, vrea să înceteze experimentul spunînd că este bolnav cardiac și nu mai rezistă, strigă, iar la un moment dat leșină. De fiecare dată cînd ezită, subiectul este rugat de experimenter să continue. Aceasta se întîmplă chiar și după 330 volți cînd elevul nu mai emite nici un răspuns audibil pentru că și tăcerea este considerată o eroare.

Milgram a repetat de zeci de ori experimentul cu subiecți foarte variați (bărbați, femei, de toate vîrstele și de toate profesiile). În 65% din cazuri profesorul a continuat pînă la 450 de volți. Bineînțeles că elevul era de fapt un actor profesionist iar subiectul era totdeauna profesor. Experimentul dădea rezultate mai slabe atunci cînd experimenterul ezita în ordinele date sau se certa cu un asistent care-i cerea să înceteze. Observăm că mecanismul de supunere în fața autorității a funcționat perfect în sistemele totalitare. Majoritatea torționarilor nașiști sau comuniști ajunși în fața instanței de judecată au susținut că ei au fost simpli executanți ai unor ordine date de o autoritate superioară. Acest mecanism nu funcționează atunci cînd structurile superioare se dereglează. În cazul în care cel care comandă își dezvăluie slăbiciunea au loc acte de nesupunere. De aceea dictaturile reacționază violent la orice semn de nesupunere pentru că orice dovadă de slăbiciune ar cauza fenomene similare de amploare ducînd pînă la urmă la distrugerea sistemului. Ordinea este din această cauză unul dintre laitmotivele sistemului totalitar.

O altă sursă de putere sînt necesitățile individului. Puterea promite satisfacerea unor nevoi folosindu-se de slăbiciunea și lipsa de scrupule a multor indivizi. Lista acestor nevoi este mare într-o societate care neglijează complet interesele individului. Numai dacă te supuneai regimului puteai să te realizezi pe plan profesional și să avansezi. Cei care făceau parte din poliție sau aparatul superior de partid beneficiau de o rețea de magazine de unde puteau să se aprovizioneze cu produse deficitare, ei aveau un salariu mai mare și dispuneau de multiple avantaje.

Rigiditatea sistemului a cauzat multiple frustrări membrilor societății. Frustrările repetate au dus la creșterea impulsurilor agresive și distructive, la acumularea unei tensiuni care nu putea fi descărcată. Nesiguranța economică și socială provoca creșterea stresului și anxietății individului. Însă, cum era imposibilă descărcarea agresivității împotriva celor care o cauzaseră — partidul, guvernul și în ultimă instanță conducătorul — agresivitatea acumulată de societate se descărca împotriva țapilor ispășitori oferiți de regim. Impulsurile agresive nu erau conștientizate ca atare ci erau rationalizate în diverse moduri. Unul dintre motivele obișnuite era patriotismul. Cei care criticau sistemul, partidul sau pe conducător cauzau slăbirea statului și permiteau astfel dușmanilor externi să intervină. De aceea trebuiau exterminați. Chiar dacă erau recunoscute unele greșeli politice sau nevinovăția unor victime era dovedită ulterior se considera că acestea sînt greșeli minore,

inevitabile și care nu contau față de mărețul scop propus de conducător: realizarea unei societăți a bunăstării generale. Nivelul scăzut de trai era interpretat ca o etapă trecătoare și de multe ori era conceput ca rezultat a unor forțe externe sau interne ostile regimului. Raționalizările erau în mare parte oferite de regim care întreprindea o acțiune permanentă de presuasiune și manipulare a informației. Ideologii și propagandiștii căutau să trezească instinctul de conservare al individului prezentându-i preinșii dușmani în culori întunecate și atribuindu-le intenții și puteri malefice. Greșelile guvernanților erau atribuite acestor țapi ispășitori. Faptul că sistemul economic nu funcționa bine se datora după ideologii sistemului muncii insuficiente și sabotajelor. Cei care nu se supuneau dorințelor guvernanților erau „dușmani ai poporului” sau „agenți străini”. Regimurile totalitare alunecă inevitabil spre naționalism. Guvernauții au folosit în orice ocazie teama instinctivă de străin.

Societatea totalitară operează cu categorii bipolare împărțind lumea în două tabere: noi și ei. Atât pentru marxiști cit și pentru naziști lupta politică opunea clase și grupuri mari de oameni. Apartenența individului la un grup prin adeziune sau chiar prin naștere era o crimă. Regimurile totalitare sînt iraționale. Ele se bazează pe sentimente sau pasiuni. Faptul că erai evreu în Germania nazistă sau fiu de burghez în U.R.S.S. te condamna instantaneu la lungi ani de închisoare sau chiar la moarte.

Manipulînd sentimentele maselor propagandiștii au favorizat crearea unui sistem grosolan de prejudecăți. O mare parte din cetățenii Germaniei naziste și-au format o imagine greșită despre evrei care erau considerați ipocriți, hrăpăreți, răi, prefăcuți. Aceleași trăsături erau atribuite în U.R.S.S. membrilor păturilor avute.

Societatea totalitară favorizează mediocritatea și conformismul. Re-compensînd supunerea îi selecționează și îi plasează în primele rînduri ale societății pe cei fără inițiativă care nu sînt periculoși pentru regim. Propaganda răspîndește modelul „omului nou”, a omului societății viitoare iar membrii societății trebuie să se străduiască să îi semene. Distingem între conformismul exterior și cel interior. Din cauza pericolului permanent (existența unui aparat ramificat al poliției secrete și a turnătorilor) membrii societății totalitare trebuiau să-și ascundă opiniile și să se exprime conform unor reguli. Chiar și cei din vîrfurile ierarhiei trebuiau să respecte aceste reguli orice ezitare fiind pedepsită imediat. Persuasiunea permanent exercitată prin intermediul mijloacelor de mass-media precum și prin învățămînt au făcut ca la mulți oameni acest conformism să fie interiorizat. Mulți acceptau teoriile răspîndite de ideologi deși acestea erau contrazise de realitate și au format un mod de gîndire pasiv și servil care justifica orice abuz al puterii. Sistemul de valori oficial devenea un sistem de valori al individului. Opinia publică dezaproba orice poziție independentă. La răspîndirea conformismului a contribuit și morala tradițională conform căreia supunerea este considerată în general drept o virtute iar nesupunerea un păcat.

Pentru activiștii partidului totalitar și pentru mulți membri de partid apărarea tezelor partidului era o manifestare a narcisismului de

grup. Majoritatea celor care au ajuns în posturi de conducere în ierarhia partidului erau incapabili de a se realiza în alt domeniu. Din ratați au devenit elemente importante ale mecanismului de decizie al partidului. Sentimentul apartenenței la un grup care îi accepta și îi respecta i-a făcut să apere interesele grupului în orice situație și să renunțe la personalitatea lor. Narcisismul de grup a fost stimulat prin ritualuri fastuoase care îi făceau să se simtă puternici și importanți. Paradele militare și festivismul au fost manifestări obișnuite în societățile totalitare.

Personalitatea dictatorului explică multe dintre carențele regimului. Mulți dictatori s-au născut într-un mediu sărac de la periferia societății și au fost măcinați de dorința de a-și lua revanșa în fața unei lumi care i-a respins până atunci. Stalin a fost fiul unui cizmar analfabet și alcoolic dintr-un sat georgian. Ceaușescu provenea dintr-o familie săracă de țărani iar Hitler era un boem leneș care nu a practicat nici o meserie până când nu a intrat în rândurile partidului nazist. Partidul le-a oferit dictatorilor șansa vieții lor — de a se răzbuna și de a stăpîni lumea care îi marginalizase.

Toate aceste fenomene și trăsături specifice au făcut din regimul totalitar cel mai inuman și crud regim existent de la începuturile istoriei și până azi. Și totuși acest regim nu a reprezentat un moment de nebunie a umanității; deși irațional a fost conceput și realizat de minți raționale, sănătoase dar avînd o sete de putere nemărginită. Istoria ne arată că aceste regimuri au fost generate de situații specifice de criză economică și socială, de disperarea milioane de oameni care nu mai aveau nici o speranță pentru viitor și au încercat să construiască o lume mai bună fiind înșelați de profetiile și mesianismul unor falși profeti. Pentru a se evita repetarea acestei situații trebuie ca oamenilor să li se ofere o viață decentă și posibilități de realizare a dorințelor și aspirațiilor lor. Pentru a se evita transformarea oamenilor în fiare ei trebuie să fie priviți și tratați totdeauna ca oameni și nu ca niște roțițe ale mecanismului social.

REVOLUȚIE ȘI INTOLERANȚĂ

ANA LUDUȘAN

RÉSUMÉ. — Révolution et intolérance. L'Article se propose de faire l'analyse de certains aspects psycho-sociologiques significatifs qui se rapportent à l'atmosphère prérévolutionnaire, révolutionnaire (les événements de 21—22 décembre 1989) et postrévolutionnaire dans l'entreprise „Metalul Roșu” (Le Métal Rouge) de la Cluj. Bien que l'analyse soit peu fondée sur les données concrètes, connaissance de „l'intérieur” de la situation par l'auteur de l'article, confère de la signification à l'étude et les traits caractéristiques de l'entreprise (qui comprend plus 3600 salariés) lui assure une certaine représentativité pour tout le pays.

Vom încerca circumscrierea unei fenomenologii sociologice la nivel de grup mare prin analiza unei întreprinderi de peste 3600 de salariați care înainte de 22 decembrie 1989 avea inclusiv structuri politice pe lângă cele organizatorice și socio-profesionale. Spunem acest lucru cu intenția de a sublinia similitudinea trăirilor din sinul acestui grup cu aceea a trăirilor majorității oamenilor acestei țări. Ne vom referi la întreprinderea „Metalul Roșu” din Cluj-Napoca, întreprindere profilată pe construcția de mașini pentru finisaj textil. Vom încerca o scurtă trecere în revistă a principalelor etape din evoluția ei până la Revoluția din decembrie 1989.

În anul 1970 are posibilități de extindere prin investiții acordate de stat și astfel trece de la o întreprindere profilată pe fabricarea produselor meșteșugărești și de uz casnic la o industrie de mașini cu un înalt grad de automatizare, ceea ce înseamnă industrie modernă. Intră în colaborare cu firme de prestigiu în finisaj textil cum sînt: firmele Brückner, L.T.G. și Thiess din R.F.G., firma Benninger din Elveția, firma Stork din Olanda și Coll din Spania. În scurt timp pășește pe piața externă prin produse proprii mai întîi în Grecia, Congo, Ungaria, Cehoslovacia, R.D.G., Bangladesh apoi în Polonia, U.R.S.S., China. Tehnologia modernă cere meseriași de înaltă calificare, ingineri și tehnicieni bine pregătiți profesional. Se formează nuclee de muncă în jurul unor meseriași, ingineri, tehnicieni de marcă, care imprimă un stil de muncă eficient. Remunerarea se face în mare măsură după calitatea și cantitatea muncii, în acord individual sau regie, la nivelul secțiilor productive și în acord global la nivelul secțiilor de proiectare și pregătirea fabricației. Pe lângă plata propriu-zisă există și alte forme de cointeresare; depășiri de plan, premii, sporuri, plata invențiilor și inovațiilor. Forma bănească nu este singura formă de apreciere a muncii, ci este corelată cu cea a prestigiului profesional. În politica de personal și în cazul promovărilor se ține cont de prestigiul profesional și de calificare. Meseriașul de marcă are un loc aparte în structura întreprinderii. Cîștigurile sînt corelate cu un climat sănătos de

muncă cu asemenea condiții tehnice și organizatorice care impun o riguroasă disciplină tehnologică, o disciplină serioasă a muncii, într-un cuvânt, o integrare într-un comportament industrial adecvat.

Integrarea profesională este asociată cu un nivel de trai relativ ridicat, resimțit prin puterea de cumpărare reală a banilor, prin posibilitatea construirii sau cumpărării unei locuințe, accesul la învățământul de toate gradele, condiții de asistență medicală bune, servicii sociale gratuite. Toate acestea se raportau desigur la un nivel de aspirații existente într-un sistem totalitar instituit și închis, dar care totuși în anii '70 cunoștea o oarecare larghețe.

Treptat însă, acest climat de integrare profesională și socio-culturală s-a degradat. Procesul de degradare are cauze precise, cu efecte neîntârziate. Cauzele sînt complexe, se întrepătrund și nu întotdeauna e limpede care din ele a fost hotărîtoare. Cert este că acest proces de degradare se suprapune pe procesul general de degradare a vieții întregii țări, oglinindu-i aproape cu fidelitate cauzele și efectele, ca parte semnificativă a întregului. Încercăm o analiză a acestei degradări la nivelul întreprinderii.

Paralel cu o centralizare tot mai accentuată a economiei prin care întreprinderii i se luau drepturile de decizie majoră: plan producție, plan aprovizionare, piață de desfacere, cooperare cu firme similare din economia mondială, ea absoarbe forță de muncă cu un grad scăzut de calificare și cu probleme serioase de integrare socio-profesională.

Centralizarea economiei duce la stabilirea unui plan de producție artificial, care nu ține cont de înzestrarea tehnică a întreprinderii, de gradul de calificare a forței de muncă, de posibilitățile de aprovizionare cu materii prime și materiale, de cercetarea pe piața internă și externă, de gradul de competitivitate a produselor. Nu se face o corelare optimă între costurile de producție și beneficii. Întreprinderea avînd profil de serie mică sau unicate lucrează cu regii mari, costuri de fabricație mari. Comparativ cu firmele similare din străinătate, costurile noastre de producție sînt mult mai mari, însă pe piața externă vindem cu prețuri sub costurile de producție. Disfuncționalitățile productive se cumulează cu o proastă politică de personal. Aceasta se datorează faptului că deciziile se iau în C.O.M. iar factorul politic primează în toate evaluările. Promovările se fac pe baza criteriilor extraprofesionale. Pe lângă acestea se adaugă fenomenele de nepotism, favoritism și printr-o aglomerare a orașului cu forță de muncă disponibilă. Într-o atmosferă în care salariile reale sînt marginalizate, în care retribuirea nu se face după cantitatea și calitatea muncii, ci funcție de categoria profesională și vechime, iar categoria profesională trece prin rigla politicului, munca devine un factor obiectiv de înstrăinare și alienare. În măsura în care sînt resimțite și conștientizate aceste efecte, angajatul are un tot mai slab atașament față de munca prestată, a căror factori stimulativi economici și psihici lipsesc.

Nu știm în ce măsură teoria lui Marx cu privire la înstrăinarea muncitorului față de obiectul muncii sale, se confirmă în cazul în care acesta este proprietar. Emitem o ipoteză după care el n-ar avea o perce-

pere reală a calității lui de proprietar, această calitate fiind una generică, și în acest caz fenomenul de înstrăinare devine real dar fetișizat.

Efectele profesionale se coroborează cu cele economice. Planul de producție crește, productivitatea muncii scade. Beneficiile și remunerația scad sub 80% la o mare parte din salariați pe termen lung. Lipsesc alimentele, îmbrăcămintea, încălțămintea, medicamentele, asistența medicală și socială se situează la limita incredibilului. Ajutoarele bănești de boală se acordă numai în cazuri de urgență și cu întârzieri pînă la șase luni. Majoritatea salariaților sînt nevoiți să facă împrumuturi de la casa de ajutor reciproc, pentru a face față cheltuielilor curente. Se înregistrează o scădere simțitoare a disciplinei muncii, precum și a celei tehnologice, factori cu o pondere de disfuncționalitate foarte mare în procesul muncii.

Se efectuează un studiu concret, pe un eșantion semnificativ pentru a selecta și concretiza cauzele obiective și subiective ale lipsei de disciplină în muncă precum și formularea unei strategii de optimizare.

Dintre cauzele obiective enumerăm pe cele mai importante:

Atelierele de proiectare nu au un plan anual de proiectare, împărțit pe trimestre și corelat cu planul director, cu o evaluare globală a lucrărilor și cu termene de predare corelate cu încărcarea reală existentă pe specialități și efective de muncă. Se lucrează „în stil pompieristic“ fără timp de documentare, cu acordarea unui sfert din timpul optim de realizare a proiectelor și acestea la produse prototip sau serie zero, unde calitatea documentației este hotărîtoare în realizarea unui produs competitiv. La faza de execuție nu există jurnalul prototipului, documentație completă, standarduri de probă. Circulația informației este disfuncțională, se înregistrează paralelisme, încrucișări, dezinformări în nevoia de a stabili un echilibru artificial în fluxul producției. Nu există documentație tehnică completă la nici un nivel, iar documentarea este mult sub nivelul anilor '70. Cauzele obiective se asociază cu cele subiective de insatisfacție profesională care se răspindesc pe o paletă largă de răspunsuri de genul celor citate mai jos: „Acordul global nu face diferențiere între cei ce muncesc și cei care nu muncesc“. „Se merge pe modelul minimei rezistențe“. „Dai în calul care trage“. „Sînt prea multe cazurile de favoritism, nepotism, promovare politică, nu profesională“. „Nu există prestigiu profesional, ci carieristic“. „Principiul «se poate și fără muncă» se extinde, este molipsitor, și nu se iau măsuri organizatorice de combatere a lui“. „Retribuția se acordă pe baza prezenței fizice și nu a eficienței economice“. „Cei care au idei, vor să realizeze ceva nou, deranjează“. „Frigul din încăperi și lipsa oricăror condiții omenești, te fac neom nu meseriaș“...

Cauzele din interiorul întreprinderii se cumulează celor politico-sociale din țară. Anul 1989 este traversat de două momente hotărîtoare care vor declanșa Revoluția. Ele se succed într-o formă procesuală mai mult sau mai puțin conștientă. Primul moment îl constituie plenara comitetului de partid în care se hotărâște propunerea de realegere a lui Ceaușescu la conducerea țării, iar al doilea este congresul al XIV-lea al partidului. Puțini au fost conștienți că aceste două momente au umplut

paharul. Situația este similară la nivel de întreprindere și la nivel de țară. Oamenii acestei întreprinderi și ai acestei țări trăiau un fel de anestezie permanentă pentru a se apăra de șocurile la care erau supuși. Abulia era impusă de instinctul de conservare, dar era și o formă de rezistență, singura posibilă într-un sistem represiv ca acela al lui Ceaușescu. Toți cei care și-au exprimat adevăratele simțăminte pentru realegerea lui în funcția de președinte al țării, știau că aceasta înseamnă condamnarea definitivă, distrugerea totală a țării, dar mai știau că orice altă alternativă de expresie nu este posibilă. Ce bănuiau, dacă nu se cunoșteau, care vor fi consecințele unei eventuale opoziții, fiindcă nu se spera la o solidarizare unanimă așa cum a realizat Revoluția. De aceea toți s-au înscris în acest rol cu o docilitate imbecilă, lăsând să se vadă, fără puțință de tăgadă, lipsa lor de adevărate simțăminte. Era o disjunctie totală între vorbă și convingerile personale, se juca o farsă care voia să grăbească sfârșitul implacabil. Senzația de farsă, de artificialitate, alături de abulia care cuprinsese întreaga țară, și de senzația și convingerea că lucrurile nu mai pot continua „așa“, erau singurele forme de opoziție în fața unui regim bazat pe un sistem represiv incalculabil. Conștientizarea mai mult sau mai puțin unanimă a impasului politic, era asociat cu înțelegerea faptului că întreprinderea devenise total nefuncțională, fără perspectivă. Amenințările că nu vom avea piețe de desfacere erau asociate cu calitatea tot mai proastă a produselor din cauza lipsei de materiale corespunzătoare, a înlocuirilor oțelurilor aliate și a aliajelor nefieroase, deficitare, cu materiale care nu corespund caracteristicilor tehnice cerute, a lipsei de energie care creează disfuncționalități în procesul de producție cu consecințe dezastruoase. Toate aceste fenomene sînt asociate cu modelul totalitar al lui Ceaușescu și cu centralizarea excesivă a economiei. Emitem o ipoteză conform căreia Ceaușescu și centralizarea excesivă a economiei nu ar fi fost posibile, în măsura în care ele s-au exercitat, dacă fiecare întreprindere nu s-ar fi întrecut în a minți pe planul directivelor venite „de sus“, nu ar fi acceptat planurile artificiale și indicațiile nejustificate economic. Emitem ipoteza că întreprinderile prin situațiile economice realiste pe care le-ar fi putut prezenta și insista asupra lor, ar fi putut constitui primele și cele mai sigure elemente de rezistență împotriva lui Ceaușescu și a centralizării excesive. Sigur că sistemul își lua măsurile lui de asigurare și-și impunea proprii lui directori, buni activiști, care se înscriau docili în frontul de ascultare a „ordinelor“. Nu neglijăm toate pirghiile prin care sistemul totalitar, nu numai la noi, ci din întregul sistem socialist, își asigura suveranitatea. Dar insistăm asupra ipotezei că întreprinderile, marile întreprinderi economice pot constitui un factor de rezistență serioasă în orice sistem socio-economic, în măsura în care ele au conștiința propriei lor puteri. Ele pot crea un climat, inclusiv unul ideologic prin determinațiile și repercusiunile lor sociale, prin conștiința de clasă a celor care formează aceste întreprinderi. Mergînd pe această idee se neglijează existența la cele mai joase nivele, a unui model totalitar, care a intrat atît de mult în reflexul condițional al celor care l-au exersat încît nu mai aveau controlul asupra lui, nu mai putea fi perceput ca un model totalitar ci ca pe ceva care se impune

în „condițiile respective“. O manieră totalitară se justifică într-un sistem totalitar dar într-unul democratic devine „existență în minciună“ potrivit concepției lui Vaclav Havel. Astfel putem spune că majoritatea directorilor de întreprinderi, secretari de partid precum și mulți alți factori de decizie și putere, chiar și „aprozaristul“ erau mici dictatori după modelul lui Ceaușescu pe care îl detestau. Se pare că la nivelul puterii, cât de mică ar fi ea, se rarefiază în așa măsură aerul încît se produce un fel de amețeală, de lipsă de percepere adecvată a realității și de o mistificare a propriilor tale posibilități, încît dintr-un om cu limite inerente devii un fel de zeu, Dumnezeu, care le poate și le știe pe toate. Majoritatea celor ajunși să joace niște roluri — la care se adaugă autoritatea și puterea în sine a posturii respective — își însușesc puterea și autoritatea posturii ca pe propriile lor calități. Aceasta se datorează și faptului că fenomenul oglinzilor mistificatoare intră în joc. Și ceilalți (sau mulți dintre ei) atribuie puterea și autoritatea rolului, persoanei care joacă acest rol. Puțini sînt cei care se sustrag acestor tentații și mistificări, puțini sînt aceia care-și păstrează distanța obiectivă și lucidă față de fascinația pūterii. Cazul lui Cincinnatus este unic? Oricum foarte rar. De aceea a fost posibilă o degradare în așa măsură a economiei țării noastre. Unda carismatică a teoriei elitelor a funcționat negativ, dar eficient, ca și în cazul lui Hitler, Stalin. Și generalii lui Hitler întrevedeau perspectivele totalitarismului, dar nu i se puteau opune, sau în prima fază nici nu voiau s-o facă. La noi s-a mers mai departe. Nimeni nu dorea realegerea lui Ceaușescu în fruntea țării și cu toate acestea l-am propus în „unanimitate“. Toată lumea aștepta să se „întîmple ceva“ în timp ce nimeni, sau aproape nimeni, nu acționa în vreun fel. Cazurile de opoziție erau izolate, nesolidare și fără șanse. Congresul a însemnat ultima picătură în paharul care sta să se reverse. Senzația de farsă la care asistam în timpul congresului întărea și mai mult convingerea oamenilor că „așa nu se mai poate“. Unii spuneau deschis: „Trebuie să se întîmple ceva, trebuie“. Această unanimitate a însemnat de fapt maturizarea unei situații revoluționare care s-a creat an de an și s-a accentuat în ultimii cinci ani, forțînd limitele imposibilului. În întreprindere, și nu numai, tensiunea ajunsese la maximum, toată lumea vorbea despre același lucru, îi preocupa un singur lucru: „Cum să scăpăm de cel pe care l-am ales“.

Nu contestăm meritele Timișoarei și ne închinăm în fața curajului și dîrzeniei de care a dat dovadă, dar credem că oriunde s-ar fi întîmplat ceva neprevăzut în țara asta, ar fi constituit scintea care era necesară Revoluției. Felul în care a decurs Revoluția în următoarele zile și amploarea ei din 21—22 decembrie în toată țara, dovedește că era „suficient să explodeze un autobuz“ după foarte uzata opinie din timpul congresului. În întreprindere toate televiziunile din dotarea calculatoarelor au fost folosite ca televiziune în timpul congresului, dar nu fiindcă oamenii n-ar fi știut „cum se vor desfășura lucrările“ ci fiindcă nutreau o speranță nemărturisită că „se va întîmpla ceva“. Apatia și descurajarea care s-au lăsat după încheierea lucrărilor congresului semănau cu o boală grea. Dar nu una oarecare, ci una din care ieși „sau viu sau mort“,

încît în 22 decembrie nu a mirat pe nimeni plimbarea inutilă a directorilor prin secții, care se arătau îngrijorați de soarta celor care se hotărîseră să iasă în stradă. Ceea ce părea nefiresc era faptul că ei nu se aliniau la un act istoric iminent, mai ales că toată lumea îi auzea înjurîndu-l pe Ceaușescu în gura mare, fără nici o fereală, iar în 18 decembrie cînd s-a răspîndit vestea despre revolta de la Timișoara păreau fericiți că „în sfîrșit a venit și ziua mult așteptată”. Și totuși nu s-au angajat într-o acțiune fermă cum au făcut cei încolonați în fața clădirii administrative la ora opt dimineța în data de 22 decembrie. Sigur că atunci nimeni nu putea prevedea că istoria se va scrie cu iuțeala cu care s-a scris în ziua aceea, iar ei reprezentau, de fapt, sistemul împotriva căruia s-au ridicat masele. Postura le impunea neimplicarea în Revoluție, cursul istoriei le-ar fi impus alăturarea la evenimente, așa cum a făcut armata, de pildă. Fabrica, țara, s-a împărțit în acele zile în două grupe. Una înebunită de frig, foame, boli, întuneric, manipulare, subcultură, înfeudare umană, care a ieșit pe străzi, avînd convingerea că nimic mai rău nu i se poate întîmpla. Nici perspectiva morții n-o putea opri să-și ceară dreptul la ființare. Acestei grupe conștiente de atitudinea pe care o avea în acel moment istoric i s-au adăugat curioșii, chiar diversioniștii. Există ipoteze după care coloana de muncitori și intelectuali porniți de la întreprindere ar fi fost flancată de informatori. Posibil, deoarece cumpăna istoriei era imprevizibilă la acea oră, iar sistemul era pregătit să-și ia măsurile de siguranță. Nu s-ar fi tras în oraș (pe străzi), „s-ar fi operat la locul de muncă”. La ora 10,30 cînd demonstrația atingea una din culmile ei, în Piața Mihai Viteazul se filma nestingherit dintr-unul din balcoanele blocului din spatele statuii. Și nu cu un aparat oarecare, ci cu o cameră de luat vederi, una dintre acelea folosite la mitingurile organizate nu de mult în Piața Păcii. Deci se filma oficial.

Cealaltă parte a oamenilor era formată din cei care trebuiau să se asigure, să vadă încotro se îndreaptă lucrurile, fricoșii și confuzii. Opacitatea era fenomenul cel mai interesant și de neașteptat la nivelul factorilor de decizie, care ar trebui să fie înzestrați cu clarviziune, flexibilitate, profunzime, responsabilitate. Ceaușescu vedea cum se prăbușește sistemul totalitar în toată Europa de Est și el declara că va rămîne pe baricade și va garanta victoria socialismului. Același lucru se întîmplă la nivelul întreprinderii. Răul era întrupat în cele două persoane și exista înafara noastră. Nimeni nu vrea, nu poate, să accepte că dictatura este sădită în noi, încifrată, că am conviețuit cu ea și o purtăm ca pe un microb. Că cei care au ieșit pe străzi au reprezentat doar 10% din poporul acesta și puțini s-au eliberat definitiv de prejudecăți. Poate au înlocuit unele cu altele. Poate s-au eliberat în fața armelor de violență, de greul adunat atîta vreme. După ce armele au tăcut, au ieșit cei fricoși din ei înșiși. A început un adevărat război. Nu cu lupte de stradă ca în Beirut, nu cu lupte de gherilă, dar uneori mai violente ca acestea. S-au înregistrat frecvente presiuni de demisii la nivelul directorilor, șefilor de secții, servicii, maiștri. Cei care au făcut revoluția nu mai voiau să fie conduși de cei care se lasă mituiți, de cei care vînd locurile de muncă și locuințele întreprinderii, de cei care întretin relații cu industria cărnii,

laptelui, cu cei din agricultură, iar rezultatele acestor relații se împart discriminatoriu. Nu mai vor să fie conduși de cei care bat cu pumnul în masă, înjură, dezinformează, manipulează.

Cererile de demisie a șefului serviciului Personal-Învățământ-Retri-buire, precum și a șefului serviciului Administrativ, în toate platformele program ale secțiilor de producție dovedesc abuzurile exercitate la nivel de politică de personal și promovări precum și la nivelul administrării drepturilor economice și sociale ale angajaților. Modelul micului dictator era prezent pînă la cele mai joase nivele.

Întreprinderea se confruntă cu o situație fără precedent. Cei care nu au fost compromiși, nu dețin exercițiul și vocația puterii; iar în noua situație nu pot fi folosiți în politică și organizare. Garanția morală nu e suficientă pentru a fi un bun leader. Este nevoie de suplete și nu întotdeauna de cunoștințe profesionale temeinice. Pe lîngă cei fără exercițiul puterii, apare pericolul celor fără valoare reală care în noile condiții revendică locuri în față, invocînd meritul de a nu fi fost „implicați în vechiul regim“.

Există cei modești, merituoși care au fost marginalizați în sistemul totalitar și care stau deoparte și acum.

Cei care își pierd pozițiile, nu văd în asta un act de justiție socială ci un afront personal, o injustiție făcută la persoana lor. Nici unul nu e dispus să înțeleagă că ideologia totalitară a avut reprezentanții ei pe care i-a folosit cu aceeași eficacitate și teroare împotriva populației ca și în cazul securității. În loc să se angajeze într-un dialog cu cei din fabrică, cu cei care cereau revendicări, transformări înăuntrul întreprinderii, cu compartimentele tehnice care erau în măsură să propună restructurări de principiu și de fond, s-au situat pe o poziție inflexibilă, de conservare a vechii structuri, a vechilor mentalități și a vechilor obișnuințe de acțiune. În loc de dialog s-au obținut două monologuri la fel de intolerante și radicale. Unul, purtat de conducere, care nu-ți lasă dreptul la replică, considerîndu-se detinătorul adevărului absolut, mimînd rolul de victimă a „acestui tăvălug al istoriei“. Celălalt, purtat de restul oamenilor din fabrică și care nu dețineau nici exercițiul puterii, nici strategia unui demers democratic. Două tabere la fel de puternice. Cei din vechea conducere, obișnuiți să manipuleze, să aservească, și cei neimplicați pînă acum în exercițiul puterii și care se împotmoleau în propriile lor principii, sau nu le știau canaliza spre o acțiune eficientă, dar care erau mulți și neclintii.

Schimbările s-au produs dar lumea a rămas scindată. Orgoliile rănite, marginalizările inerente, injustitiile chiar fără voie, au creat o stare minată care îi face și pe prieteni să se ocolească. Incertitudinile, indeciziile, lipsa unei perspective clare, îi fac pe oameni violenți, răi, intoleranți. În această privință cu toții seamănă între ei. Se observă un fenomen ciudat: cei care pînă acum trei luni justificau totalitarismul, acum au adoptat o poziție de dreapta. Cum se explică poziția frecventă la nivelul cadrelor cu pregătire superioară și la nivelul tinerilor? La nivelul tinerilor se poate emite ipoteza unei cunoașteri limitate, a unei experiențe nefaste pe care au trăit-o, ultimii zece ani au fost cu adevărat

reprobabili, pe baza căreia s-a născut această reacție de contestare violentă. N-au cum să justifice un sistem care le-a adus numai nenorociri; dar nu pot aprecia nici consecințele atitudinii lor, angajării lor de acum. Cu cei cu care am întreprins contacte nu par să aibă o concepție politică încheată, justificată într-un sistem de valori, vor pur și simplu altceva, vor bani, belșug, deschidere. De fapt, nici nu par să aibă o opțiune politică.

Cu puține excepții, credem că cei care au fost în avangarda partidului vor fi viitorii capitaliști dacă aceasta va fi formula socială adoptată. Această poziție se explică prin:

1. Această categorie socială a fost lipsită de convingeri politice interiorizate. Nu au făcut carieră politică determinați de convingeri politice proprii, ci din rațiuni economice și de prestigiu.

2. Sint singurii (pe lângă cei din securitate, M.Ap.N., ciobani, legumicultori) care dețin oarecare fonduri materiale, au o situație economică mai bună.

3. În măsura în care au fost siliți să demisioneze, vor fi primii care vor face pași în privatizare cu toate consecințele socio-politice ce vor decurge din viitoarele lor poziții privilegiate.

4. Sint întreprinzători, s-au dovedit „eficienți“ și în situații extrem de dificile. Nu a fost deloc ușor să-și păstreze poziția mințind, dezinformând, manipulând.

O societate bazată pe inițiativă, concurență și pe piață liberă, nu este o societate echitabilă și morală din punctul de vedere al tuturor membrilor societății.

Revoluția a creat posibilitatea unui nou start pe care aproape fiecare l-a înțeles în felul lui. Cei flămânzi și oropsiți s-au năpustit să ceară revendicări economice, cei marginalizați firesc au crezut că e momentul să iasă din umbră, iar carieristii și cei vechi și cei noi au profitat sau profită din plin de conjunctură.

Toată lumea este interesată cum vor evolua lucrurile. chiar aici în întreprindere, toată lumea se simte răspunzătoare, dorește să se implice, să aibă dreptul la privilegii și poziții pe care alfădată nici nu le-ar fi visat și cărora probabil nu le-ar face față. În numele vieții grele pe care am dus-o și în numele morților și martirilor pe care cu toții îi invocă ca pe niște merite personale, cer salarii mai mari, demisii, privilegii și posturi, mâncare mai bună și mai multă, tot ce n-a fost pînă acum și dacă se poate fără muncă, omițind cele mai elementare principii morale și nu numai morale, ci democratice, în numele cărora s-au instituit la toate nivelurile mii, milioane de monologuri. Din monologul repetat la neșfârșit de dictator și neascultat de nimeni, după Revoluție am început cu toții să monologăm, la fel de intolerant ca el, cu aceleași metode ca ale lui. F.S.N.-ul acuză partidele de vânzare de țară și amestec din afară. Partidele acuză F.S.N.-ul de totalitarism și dictatură.

Toate acestea nu dovedesc altceva decît faptul că în noi e încifrat spiritul intolerant și că într-adevăr ne trebuie timp pînă cînd vom învăța să dialogăm la nivel de principii și de cunoaștere realistă a vieții.

RECENZII

Gilles Ferréolet Jean-Pierre Noreck, **Introduction à la sociologie**, Armand Colin, Paris, 1989

Lucrarea pe care o prezentăm este un manual de dimensiuni relativ modeste (cca 200 pagini), ce se adresează, în principal, studenților din primul ciclu universitar care studiază sociologia, dar și altor persoane interesate de problematica de bază a acestei discipline. Nimic spectaculos sau deosebit nu transpare din lectura textului în cauză, dar aceasta nu constituie un motiv cît de cît întemeiat pentru a ignora o asemenea apariție. Dimpotrivă, credem că, în momentul de față, pentru toți cei implicați, într-un fel sau altul, în predarea, studierea sau practicarea sociologiei la noi este necesară o informare nu numai în legătură cu ceea ce se publică pe plan mondial în domeniile restrînse, specializate de cercetare, ci și una legată de acest gen de apariții (manuale, tratate, compendii etc.), care pot servi fie ca modele de inspirație pentru predarea sociologiei, fie ca instrumente capabile să ofere o imagine sintetică asupra stadiului atins la ora actuală de disciplina pe care o slujim sau, cel puțin, ca o imagine a imaginii sociologiei în rîndul anumitor comunități de specialiști ai domeniului.

Evident că, fiind vorba de un manual, recenzentul nu trebuie să caute neapărat idei ori puncte de vedere originale, ci să se străduiască să pună în evidență, în mod cît mai fidel, modul de structurare a materialului tratat, sugerînd astfel poziția autorilor în legătură cu cîteva chestiuni importante pe care orice manual este chemat să le trateze: istoricul disciplinei, metodologia, principalele probleme cercetate și stadiul la care s-a ajuns în cercetarea lor. În acest sens, sarcina noastră este facilitată de claritatea expunerii și de consecvența cu care este urmat planul de prezentare, menționat chiar în „cuvîntul înainte”.

Lucrarea cuprinde două părți principale, fiecare divizată în cîteva capitole. Prima se apleacă succint (în două capitole) asupra istoriei sociologiei și a

specificului ei ca știință, în vreme ce a doua prezintă, în șase capitole distincte, tot atîtea domenii majore de cercetare. Să trecem rapid în revistă, în scop exclusiv de prezentare și fără comentarii sau aprecieri de valoare, cele opt capitole ale cărții celor doi autori.

Primul capitol, intitulat „Părinții fondatori”, prezintă cîteva considerații preliminare în legătură cu geneza sociologiei (condițiile sociale care au făcut-o posibilă și au reclamat-o, unele nume de gînditori ce ar putea fi considerați drept precursori: Hobbes, Rousseau, Montesquieu etc. și alte aspecte introductive). Dintre numele ilustre care au contribuit la fondarea sociologiei ca disciplină de sine stătătoare, sînt alese și prezentate șase, împărțite în mod egal în două curente majore: cel numit de autori al „sociologiei faptului social”, avînd la bază refuzul explicării faptelor sociale prin motivații sau proiecte individuale, adoptarea metodei de analiză holiste și căutarea identificării și formulării legilor sociale (A. Comte, E. Durkheim, K. Marx) și cel prezentat sub numele de „sociologie a acțiunii sociale”, ce pleacă, evident de la premise opuse, precum: înțelegerea motivațiilor actorilor individuali, situarea lor în funcție de relațiile ce le întretin unii cu alții într-o situație dată și analiza strategiilor și rezultatelor actorilor, curent ilustrat aici de numele lui Alexis de Tocqueville, Max Weber și Georg Simmel.

Capitolul al doilea poartă titlul „Cunoașterea socialului” și cuprinde o discuție asupra specificității științelor sociale (în cadrul căreia se reia problema explicației și comprehensiunii) iar o altă asupra tehnicilor de cercetare empirică. Ambele demersuri conțin și concretizări: în primul caz, exemple de paradigme sociologice, în al doilea, operaționalizarea categoriilor socio-profesionale utilizată în Franța.

În fruntea aspectelor de continut ale sociologiei, tratate începînd din capitolul 3, se plasează problema stratificărilor și a ierarhiilor sociale. Plecînd de la constatarea că orice societate este stratificată și ierarhizată, se

reamintesc câteva dintre contribuțiile aduse la tratarea acestui domeniu de diverși gânditori, subliniindu-se luarea în stăpînire a respectivei problematice de către sociologie. Un paragraf dens este acordat diviziunii societății în clase, urmat de un altul ce fructifică diversele abordări ale ierarhiei sociale de către sociologii francezi contemporani.

Al patrulea capitol este destinat tratării instituțiilor familiale și a procesului de socializare. Sînt abordate, într-o manieră sintetică, multiplele aspecte care, în mod tradițional, constituie obiectul sociologiei familiei, rolul acestei instituții în socializarea copilului, tipurile de familii, situația familiei contemporane etc.

„Educație și inegalități” se intitulază următorul capitol al cărții, al 5-lea. După cum lesne se poate bănui, se prezintă aici, într-o formă concentrată, o chestiune aflată de mai multe decenii în centrul atenției sociologilor occidentali: rolul școlii în producerea și reproducerea structurii sociale. După ce se trec în revistă unele contribuții ale sociologilor din Franța, începînd cu Durkheim, la dezvoltarea sociologiei educației, se analizează trei direcții principale, în sociologia franceză actuală, de interpretare a relației dintre sistemele ierarhice școlar și social: (i) teoria lui R. Estabiet, conform căreia sistemul școlar reproduce diviziunea capitalistă a muncii; (ii) teoria lui P. Bourdieu, după care sistemul școlar reproduce capitalul simbolic al claselor dominante și (iii) teoria lui R. Boudon, ce interpretează fenomenele în termeni de strategii individuale, deci ca efecte emergente ale acțiunilor raționale ale indivizilor și familiilor lor.

Următorul capitol — al 6-lea — este dedicat „culturii și stilurilor de viață”. Se trece de la o primă parte în care sînt expuse problemele generale ale sociologiei culturii la o alta axată pe aspectele mai concrete ale stilurilor de viață, ilustrate și prin rezultatele numeroaselor cercetări empirice.

Capitolul al 7-lea tratează, în linii mari ceea ce sîntem obișnuiți a considera drept problematică a sociologiei muncii. Cîteva paragrafe și subparagrafe sînt suficiente pentru ca cititorul să-și facă o imagine asupra conținutului acestei secțiuni: „condiția muncitorească și mișcările sociale”, „partici-

pare și negociere colectivă”, „noile tehnologii și politici de formare”, „transformările sistemului de muncă”, „inserția profesională a tinerilor”, „criza sindicalismului” etc.

Lucrarea se încheie cu un capitol intitulat „organizațiile și puterea”. Un prim paragraf este dedicat organizațiilor ca instanțe de raționalizare a activității productive; un altul se apleacă asupra problemei raționalității și identității actorilor în interiorul organizațiilor; al treilea reliefează o paradigmă nouă de abordare a fenomenelor sociale petrecute în interiorul organizațiilor: paradigma comunicațională; al patrulea și ultimul ridică problema deciziei și a puterii în cadrul structurilor ierarhizate ale organizațiilor și deci cea a elitelor organizaționale.

Să mai menționăm că lucrarea conține și peste 20 de texte scurte, marcate distinct și presărate de-a lungul cărții, în care se explică unele noțiuni, se exemplifică prin date de cercetare sau prin contribuții teoretice aspectele tratate în capitolele respective, se ilustrează diversitatea definițiilor folosite pentru unul și același concept etc. În felul acesta crește, evident, valoarea didactică a manualului, sporește interesul cititorului pentru urmărirea problematicei prezentate.

Desigur, se pot ridica numeroase obiecții față de modul de tratare a unor chestiuni, față de cîmpul problematic selectat, față de alegerea sociologilor ale căror nume sînt menționate (fiind evidentă centrarea pe numele, mai mult sau mai puțin importante, ale reprezentanților sociologi francezi) etc., dar cum spuneam la început, nu acesta a fost scopul recenziei de față. Repetăm ideea utilității pentru sociologia românească actuală a contactului cu cît mai multe și mai diverse lucrări de tip manual, elaborate în țări cu vechi tradiție în învățămîntul și cercetarea sociologică.

TRAIAN ROTARIU

Judah Matras, *Social Inequality, Stratification and Mobility*, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey, 1985.

Perspectiva tranziției de la economia excesiv centralizată pe bază de plan spre economia de piață aduce sau reduce în atenția filosofiei sociale și a sociologiei regîndirea unor concepte,

precum și pregătirea instrumentelor necesare pentru cercetarea noilor realități. După ce, câteva secole, societatea modernă a fost profund marcată de aspirația spre *egalitate* (identificată e adevărat, mai ales cu manifestarea în plan politic, după ce, în ultimele decenii, „Noua Dreaptă” i-a contestat vehement valoarea pe baza asimilării cu egalitarismul, iată că acum realitățile extrem de dinamice ale întregii Europe de Est impun reexaminarea tandemului egalitate-inegalitate.

Pornind de la aprecierea marelui om de cultură George Uscătescu (vezi vol. „Proces umanismului”, Editura politică, București, 1987) că „sociologia americană și-a pus demult o serie de probleme neliniștitoare care vor fi, fără îndoială, majoritatea problemelor vitale ale lumii în anul 2000” și că, deci, studiile apărute în Statele Unite ne-ar putea servi pentru a anticipa evoluția viitoare a realităților europene, considerăm util să supunem atenției o carte care, în intenția autorului său, este o punte de legătură între teoriile clasice comparative istorico-sociologice ale inegalității și stratificării (atribuite tradiției europene) și, respectiv, investigațiile empirice moderne (specifice cercetării americane).

Partea I abordează conceptele de bază, debutând cu constatarea că puține teme din științele sociale sînt atît de mult legate de preocupările zilnice, speranțele și visele indivizilor și grupurilor așa cum sînt cele ale inegalității, stratificării și mobilității sociale, în condițiile în care principiul „toți oamenii sînt creați egali” este „violat” în orice clipă: oamenii sînt bogați și săraci, puternici și slabi, bărbați și femei, albi și negri. Ca urmare, între problemele centrale ale sociologiei moderne se află identificarea, descrierea și măsurarea inegalității, stratificării, mobilității sociale.

Fără să neglijeze diferitele unghiuri de vedere din care pot fi examinate aceste probleme, J. Matras se concentrează asupra abordării lor în termenii revendicării, accesibilității și alocării recompenselor și resurselor. Recompensele sînt „produse, rezultate sau interacțiuni sociale evaluate sau dorite de indivizi sau grupuri — fie că sînt produse materiale, satisfacții emoționale ori, simplu, un sens al ordinii”; ele pot fi „consumate” direct sau utilizate în

scopul obținerii altora — în acest caz devenind resurse. Conceptul considerat a fi elementar în analiza structurii sociale este acela de rol — definit ca set de compartimente și relații sociale prescise; suma totală a rolurilor este poziția socială. Pe baza acestor concepte de bază, se ajunge la definirea inegalității sociale ca inegalitate în distribuția recompenselor, a resurselor sociale, care se asociază cu diferențele în poziția socială; a stratificării sociale ca set al regulilor ce guvernează accesul la diferite poziții sociale; a mobilității ca mișcare între poziții sociale.

Trecînd la descrierea și analiza timpurilor și dimensiunilor inegalității, autorul se raportează la: bogăție, venit, consum (precizînd că bazele inegalității veniturilor sînt culoarea, ocupația, sexul); sănătate și longevitate; distribuția serviciilor; libertate și justiție (cu remarcarea faptului că, în vreme ce bogatul se poate sustrage rigorilor legii, săracul nu poate plăti cauțiunea); participarea la comunitate, influență și putere (bogatul e invitat la luarea deciziilor politice, în vreme ce săracul suportă deciziile luate de altul; migranții noi, minoritățile etnice, muncitorii nu participă la exercitarea puterii sau participă puțin); nivel de educație și cultură. Concluzia la care se ajunge: săracul este ultimul dintre inegali, sărăcia fiind un dezavantaj multidimensional.

Este prezentată apoi inegalitatea în teoria sociologică, remarcîndu-se confruntarea în gîndirea occidentală a două viziuni tradiționale, în funcție de considerarea inegalității ca aparținînd sau nu condiției umane. Referîndu-se la câteva concepții reprezentative, J. Matras îl are mai întîi în atenție pe K. Marx (sub titlul „Interpretarea economică”), considerat „cel mai celebru și istoric, cel mai important dintre cei ce au abordat inegalitatea în termenii relațiilor de proprietate”; apoi M. Weber, care vîzînd și el proprietatea ca axă centrală a inegalității, îi atribuie trei dimensiuni: de clasă, de status, de putere; teoriile funcționaliste (îndeosebi T. Parsons) sînt prezentate în comparație cu cele conflictualiste (asociate cu C. W. Mills și R. Dahrendorf) — primele considerînd că inegalitatea e inevitabilă, celelalte, că nu e nici inevitabilă nici funcțională, ci o sursă majoră de conflict. Vîzînd exigențele sociologiei moderne, autorul cărții pe care

o prezentăm consideră oportună definirea inegalității în termenii recompenselor și rezultatelor.

Partea a II-a a studiului descrie stratificarea socială, prin straturi înțelegându-se grupuri inegale și ierarhizate. Luînd în discuție diferite modalități de a defini clasele sociale și constatînd absența acordului cu privire la problema dacă acestea pot fi identificate obiectiv, subiectiv sau reputațional, autorul propune analiza structurii sociale în termenii straturilor, clasificate în funcție de controlul sau accesul la resurse și recompense, și adoptarea unui sistem simplificat și larg aplicabil: straturi privilegiate (superioare), straturi subprivilegiate (inferioare), straturi de mijloc. Fiecare dintre acestea sînt amplu descrise prin raportare la numeroase elemente, dintre care se detașează: munca, timpul liber, stilul de viață, vecinătatea; participarea la comunitate (la viața politică îndeosebi); educația și socializarea. Este abordată apoi problema relațiilor interstratale, a integrării și segregării acestora, a consensului și conflictului (cu referire, mai ales, la vecinătate și viața în comunitatea locală, relațiile de muncă, tranzacțiile și coalițiile politice).

Partea a III-a este consacrată raportului dintre stratificare și mobilitatea socială. Sînt examinate mai întîi bazele și mecanismele atribuirii sau dobîndirii pozițiilor sociale, autorul subliniînd că, deși sociologii consideră atribuirea ca fiind specifică societăților nedezvoltate și dobîndirea — proces competitiv, eficient — caracteristică societăților moderne, se menține totuși atribuirea în recrutarea pentru anumite locuri de muncă, pentru elite, pentru roluri politice. Se acordă un loc distinct educației în dobîndirea poziției sociale, prezentîndu-se controversa științifică referitoare la existența sau absența unei relații cauzale între scolarizare și poziția socială și formulîndu-se concluzia că discuțiile în legătură cu „legalitatea șansei educaționale” au determinat punerea sub semnul întrebării a ideii că aceasta determină egalitatea socială sau diminuează inegalitatea. Într-o anexă sînt prezentate cîteva din abordările și tehnicile de bază utilizate pentru măsurarea dobîndirii statutului.

Analiză mobilității individuale relevă că nu există „mobilitate perfectă” (în

care șansa fiecărui individ în atingerea unei poziții sociale date să fie independentă de originea sa socială) și că mișcarea se desfășoară mai ales între categorii apropiate, în interiorul stratului. Astfel se pune sub semnul întrebării calitatea S.U.A. de a mai fi o „țară a șansei”. În ce privește mobilitatea de grup și de strat, considerată în termenii dinamicii accesului la recompense și resurse, autorul e preocupat de problema măsurării și a tendințelor, remarcînd dificultatea dezvoltării bazei metodologice a cercetării.

În analiza mobilității este introdusă apoi variabila „populație”, relația dintre cele două fiind formulată astfel: orice sistem dat de distribuire inegală a resurselor și recompenselor într-un set de straturi sociale e amenințat, alterat sau ajustat în timp, drept consecință a relațiilor numerice schimbătoare între populațiile diferitelor straturi. Un loc distinct se acordă migrației, considerată a fi cea mai complexă dintre mișcările populației, concluzionîndu-se, că în orice comunitate, modelele de mobilitate au efecte diferite asupra structurii sociale și ocupaționale, în acord cu modelele migrației adoptate de comunitatea respectivă.

Iată, așadar, o analiză sistematică, riguroasă, bazată pe asimilarea bibliografiei de referință în domeniul cercetat, ce vizează nu numai realitatea socială din „țara cu cea mai concretă, mai tulburătoare și mai periculoasă manifestare a inegalității sociale”, ci problematica de ansamblu a societății contemporane. Fără îndoială că evoluția spre societatea informațională a propulsat și propulsează noi probleme, impactul transformărilor economice și tehnologice asupra structurii ocupaționale, a modului de viață, a ierarhiilor sociale, a mobilității indivizilor și grupurilor etc. — deci și asupra raportului dintre egalitate și inegalitate — impunîndu-se ca temă actuală și de perspectivă în cercetarea sociologică.

LILIANA MIHUȚ

Christian Baudelot et Roger Establet, **Durkheim et Le suicide**, Presses Universitaires de France, Paris 1984.

Emile Durkheim a încercat cu perseverență să ridice sociologia la

rangul de știință autonomă și să-i elaboreze regulile metodologice în toată exactitatea și rigoarea lor. Prin aceste preocupări el este considerat, fără exagerare, întemeietorul sociologiei franceze moderne. Biografia săi apreciază cartea *Le suicide* (Sinuciderea), apărută în anul 1897, ca fiind cea mai reprezentativă atât pentru intențiile cit și pentru rezultatele investigațiilor întreprinse de Durkheim. Adepții și adversarii săi au văzut în *Le suicide* o carte de permanentă referință, fapt pentru care ea s-a bucurat de repetate analize și comentarii. Înscriindu-se pe linia acestor preocupări, Christian Baudelot și Roger Establet se îndeletnicesc în lucrarea lor cu confruntarea concluziilor teoretice și a datelor empirice publicate în cartea lui Durkheim cu evoluția sociologiei pînă în prezent, încercînd aceași confruntare și cu poziția unor oponenți ai sociologului francez.

Aprecierile și judecățile de valoare referitoare la opera durkheimiană sînt departe de a fi de complezență. Ele se remarcă printr-o pronunțată exigență critică, evidențiînd atât contribuțiile valoroase, de mare rezistență ale sociologiei lui Durkheim, cit și laturile ei discutabile.

Fără eludarea cerinței unei aprecieri critice și pertinente, autorii lucrării recenzate de noi recomandă menținerea din partea cititorului a unui interes permanent față de conținutul operei *Le suicide*, motivînd o atare recomandare prin considerentul că ideile dezvoltate în această scriere își păstrează și astăzi valabilitatea și operaționalitatea în analiza faptului social al sinuciderii și al investigării oricărui fapt social (p. 11).

Emile Durkheim s-a remarcat prin încercarea consecventă de a scoate cercetarea sociologică de sub influența atât a empirismului pur, cit și a formalismului sociologic, considerînd că analiza științifică a faptelor sociale trebuie să beneficieze de referințe empirice cit mai complete și de fundamente teoretice cit mai elaborate. Această onorabilă intenție nu i-a reușit pe deplin. Drept urmare, după constatările unor adversari (D. Douglas, *The social Meaning of Suicide*; 1967), în prezentarea fenomenului sinuciderii de către Durkheim apar multe nepo-

triviri între datele invocate și teoriile care ar trebui să le susțină. Un singur exemplu: potrivit teoriei durkheimiene, rata sinuciderilor ar trebui să fie mult mai mare în rîndul populației de religie protestantă; constatările empirice arată că ea este mai sporită în rîndul catolicilor (p. 94).

Preocuparea de a asigura rigoarea analizelor sociologice l-a condus pe Durkheim să pună preț pe o singură sursă de date privitoare la faptul social al sinuciderii: cea statistică. Un atare exclusivism a fost explicat de sociologul francez prin faptul că observațiile și anchetele sociologice ar reduce fenomenul sinuciderii la un „eveniment psihologic individual” (p. 45). Or, după opinia sa, cercetătorul are nevoie de instrumente care să permită prezentarea sinuciderii și a oricăror fenomene sociale, ca avînd dimensiuni colective și care să îngăduie înregistrarea constanței și a regularității variației acestora (p. 48). Criticii sînt accentuează cursurile pe care le comportă înregistrările, sursele și tabelele statistice, arătînd că toate acestea se pretează la disimulări, inexactități și chiar contradicții; principalul izvor de sinucidere înregistrate. Așa se face că ceea ce este considerat ca sinucidere din perspectiva unei definiții este deces din alte cauze, potrivit altor definiții. În această tranșantă dispută, autorii cărții recenzate se situează mai mult de partea lui Durkheim. În consecință, sînt de părere că desi sursele statistice nu sînt infailibile, ele reprezintă, totuși, datele cele mai sigure și mai obiective. Subestimările statistice, care nu pot fi contestate, nu au darul să compromită total prezentarea cit mai aproape de realitate a manifestării faptului social al sinuciderii (p. 73—75). Sore deosebire însă de Durkheim, ei susțin că nu este inoportună completarea informațiilor statistice cu altele provenite din experiența directă, lectura jurnalelor, din cercetarea literaturii și a istoriei. Toate acestea împreună permit constituirea unei imagini de ansamblu asupra fenomenului cercetat (p. 76).

Fiînd de părere că „socialul trebuie explicat prin social”, Durkheim respinge ideea predispoziției psihologice și patologice a sinuciderii, punînd-o în dependență de un determinism de ordin social, am zice multicausal. Opo-

nenții săi observă și unele abateri de la principiul de mai sus, constatînd într-o anumită izolare factorială și în cercarea de explicare pronunțat psihologică în special a sinuciderii denumite egoiste (p. 40—42).

Cartea recenzată accentuează faptul că Durkheim este interesat în principal de ceea ce se numește o explicație integralistă și multifactorială a fenomenelor sociale. Pe linia acestei preocupări, el elaborează teoria și conceptul de *anomie*, fără să-i prescrie o definiție riguroasă. Durkheim înțelege prin *anomie* posibilitatea manifestării unor divergențe puternice între scopurile individuale și cele sociale, avînd drept consecință slăbirea legăturilor dintre indivizi și grupurile sociale, șubrezirea coeziunii dintre membrii grupurilor și diminuarea funcțiilor lor reglementative.

Luînd în considerare polaritatea dintre integrare și *anomie*, Emile Durkheim prevede accentuarea în perspectivă a acesteia din urmă, ajungîndu-se chiar la generalizarea ei (p. 116), decurgînd de aici o tendință de creștere permanentă a ratei sinuciderilor. Aceste prezumții îi determină pe comentatorii operei sale să prezinte desfășurarea istoric reală a fenomenului sinuciderii, raportînd-o la predicția durkheimiană. Concluziile la care s-a ajuns sînt că și spre sfîrșitul secolului XX se mentine aproximativ aceeași rată a sinuciderilor ca și cea calculată de Durkheim. Se confirmă de asemenea explicația deterministă propusă de el, dar se modifică pronunțat factorii care cauzează mai recent sinuciderea (p. 110). Comentatorii nu sînt însă de acord cu creșterea inevitabilă a stării de *anomie* și a ratei sinuciderilor; dimpotrivă, calculele pentru ultima parte a secolului nostru arată că, în Franța, rata sinuciderilor a rămas aproximativ la nivelul celei din secolul trecut, manifestîndu-se chiar o anumită tendință de scădere (p. 115). Nu este împărtășită nici ideea schimbării raportului dintre *anomie* și integrare în favoarea primului termen; se sustine în schimb că s-a produs o modificare de conținut a manifestării integrării, trecîndu-se accentuat de la integrarea prin asemănare (par resemblance) la integrarea prin diferență (p. 120—121), ceea ce confirmă explicația pluralistă a fenomenelor sociale, con-

cepție pe care societatea contemporană pune un așa de mare accent.

ȘTEFAN LANTOȘ

Putting People First. Sociological Variables in Rural Development, edit. by Michael M. Cernea, A World Bank Publication, Oxford University Press, 1985

Volumul coordonat de Michael M. Cernea reunește sub un titlu oarecum imperativ o serie de studii realizate în cadrul programelor finanțate de Banca Mondială. Reușita proiectelor de dezvoltare rurală promovată de această instituție este, așa cum se remarcă adesea în cuprinsul volumului, dependentă de triada finanțe (mijloace financiare) — tehnic — cunoaștere sociologică. Intrucît primii doi termeni ai triadei reprezintă condiții *sine qua non* pentru orice program de dezvoltare iar tentația de a fi considerați ca suficienți pare să marcheze numeroase proiecte, studiile ce compun acest volum colectiv constituie, dincolo de problematica specifică fiecăruia, variante ale necesarei pledoarii pentru implicarea sociologiei — cel de-al treilea termen al triadei — în proiectarea, implementarea și evaluarea programelor de dezvoltare rurală. Intreaga argumentație în favoarea recunoașterii sociologiei ca autentic și indispensabil coautor al proiectelor de dezvoltare reprezintă, de fapt, traducerea în termenii discursului metasociologic și sociologic a principiului continut de titlul („În primul rînd oamenii”).

Într-un asemenea cadru, se impune în mod justificat problema tipului de analiză ce poate satisface acest nou statut al sociologiei. Capitolul 1 „Cunoașterea sociologică pentru proiectele de dezvoltare” (autor M. Cernea) cuprinde afit o serie de problematizări cit și unele răsămînturi în domeniul astfel circumscrise. Cele cîteva nuclee problematice conținute de acest capitol sînt exprimate prin titlurile subcapitolelor: „Proiectul-cadru de lucru pentru sociologie”; „Căi de pătrundere pentru cunoașterea sociologică”; „Metodologii pentru acțiunea socială”; „Direcții emergente de cercetare”; „Instituționalizarea sociologiei dezvoltării”.

M. Cernea realizează, pe parcursul unei adevărate lecții despre abordarea proiectivă a dezvoltării rurale, o analiză lucidă a condițiilor care permit impli-

nirea vocației constructive a sociologiei. Semnificația încorporării perspectivei sociologice în proiectele de dezvoltare rurală este, în acest context, precizată de autor. „Abordarea proiectivă, afirmă acesta, a fost deschisă într-o măsură importantă contribuțiilor sociologice ca politici îndreptate spre diminuarea sărăciei prin dezvoltare. (...) Deplasarea de la accentul pe infrastructurile fizice la recunoașterea structurilor sociale a însemnat deplasarea în direcția proiectelor de dezvoltare centrate pe oameni” (p. 5).

Reușita programelor destinate dezvoltării zonelor rurale este dependentă atât de includerea variabilelor sociostructurale și instituționale cât și de calitatea utilizării acestor variabile. Examinând raportul financiar-nonfinanciar, se constată că, cel mai adesea, nu absența sau limitarea resurselor financiare constituie cauze de eșec ci „inabilitatea societății de a le absorbi în mod eficient și inabilitatea planificatorilor de a defini o strategie socială eficientă pentru dezvoltare” (p. 6).

Prin „conceptualizarea problemelor socioculturale” analiza sociologică — opinează M. Cernea — nu face decât să certifice, într-o primă etapă, utilitatea sa în cadrul programelor de dezvoltare rurală. Contribuția sociologiei este însă decisivă prin posibilitatea de a determina modificări ale proiectului ca și ale acțiunii de implementare a acestuia. De aceea, autorul plasează aici argumentul esențial în favoarea încorporării cunoașterii sociologice în programele de schimbare. Sociologia pentru care se pledează în cuprinsul acestui studiu este, deci, acea sociologie care, satisfăcând funcțiile sale analitice și explicative se orientează spre „transformarea status quo-ului”.

Examenul pe care trebuie să-l treacă sociologia constă, la acest nivel, în elaborarea metodologiilor pentru acțiune. Iar sociologii, într-o asemenea optică urmează „să se confrunte cu esența activităților legate de dezvoltare, să se preocupe (...) de problemele pragmatice de a traduce planurile în realități, prin modalități fundamentate sociologic” (p. 10).

Imaginea asupra rolului sociologiei trebuie completată cu funcțiile sale în stimularea participării actorilor sociali la activitățile de dezvoltare. Făcând re-

ferire la imperativul cuprins în titlu, M. Cernea relevă că „a pune pe primul plan, oamenii”, înseamnă (...) a-i face pe oameni capabili să-și mobilizeze propriile capacități, să fie actori sociali mai degrabă decât subiecți pasivi, să-și administreze resursele, să ia decizii și să controleze activitățile care le afectează viața” (p. 10).

Programele finanțate de Banca Mondială au în vedere complexitatea și globalitatea dezvoltării. Pentru a face însă posibilă transformarea zonelor rurale din diverse arii geografice, pe o multitudine de planuri (tehnologic, economic, social, instituțional, cultural), proiectele sînt concrete și specifice fiecărui domeniu de activități rural-agrară. Specialiștii angrenați în aceste proiecte sînt prezenți în cuprinsul volumului ca autori ai capitolelor dedicate: a) sistemelor de irigație (E. Walter Coward — cap. 2; Benjamin U. Bagadion și Frances F. Korten — cap. 3; David M. Freeman și Max L. Lowdermilk — cap. 4); b) colonizărilor agricole (Thayer Scudder — cap. 5); c) creșterii animalelor (Neville Dyson-Hudson — cap. 6); d) pescuitului (Richard B. Pollnac — cap. 7); e) împăduririlor (R. Noronha și J. S. Spears — cap. 8; M. Cernea — cap. 9); f) drumurilor publice rurale (Cynthia C. Cook — cap. 10).

Una dintre ideile directoare ale acestui volum colectiv este aceea că implicarea sociologiei nu trebuie limitată la anumite stadii ale procesului de planificare a dezvoltării rurale întrucît cunoașterea sociologică este necesară pe tot parcursul continuumului culegere de date — cercetare orientată spre acțiune — analiză socială — proiectarea acțiunii sociale — evaluare. O atare perspectivă este desigur adecvată logicii interne a procesului, dar argumentele nu se reduc la atât. Oportunitatea „pătrunderii” cunoașterii sociologice în toate stadiile programelor de dezvoltare este justificată și în termenii costurilor economice.

Concluzii similare celei de mai sus cuprinde și capitolul 11 sub titlul „When People Don't Come First: Some Sociological Lessons from Completed Projects”. Demersul lui Conrad Phillip Kottak, autorul acestor „lecții sociologice”, are ca obiectiv „evaluarea funcției și valorii expertizei sociologice în diferite stadii ale ciclului de proiectare” (p. 325). Acest studiu cuprinde, de fapt, rezultatele

unei analize secundare a evaluărilor primare realizate asupra proiectelor de dezvoltare. Validitatea concluziilor și recomandărilor formulate de C. P. Kottak este garantată pe de o parte de întinderea și diversitatea zonelor geo-economice incluse în programele menționate (Africa, Asia, America Latină, America caribiană), iar pe de altă parte de rigurozitatea metodologică a demersului. Întrucât acest ultim aspect prezintă interes deosebit, se impune detalierea sa.

Obiectivul declarat al studiului lui C. P. Kottak, așa cum este el formulat chiar în primele rânduri, poate fi tradus în termeni operaționali prin „evaluarea compatibilității sau incompatibilității socioculturale a diferitelor proiecte de dezvoltare economică”. Autorul își explicitează demersul prin „prezentarea principalelor dimensiuni socioculturale utilizate: organizațiile sociale (formale și informale); problemele de stratificare, ierarhizare și etnicitate; diviziunea sexuală a muncii și rolurile atribuite sexelor; sistemele de valori și motivații etc.

Absența sau prezența referirilor la aceste dimensiuni constituie „criterii în aprecierea sensibilității sociale și culturale” a proiectelor de dezvoltare.

Lecțiile sociologice cuprinse în acest capitol evaluativ sînt numeroase și semnificative. Cea mai cuprinzătoare dintre ele privește, după cum afirmă autorul însuși, „nevoia generalizată de strategii sociale pentru dezvoltarea economică”. În absența acestora, principiul conținut de titlul volumului („oamenii mai înții”), este ignorat, iar promovarea participării nu depășește „retorica intenției”.

LIVIA POPESCU

Current Anthropology, Volume 29, Number, 5, December 1988, The University of Chicago Press

În buna tradiție cu care ne-a obișnuit, *Current Anthropology* reunește și în acest număr studii care reflectă un efort de investigare deosebit și o grijă aparte pentru fundamentele adevărului științific. Este de remarcat în acest sens studiul „The Origin and Antiquity of Syphilis. Paleopathological Diagnosis and Interpretation” semnat de Brenda J. Baker și George J. Armelagos de la Universitatea Massachusetts. Autorii studiului acreditează și susțin ideea existenței sifilisului în America înainte de descoperirea continentului de către Cristofor Columb. O boală cu largă răspîndire în Lumea Veche — lepra — și felul în care aceasta era în trecut prezentată a susținut confuziile de pînă acum în ceea ce privește spațiul de origine al sifilisului. Atenția acordată în urmă cu 500 de ani epidemiei sifilisului este apreciată de autori ca similară atenției care se acordă astăzi originii și răspîndirii SIDA — epidemie cu o origine la fel de incertă pe cît era originea sifilisului în acele vremuri. De aici și actualitatea problemei abordate.

Fiind ultimul pe 1988, acest număr din *Current Anthropology* se încheie cu un *index* din care putem deduce principalele direcții în care perspectiva antropologică este orientată în ansamblul numerelor din 1988 — către o serie de probleme majore cum ar fi: evoluția biologică și socio-culturală, politica și stratificarea, agricultura.

M. PASCARU

The Analysis of the Role of Information in Social Life. New Romanian Contributions

We referred a few years ago¹ to the fact that, according to the major theoretical concerns of the contemporary world, Romanian researches in different fields of activity confer a growing importance to the analysis of the role of information in social life. Time has fully proved the appreciation we made then, the list of works dealing with this subject getting richer and richer in titles which, at the same time, show the complexity, of the analysed reality and the fundamental directions to which the analyses subscribe: Mihai Drăgănescu, *Informatics and Society*, 1987, Maria Cornelia Birliba, *The paradigms of Communication*, 1987, Marin Aiftincă, *The Babylon of Information*, 1987.

In *Informatics and Society*, M. Drăgănescu rediscusses on a superior level, several of the ideas which made him known in some of his previous works (*System and Civilisation*, 1976, *The Second Industrial Revolution*, 1980) and especially reopens new perspectives to the analysis of the social role of information by investigating the triad information-informatics-human society in present and future. M. Drăgănescu's entire work clearly proved the idea that the mutations occurring in the triad information-informatics-society do not remain outside the behaviorist depths of the individual. The idea is largely analysed in the essay *Spirituality, Information, Matter*, 1988, essay which enriches the author's treasure of ideas in *The Depths of the Material Word*, 1979, and *Ortophysics*, 1985. We just bear in mind the synthetic remark regarding the moral meaning of technology: „Technology, the child of work and knowledge, can contribute to the public good, on condition we know what good is“.

The Paradigms of Communication is an interesting work from an epistemologic point of view, the notion of *paradigm* being transferred from the field of sciences about reality, a place esta-

blished by Th. Kuhn in *The Structure of Scientific Revolutions*, to the field of reality itself, to characterize some stage in the circulation of information, in communication. The specificity of contemporary communication is born, as M. C. Bârliba appreciates, from the conjugation of two of its essential features: the informational dimension and the informational value — the first becoming evident by the introduction of informatic technology and representing the process of communication, the second underlining the finality, the moment of human desire in achieving this process. At the level of the informational dimension, the presence of the computer does not reduce the human subject to a passive receiver but, on the author calls *the paradox of mediation*. From the many problems raised by the relation man-computer in the process of communication, M. C. Bârliba pays greater attention to the *ecological communication*.

The international dimensions of information and communication were given special attention in the Romanian analyses. M. Aiftincă's *The Babylon of Information* subscribes to a good tradition in this field. The content of the work is grouped in three sections which have as co-ordinating axis the past, present and future of communication.

*

The Romanian contributions to the analysis of the role of information in social life develop on three co-ordinates of an evident positivity: 1) the discussion of the actual problems of the Romanian society in the field of the present and the future of informational technology, 2) the opening, by problems and language, towards an ever larger reading public and 3) the orientation towards theoretical syntheses with paradigmatic value. On each co-ordinate there still exist many possibilities of theoretical development, of implication in practical activity.

M. PASCARU

Tiparul executat la Imprimeria „ARDEALUL” Cluj, comanda 194.

În cel de al XXXV-lea an (1990) *Studia Universitatis Babeş-Bolyai* apare în următoarele serii:

matematică (trimestrial)
fizică (semestrial)
chimie (semestrial)
geologie (semestrial)
geografie (semestrial)
biologie (semestrial)
filozofie (semestrial)
sociologie-politologie (semestrial)
psihologie-pedagogie (semestrial)
ştiinţe economice (semestrial)
ştiinţe juridice (semestrial)
istorie (semestrial)
filologie (trimestrial)

In the XXXV-th year of its publication (1990) *Studia Universitatis Babeş-Bolyai* is issued in the following series:

mathematics (quarterly)
physics (semesterily)
chemistry (semesterily)
geology (semesterily)
geography (semesterily)
biology (semesterily)
philosophy (semesterily)
sociology-politology (semesterily)
psychology-pedagogy (semesterily)
economic sciences (semesterily)
juridical sciences (semesterily)
history (semesterily)
philology (quarterly)

Dans sa XXXV-e année (1990) *Studia Universitatis Babeş-Bolyai* paraît dans les séries suivantes:

mathématiques (trimestriellement)
physique (semestriellement)
chimie (semestriellement)
géologie (semestriellement)
géographie (semestriellement)
biologie (semestriellement)
philosophie (semestriellement)
sociologie-politologie (semestriellement)
psychologie-pédagogie (semestriellement)
sciences économiques (semestriellement)
sciences juridiques (semestriellement)
histoire (semestriellement)
philologie (trimestriellement)

43 906

Abonamentele se fac la oficiile poștale, prin factorii poștali și prin difuzorii de presă, iar pentru străinătate prin „ROM-PRESFILATELIA”, sectorul export-import presă, P.O. Box 12—201, telex. 10376 prsfir, București, Calea Griviței nr. 64—66.

Lei 55